

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 107 talvi 4/2020

Pääkirjoitus

3 Jaakko Belt

n & n -haastattelu

6 Veera Kinnunen,
Gay Hawkins jätteen eetoksesta

Ulkomaailman kirjeenvaihtajat

15 Kenan Malik, **Moria, moraalinen konkurssi**
17 Adrian Daub, **Epäluova tuho**

Kolumni

26 Anni Kytömäki, **Luontosuhteistamme**

Jäte

31 Olli Pyyhtinen, **Jäte ajattelun asiana**
39 Tuomas Aivelo & Nina V. Nygren,
Rotat keskuudessamme
47 Olli Lagerspetz, **Jätteen kielihistoriaa**
53 Elena Gorbacheva,
Kaatopaikka-aktivismia Venäjällä
61 Ville Lähde, **Tieteiselokuvan saastekuvasto**
64 Jarno Valkonen, **Viheliäinen ruokajäte**
67 Yrjö Haila, **Elämän kiertojen lähteet ja nielut**

Kolumni

76 Eeva Turunen, **Lahjakaupoilla**

Artikkeli

78 Roni Grén, **Bataille ja Lotarin
teurastamokuvat**

Elokuvat

90 Kari Yli-Annala,
Kuunnelmaelokuva *Andjust*
94 Ilpo Hirvonen, **Rakkautta & Anarkiaa**
100 Paavo Kassi, **Majakanvartijat**

Otteita ajasta

106 Jarkko Halkonen & Tuukka Tomperi,
Päivittyvä filosofiportaali
108 Susanna Lindberg,
Muistoissa Bernard Stiegler
112 Atte Häkkinen,
Mika Vainion taajuuksilla
114 Tere Vadén, **Graeberin portaaton perintö**
117 Sanna Tirkkonen, **Koronan tieteenfilosofiaa**
120 Jouni Avelin, **Uusi salaliittoteoria**
121 Ville Lähde, **Tulemisen museossa**

Kirjat

123 Mikko Immanen,
Oikeistoradikalismi ennen ja nyt
125 Päivi Mehtonen, **Borgesin ei-fiktio**
127 Taija Roiha, **Kollaboraatiosta**
129 Klaus Laalo, **Joulupukin kulttuurihistoriaa**
132 Essi Syren, **Itäinen Berliini**
134 Anna Ovaska, **Kirjallinen kärsimys**

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Kaisa Kortekallio, artikkelit@netn.fi / kaisa.kortekallio@helsinki.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Essi Syrén, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Jarkko Halkonen, halkonen.jarkko@gmail.com, Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com, Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi, Asko Nivala, aeniva@icloud.com, Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com, Pii Telakivi, pii.telakivi@gmail.com, Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com, Tere Vadén, tere@kapsi.fi, Maria Valkama, johan.ludwig.pii@gmail.com, Heidi Vehmas, heidi.vehmas@gmail.com

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO

Marke Ahonen, Antti Arnkil, Reetta Eiranen, Saara Hacklin, Danika Harju, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Jukka Mikkonen, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Sami Syrjämäki, Milla Tiainen, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

TILAUKSET

Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välttämättä kauden lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 52 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITEASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT

I/1 sivu 600 euroa, puoli sivua 360 euroa, I/4 sivua 240 euroa. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT BIC: OKOY FI HH, IBAN: FI11 573 274 200 51814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

27. VUOSIKERTA

PAINOPAIKKA PunaMusta

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Tuomas Aivelo, tutkijatohtori, organismi- ja evoluutiobiologian tutkimusohjelma, Helsingin yliopisto, **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Jaakko Belt**, päätoimittaja, Jyväskylä, **Adrian Daub** (s. 1980), professori, Stanfordin yliopisto, **Elena Gorbacheva**, tohtorikoulutettava, Aleksanteri Instituutti, Helsingin yliopisto, **Roni Grén**, FT, dosentti, Turun yliopisto, **Yrjö Haila**, professori emeritus, Tampereen yliopisto, **Jarkko Halkonen**, FM, Tampere, **Atte Häkkinen**, äänitaiteilija, muusikko, musiikkiteoreetikko ja ohjelmoinnin opettaja, **Ilpo Hirvonen**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Mikko Immanen**, Suomen Akatemian tutkijatohtori, Jyväskylän yliopisto, **Veera Kinnunen**, YTT, yliopistonlehtori, Lapin yliopisto, **Anni Kytömäki**, kirjailija ja luontokartoittaja, Hämeenkyrö, **Paavo Kässi**, musiikkiteoreetikko, pelikäsikirjoittaja, Helsinki, **Olli Lagerspetz**, yliopistonlehtori, Åbo Akademi, **Klaus Laalo**, suomen kielen professori, Tampereen yliopisto, **Ville Lähde**, FT, tutkija, Lempäälä, **Kenan Malik** (s. 1960), tietokirjailija ja luennoitsija, Iso-Britannia, **Päivi Mehtonen**, dosentti, kirjallisuudentutkija, Tampere, **Susanna Lindberg**, filosofian professori, University of Leiden, **Ville Lähde**, tutkija, Lempäälä, **Nina V. Nygren**, yliopistonlehtori, Talouden ja johtamisen tiedekunta, Tampereen yliopisto, **Anna Ovaska**, FT, päätoimittaja, Helsinki, **Olli Pyyhtinen**, apulaisprofessori, Tampereen yliopisto, **Taija Roiha**, väitöskirjatutkija, Jyväskylän yliopisto, **Essi Syren**, väitöskirjatutkija, Turun yliopisto, **Sanna Tirkkonen**, filosofian tutkijatohtori, Helsingin ja Jyväskylän yliopisto; vieraileva tutkija, Heidelbergin yliopistosairaala, **Tuukka Tomperi**, tutkija, Tampereen yliopisto, **Eeva Turunen**, kirjailija ja arkkitehti, Helsinki, **Tere Vadén**, Tampere, **Jarno Valkonen**, sosiologian professori, Lapin yliopisto, **Kari Yli-Annala**, liikkuvan kuvan taiteilija, tutkija, kuraattori, Helsinki

Jäte-teeman toimittaja: **Jaakko Belt**

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtauspaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994. **Kotisivut: www.netn.fi**

Tämä lehti on saanut opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuurilehtitukea sekä TSV:n kautta tieteellisen julkaisu-toiminnan avustusta, jota opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää Veikkauksen tuotoista.

NIIN & NÄIN on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 100 nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännoiksi, aikalaisanalyyssejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistikkää ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen. **Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat**

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine. Kaksikielinen portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja, johdattaa kotimaisen filosofianharjoituksen lähteille ja tarjoaa ajankohtaistietoa. *Filosofia.fi*:n osana toimii alati laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaalia toimittavat Jarkko Halkonen, Camilla Kronqvist, Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Sanna Tirkkonen. **www.filosofia.fi**

NIIN & NÄIN on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötalaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjajessuilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

JAAKKO BELT

Ottaessaan elokuun puoluekokouksessa vastaan demokraattien presidenttiehdokkuuden Joe Biden vannoi päättävänsä Trumpin nostattaman ”pimeyden aikakauden”. Puhe lupaili vihan, valheiden, etuoikeuksien ja syvenevien jakolinjojen tilalle toivoa, faktoja, reilua ja kunkin parhaiden puolien korostamista. Kampanja vannoi kamppailevansa paitsi ihmisten sydämistä myös Yhdysvaltain sielusta. Käsillä oli ratkaiseva hetki, ehdokkaan julistama *American moment*. Biden toivoi historian todistavan, että pimeys alkoi tuona iltana väistyä: ”En ole pimeyden vaan valon liittolainen.”

Puhe heijastelee yleisempää mielialaa, jonka mukaan marraskuun presidentinvaaleissa oli panoksena kansakunnan ja kenties koko liberaalin demokratian kohtalo. Toimittaja ja tietokirjailija Anne Applebaum kuvaa tuoreessa teoksessaan *Demokratian iltahämärä* (2020) autoritarismin vetovoimaa ja liberaalin demokratian puolustamisen vaadetta vastaavin vertauskuvin:

”Olemme aina tienneet, tai meidän olisi pitänyt tietää, että historia voi taas kerran ulottua yksityiselämäämme ja järjestää ne uuteen uskoon. Olemme aina tienneet, tai meidän olisi pitänyt tietää, että vaihtoehtoiset näemykset kansakunnistamme yrittäisivät tempaista meidät mukaansa. Mutta ehkäpä hapuillessamme läpi pimeyden huomaamme, että yhdessä voimme antaa niille vastuksen.”¹

Helsingin Sanomien syyskuussa haastattelussa Applebaum luonnehti Yhdysvaltain vaaleja tällaiseksi käännekohtaksi, jossa ”demokratian iltahämärä joko synkkenee tai hälvenee valoisamman tulevaisuuden koittaessa”².

*

Harva kiistää Trumpin häviön historiallista merkitystä. Syvemmälle juurtunut liberaalin demokratian kriisi on kuitenkin muuttamassa tapaamme hahmottaa ja käsitteellistää demokratian kehityskulkua yksittäisiä kohtalonhetkiä pitemmässä katsannossa. Kylmän sodan jälkeinen optimisismi ja Francis Fukuyaman tunnettu teesi liberaalista demokratiasta historian päätepisteenä tai lopullisena päämääränä on aiemminkin kyseenalaistettu. Käsitteellisesti demokratian tolasta on kuitenkin viime vuosina synken- tynyt myös tutkijapiirien ja pääkirjoitusivujen ulkopuo- lla.

Tammikuussa ilmestyneessä artikkelissa politiikan tutkija Yascha Mounk nostaa esiin kolme pitkällistä ke- hityskulkua, jotka haastavat ajatuksen liberaalin demo-

kratian lopullisesta voitosta. Ensinnäkin demokratiain- deksien valossa ”demokratian taantuma” on jatkunut pian 15 vuotta: jokaisena mittausvuonna vuodesta 2006 alkaen useampi maa on etäännytynyt demokratiasta kuin ottanut askeleita sitä kohti. Toiseksi poliittiset asenteet ovat tutkimusten mukaan jyrkentyneet jopa monissa vanhoissa ja vakaina pidetyissä demokratioissa. Mounk viittaa demokratian arvostuksen laskuun erityisesti nuorissa ikäluokissa ja autoritaaristen vaihtoehtojen kannatuksen nousuun kaikissa ikäryhmissä. Kolmanneksi populistit ympäri maailman ovat valtaan päästyään murentaneet poliittisen järjestelmän liberaalia perustaa: vallan kolmijakoa, oikeusvaltioperiaatetta ja median vapautta. Mounk pitää Unkarin kaltaisten ”illiberaalien demokra- tioiden” nousua painavimpana vastaesimerkinä libe- raalin demokratian voittoa julistavalle historiakäsityk- selle.³

Puhe demokratian lopusta ja diagnoosit sen kuole- misen tavoista ovat vallanneet alaa viime vuosien kriisi- kirjallisuudessaakin. Steven Levitskyn ja Daniel Ziblattin *How Democracies Die* (2018) muistuttaa, että kylmän sodan jälkeisessä maailmassa demokratioit luhistuvat enää harvoin vallankaappauksissa – tyypillisemmin vaaleilla valitut itsevaltaiset johtajat murentavat niiden perustaa sisältäpäin. Teos painottaa demokraattisten normien vähittäistä ja usein huomaamatonta rapautumista. Toi- mivan demokratian tunnuspiirteitä ovat epämuodol- listen ja kirjoittamattomien sääntöjen kunnioittaminen, perustavimpina normeinaan vastapuolen sietäminen ja institutionaalinen pidättyväisyys. Toisin sanoen vah- voissa demokratioissa toiset puolueet ja vastaehdotkaat tunnustetaan legitimeinä kilpailijoina ja pidättydytään muodollisesti sallituista toimista, jotka kuitenkin rikko- sivat lain henkeä tai yhteisiä pelisääntöjä. Kuten Levitsky ja Ziblatt korostavat, itsevaltaisten piirteidensä lisäksi Trumpista tekee poikkeuksellisen hänen valmiutensa rikkoa jatkuvasti liberaalin demokratian perusnormeja. Vaikkei Trump onnistu(nut)kaan kaatamaan demokraat- tisia instituutioita, hänen presidenttikautensa perinnöksi jää republikaanipuolueen tuella entisestään kiihdytetty demokraattisten normien rapauttaminen ja polarisaation kierre.⁴

Vaikka Levitsky ja Ziblatt piirtävät hälyttävänkin kuvan demokratian vaaroista ja taantumisen tavoista, heidän prognoosinsa ei ole läpeensä pessimistinen. His- toriallisten kriisien vertailu ei puolla kuvaa demokratian luisusta väijäämättömänä tai peruuttamattomana kehi- tuskulkuna. Vaaranmerkkien tunnistaminen voi auttaa välttämään menneisyyden virheitä. Teos osoittaa myös puolueiden itsesääntelyn tärkeyden sekä puolue- ja aa-

terajat ylittäneiden liittoutumien kyvyn torjua demokratian uhkia ja uudelleenrakentaa romahtaneita demokratioita.

David Runcimanin aikalaisanalyysi *How Democracy Ends* (2018) ennustaa Levitskyn ja Ziblattin tavoin, että nykdemokratia tuskin kohtaa loppuaan kertarysäyksellä tai kiväärin piipusta. Runciman jakaa myös käsityksen, että liberaali demokratia voi rapautua sisältäpäin tai ontoutua: säännöllisten vaalien, riippumattoman oikeuslaitoksen, perustuslain ja vapaan median kaltaiset demokraattiset instituutiot voivat pysyä pystyssä, vaikkeivät ne enää toteuttaisikaan ydintehtäviään. Runciman suhtautuu epäileväisemmin mahdollisuuksiin valottaa demokratian tulevia uhkia esimerkeillä lähihistoriasta ja viime vuosisadan kriiseistä. Riskinä on poliittisen mielikuvituksemme jäähätäminen 1900-luvun mielenmaisemaan: jos demokratian epäonnistumisen tunnusmerkkejä etsitään fasismien noususta tai 1960–70-lukujen sotilasvallankaappauksista ja Trumpia verrataan entisaikojen itsevaltaisiin, uudenlaiset vaarat jäävät helposti tunnistamatta. Demokratia voi kuluvalla vuosisadalla epäonnistua ennen näkemättömillä ja kuvittelemattomilla tavoilla, Runcimanin analyysissä esimerkiksi teknologia(jättie)n ylivallan tai ympäristökatastrofien puristuksessa.⁵

Runcimanin historianfilosofisena motiivina on haastaa kirjaimellinen tulkinta demokratian taantumisesta (*backsliding*) takaisin varhaisempaan kehitysvaiheeseen. Nykypäivässä voi kuulla menneisyyden synkkiä kaikuja, mutta historia ei palaa taaksepäin. Runciman tarjoaa taantumiselle vaihtoehdoisen analogian: demokratia elää keski-ikänsä kriisiä. Vaikka länsimaisen demokratian parhaat päivät ovat takana päin, kuolema tuskin on akuutti uhka. Runcimanin analyysissä demokratialla ei ole yhtä päätepistettä tai yhdenmukaista elämänkulkua, vaan demokraatit kohtaavat loppunsa eri tavoin ja eri tahdissa, osa voi vielä menestyäkin. Kuolema on vääjäämättä joskus edessä, mutta sitä ennen on aikaa elää ja jättää kiireettömät jäähyväiset: ”Lähes varmasti demokratian kuolema tuntuu kestävän ikuisesti.”⁶

Demokratian vertaaminen ihmiselämään tuottaa omat ongelmansa. Adam Tooze kritisoi Runcimania lipsumisesta spengleriläisen organistisen metafysiikan puolelle jäsentäessään poliittisten järjestelmien kehitystä luonnollisina elinkaarina⁷. Runciman toppuuttelee kansanvallan kultaisen nuoruuden haikailua siinä missä kuolemanpelkoakin, mutta hänen vakuuttelunsa valintojen merkityksellisyydestä demokratian ehtoopäivinäkin kuulostavat epäuskottavilta. Mikä motivoi puolustamaan demokratiaa, jos lakastumiselle ei lopulta ole vaihtoehtoja? Medikaaliset metaforat elämän keinotekoisesta pitkittämisestä tai tiettyjen elintoimintojen ylläpitämisestä tuskin kannustavat poliittiseen toimintaan.⁸

Ajatus demokratian lopusta voi resignoitumisen ohella ruokkia fatalismia. Mounk varoittaa houkutuksesta kääntää historian lopun teesi päällelleen: illiberaali demokratia, diktatuuri tai mikään muukaan poliittinen järjestelmä ei vääjäämättä korvaa liberaalia demokratiaa.

Mikään ei myöskään takaa, että tilalle noussut järjestelmä olisi riittävän vakaa ja ristiriidaton luodakseen pysyvemmän vaihtoehdon liberaalille demokratialle. Mounk pitää todennäköisempänä, että itsevaltaisen hallinnon ylläpitäminen osoittautuu pitkällä aikavälillä vaikeaksi Unkarin kaltaisissa maissa. Autoritarismin ja liberaalin demokratian lujittamisen välinen liike saattaa hyvin siis osoittautua edestakaiseksi.⁹

*

Václav Havel piti vuonna 1996 Saksan Aachenissa puheen, jossa hän luotasi Yhdysvaltain sielun sijaan Euroopan sielua. Tšekin tasavallan presidenttinä tuolloin toiminut kirjailija ja demokratia-aktivisti tunnusti Euroopan ansiot ”ihmisarvon, vapauden, oikeusvaltioperiaatteen sekä kansalaisten yhdenvertaisuuden” kaltaisten poliittisten arvojen kehittämisessä. Samalla hän muistutti, ettei Euroopan historia ole ollut ”ainoastaan pelastuksen, vapauden, edistyksen ja ihmisyyden idean levittämistä”, eikä Eurooppa ”ole enää maailman ohjauskeskus”.¹⁰

Edistysuskon sijaan Havel ammensi Euroopan (mahdollisesta) etymologisesta alkuperästä ”iltahämärän” maanosana hälventäen sanan kielteisiä sävyjä. Iltahämärän ei tarvitse yhdistyä ”lopun ideaan, kaikkoomiseen, tappioon, tuhoutumiseen tai lähestyvään kuolemaan” eikä ”elinvoiman hiipumiseen”. Iltahämärä jäsentyy myös punninnan hetkenä, jolloin ”ajatella päivän aikana tapahtuneita asioita, kerätä voimia ja tehdä päätöksiä seuraavaa päivää varten, ottaa etäisyyttä kokonaiskuvan hahmottamiseksi sekä pohtia, miten asiat olisivat voineet mennä toisin”.¹¹

Kunhan Yhdysvallat selättää välittömät uhkansa, demokratian iltahämärässä riittää edelleen pureksittavaa. Valonpilkahdukset eivät vielä hälvännä liberaalin demokratian kriisiä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Anne Applebaum, *Demokratian iltahämärä* (Twilight of Democracy, 2020). Suom. Antero Helasvuo. Siltala, Helsinki 2020.
- 2 HS 17.9.2020.
- 3 Yascha Mounk, The End of History Revisited. *Journal of Democracy*. Vol. 31, No. 1, 22–35.
- 4 Steven Levitsky & Daniel Ziblatt, *How Democracies Die*. Crown, New York 2018.
- 5 David Runciman, *How Democracy Ends*. Basic Books, New York 2018, ks. Preface.
- 6 Sama, Preface & Conclusion, erit. 215–216.
- 7 Adam Tooze, Democracy and Its Discontents. *The New York Review of Books* 6.6.2019.
- 8 Ks. Runciman 2018, erit. 215–216.
- 9 Mounk 2020.
- 10 Václav Havel, Tehtävänä Eurooppa (Evropa jako úkol, 1996). Suom. Minna Suikka. Teoksessa *Euroopan toivo. Esseitä ja puheita 1978–2002*. niin & näin, Tampere 2020, 172–182 (173–174).
- 11 Sama, 172–174.

tämän numeron taiteilijat

Kuva: Essi Kuokkanen

Kuva: Sonja Suominen

Essi Kuokkanen

”Maalaan öljy- tai vesivärillä ja niitä yhdistellen kankaalle ja paperille. Välineet antavat työskentelylle kehysten, jonka sisällä keksiä vapaasti.

Arkipäiväinen kuvasto esiintyy teoksissani vääristävän linssin läpi katsottuna; elottomat asiat muuttuvat elollisiksi ja inhimillisiksi, ihmiset ovat oudon värisiä ja venyviä tai kasvataneet useampia raajoja, maisemat vaikuttavat kulisseilta ja tilat tilattomilta. Pyrin maalauksen ja kuvan keinoin saamaan kiinni sellaisesta tunteesta, että ehkä ymmärtämämme todellisuus ei olekaan niin yksiselitteistä tai pysyvää kuin alun perin on tullut ajatelleeksi. Näkyvä maailma liukuu moniselitteisyyteen.

Yksittäiset teokset voivat saada kimmokkeensa jostain kuvallisesta hauskuudesta, kiinnostavasta esineestä, väreistä ja muutenkin kevyistä ajatuksista. Työskentelyyni sisäänrakennettuna teemana on kuitenkin toisenlaisen olemisen hyväksyminen ja kohtaaminen sekä ihmisen ja luonnon välinen suhde.”

Alina Sinivaara

”Tavoittelen maalauksillani luontevalta tuntuvaa ilmaisuja, visuaalista variaatiota ja värien vuoropuhelua. Maalausteni sisällöt löytyvät läheltä, viime vuosina perheeni harrastusten vuoksi urheilusta – erityisesti jalkapallosta ja jääkiekosta. Tulkitsen esteettisesti ja kokemuksellisesti urheilun laidalla tapahtuvaa tai olevaa.

Uusimmissa teoksissani kuvaan pelitilanteiden lisäksi halleja, kenttiä ja pukuhuoneita. Graffitien peittämät huoltorakennukset, ränsistyneet aidat, katokset ja pukukopit inspiroivat minua. Hiljentyneet kentät, rapistuneet hallit ja ilman yleisöä pelatut ottelut ovat myös kuvia muuttuneesta maailmasta.

Viipyily samassa teemassa on tuottanut uusia sisältöjä ja näkökulmia maalaamiseen. Kiinnostukseni urheilutemaatiikkaan on siirtymässä kentän laidalle. Myös jokin tarve abstrahoida aihetta on tuloillaan. Voisin hyvin maalata vain liikettä, väriä ja muotoa itsessään.”

Sinivaaran näyttely *Kentän laidalla – By the Playing Field* on esillä Mikkelin taidemuseossa 21.2.2021 asti.

VEERA KINNUNEN

”Maailma on pohjimmiltaan sotkuinen”

Haastattelussa Gay Hawkins

Australialaista kulttuurintutkija Gay Hawkinsia voi hyvällä syyllä pitää yhteiskuntatieteellisen jätetutkimuksen pioneerina. Hänen vuonna 2006 ilmestynyt teoksensa *Ethics of Waste* loi pohjaa tällä hetkellä vilkkaasti lainehtivalle yhteiskuntatieteelliselle jätokeskustelulle. Juttelimme Hawkinsin kanssa jätteestä ja talouden toisintekemisen mahdollisuuksista etäyhteyksin korona-kevään jälkimainingeissa syksyllä 2020. Hawkins kritisoi *zero waste*- ja kierrätysajattelua siitä, että ne individualisoivat jätekysymyksen yksittäisten kotitalouksien ongelmaksi. Siksi hän tutkii nyt yhteisötalouksia ja yrityksiä, joissa jäte otetaan provokaationa toteuttaa talousjärjestelmää – ja yhteisiä tulevaisuuksia – kokonaan uudella tavalla.

Kulttuurintutkija Gay Hawkins on laaja-alainen yhteiskuntateoreetikko. Western Sydney Universityn yhteiskunta- ja kulttuuriteorian professori on töissään käsitellyt monipuolisesti muun muassa talouden, ympäristökysymysten, median ja arkisten käytäntöjen yhteenkietoutumisia. Kansainvälisesti Hawkins tunnetaan kuitenkin ennen muuta jätteisiin syventyvistä teoksistaan. Hänen urauurtava kirjansa *Ethics of Waste. How We Relate to Rubbish* (2006) oli ensimmäisiä tutkimuksia, joissa huomio kiinnitettiin jätteeseen muunakin kuin kulttuurisena kategoriana: käytännöllisessä toiminnassa syntyvänä aineksena, joka omine ominaisuuksineen muovaa yhteiskunnallista elämää.

Ethics of Waste teki vauraiden länsimaiden jättesuhteen näkyväksi analysoimalla poliittisten ja kulttuuristen suhteiden verkostoja, jotka määrittivät kaatopaikat, viemäroinnin ja lajittelupisteet kyseenalaistamattomiksi jättehallinnan teknologioiksi ja siten tuottivat tietynlaisia jätteitä sekä muovasivat ruumiillisia puhtaanapidon rituaaleja. Sen lähtökohtana oli ajatus, että tarjotessaan yksipuolista, moralisoivaa ja syyllistävää suhtautumistapaa jätteeseen kulttuurinen jättekuvasto kielsi muut mahdolliset tavat toimia jätteen kanssa. Hawkins peräänkuulutti uudenlaista jätteen kohtaamisen eetosta kysymällä, mitä tapahtuisi, jos oltaisiin vastuullisia jätteelle itselleen.

Viime vuosina Hawkinsin kiinnostuksen painopiste on siirtynyt teoreettis-filosofisesta jäte-etiikan pohdin-

Kuva: Gay Hawkins

nasta empiiriseen jättesuhteiden erittelyyn. Hänen johdattamansa tutkimusprojekti The Skin of Commerce tarkasteli muovien ja kertakäyttökulttuurin historiallista yhteismuotoutumista sekä nykyisiä yrityksiä irrottautua muovitaloudesta¹. Myös meneillään olevat tutkimushankkeet pureutuvat yrityksiin muuttaa taloutta vähemmän jäteintensiiviseksi irrottautumalla kertakäyttöpakkauksen logiikasta².

Tapasin Hawkinsin ensimmäisen kerran syyskuussa 2017 hänen osallistuessaan Rovaniemellä järjestämämme Living Ethics -seminaariin. Itsekin jätteen kanssa toimivana tutkijana olin ehdottanut häntä pääpuhujaksi, ja sain kunnian toimia esikuvani emäntänä koko vierailun ajan. Hawkins osoittautui teräväksi ja laajasti sivistyneeksi mutta kuitenkin maanläheiseksi ja huomaavaiseksi keskustelijaksi. Noiden muutamien päivien aikana meistä tuli jos nyt ei ihan ystäviä, niin ainakin hyviä kollegoita.

Täsmälleen kolme vuotta myöhemmin tapaamme jälleen, tällä kertaa etäpalvelu Zoomin välityksellä. Maailmalla jylläävä koronapandemia on siirtänyt keväälle suunnitellun haastattelun myöhäissyksyyn. Se on myös pakottanut meidät molemmat etätöihin, omien päätteidemme ääreen eri puolille maapalloa. Minun aikainen aamuni on Hawkinsin myöhäinen iltapäivä, eikä tämä suinkaan ole hänen työpäivänsä ensimmäinen etäkokous. Olemme sopineet puhuvamme ennen muuta Hawkinsin nykyisistä mielenkiinnon kohteista: muovin politiikasta sekä jättesuhteen muutoksesta kiertotaloudessa.

Kerroit viimeksi tavatessamme, että *Ethics of Waste* kirjoittaessasi sinulle sanottiin, ettei kirja tule kiinnostamaan ketään. Toisin kävi. Teos loi pohjaa uudelle jätteen kulttuuritutkimukselle, ja se on edelleen viitatuimpia ja luetuimpia yhteiskuntatieteellisen jätetutkimuksen perusteoksia. Miten alun perin löysit jätetutkimuksen äärelle?

Minulla on vahva muistikuva siitä hetkestä, kun kiinnostuin jätteestä. Olin opettamassa maisteritason kurssia arvon teorioista, ja annoin opiskelijoille tehtäväksi kirjoittaa analyttinen teksti jostakin rakastamastaan asiasta. Opiskelijat pitivät tehtävää vaikeana. Heiltä tuntui kokonaan puuttuvan sanasto myönteisille arvottamisen muodoille, kuten rakkaudelle, kiintymykselle ja mielihyvälle. Eräs opiskelija sanoi, että hänestä olisi ollut paljon helpompaa kirjoittaa vihaamista asioista: ”Voisin kirjoittaa tuntikausia asioista, jotka inhottavat ja kauhistuttavat minua tai siitä, kuinka vihaan nähdä roskia katukäytävillä. Minulla on äärimmäisen rikas sanasto abjekteilille, jotka ravistelevat ja häiritsevät minua ja tekevät oloni ontologisesti turvattomaksi.”

Tämä opiskelijan huomio sai minut tajuamaan, kuinka äärettömän monipuolinen kuvasto meillä on inhottaville ja kauheille, väärissä paikoissa oleville asioille, jotka ravistelevat maailmamme ja järkyttävät meidän järjestyksen tajuamme. Jätteet voivat tehdä sen meille. Käyn usein vaeltamassa, ja nähdessäni roskia kaukaisissakin paikoissa romuttuu kuvitelmani puhtauden ja koske-

mattomuuden mahdollisuudesta. Maailma on pohjimiltaan sotkuinen.

Tuo kokemus sai minut kiinnostumaan jätteen etiikasta. Käsittelen teoksessani sitä, miten jäte on kietoutunut eettiseen mielikuvitukseemme ja itseymmärykseksemme sekä eettisiin velvoitteisiimme maailmaa kohtaan.

Kirjassasi esittelet kolme ulottuvuutta, jotka sinun mukaasi luonnehtivat modernin kulutusyhteiskunnan jäte-eetosta: hävitettävyyden, kieltäminen ja etäisyys. Kertoisitko hieman näistä eettisistä ulottuvuuksista?

Yhteiskuntatieteellisenä kulttuuriteoreetikkona minua kiinnosti erityisesti, miten jätteestä on tullut niin häiritsevää. Ensimmäinen jäte-eetostamme luonnehtiva ulottuvuus on *hävitettävyyden*. Kulttuurinen ymmärrys kaotavuudesta ja esineiden elämän rajallisuudesta on koko 1900-luvun tunnusmerkki. Se liittyy muovin kaltaisten, jo lähtöjään poisheitettäväksi suunniteltujen materiaalien syntyyn. Muovin kaltaiset materiaalit mahdollistivat poisheitämiseen perustuvien ”pikakapitalismin” muotojen, kuten nouto- ja pikaruokatalouden kehittymisen. Tällaisiin talouden malleihin hävitettävyyden oletus kuului olennaisena osana, mikä tietysti kiihdytti markkinoita ja tuotantoa kaikilla kuluttamisen osa-alueilla. Esimerkiksi vaatteiden ja huonekalujen elinikä suunniteltiin tarkoituksellisen lyhyeksi. Hävitettävyydestä syntyvässä arvottamisen järjestyksessä kestävyydellä tai poisheitämisellä ei ole väliä. Kun esineet on suunniteltu poisheitettäväksi, hävittämisestä tulee pakollista. Et voi olla hävittämättä.

Toinen ulottuvuus on *kieltäminen*. Se on kietoutunut yhä voimakkaammin jätehallintaan. Kunnallisesti järjestetty urbaani jätehallinta on mahdollistanut, ettei meidän tarvitse itse huolehtia omista jätteistämme. Jätehallinnan suunnittelu poistaa meiltä eettisen vastuun omista tavaroistamme sen jälkeen, kun emme enää tarvitse niitä. Jättämäiset jäteinfrastruktuurimme erottavat meidät niin tehokkaasti jätteistämme, että olemme kauhuissamme kohdatessamme fyysistä ja materiaalista ylimäärää. Jätteen kieltäminen luo subjektiviteetin, joka määrittäytyy puhtauden ja hygienian kulttuurisen kuvaston kautta. Monissa muissa kulttuureissa, joissa jätteen fyysinen käsittely on arkipäiväistä, ollaan paljon hyväksyvämpiä elämän sotkuisuuden ja hybrididyn kanssa.

Kolmanneksi jätteet on *etäännytetty* meistä ajallisesti ja tilallisesti. Vauraat länsimaat ovat eriyttäneet itsensä omista jätteistään niin, että jätteet matkaavat toisiin yhteisöihin ja jopa toisiin maanosiihin käsiteltäviksi. Globaalia etelää on pidetty jättömaana siihen pisteeseen asti, että monet maat Kiinan tavoin kieltäytyvät ottamasta vastaan ”kierrätettäväksi” länsimaiden jätteitä. Koska ne eivät lopulta olekaan kovin kierrätettäviä.

Nämä kolme ulottuvuutta määrittävät nykyistä elämämme jätteen kanssa. Ne määrittävät meidän subjektiviteettimme, tekevät meidät siksi, mitä olemme. Ongelma on, että ne samalla estävät muunlaiset tavat olla jätteen kanssa.

”Yksittäisen kuluttajan on lähes mahdoton elää muovittomasti, koska kokonaiset taloudet perustuvat pohjimmiltaan kuluttamiseen, ja nykymuotoinen kuluttaminen on kääritty muoviin.”

Kierrätyksestä kiertotalouteen

Kapitalistisen jäte-eeoksen lisäksi kritisoit myös ympäristötiedostavaa jättesuhdetta ongelmalliseksi ja ”fobiseksi”. Mitä tarkoitat tällä?

Jätteeseen liittyy paljon oikeamielisyyttä. Jättemäärien kasvu oli yksi ympäristöliikkeen syntyyn vaikuttavista syistä. Kierrätettävyyden idea kehittyi samanaikaisesti modernin jätehuollon ja hävitettävyyden ajatuksen kanssa: se oli yksi keino hallita kasvavaa jäteongelmaa. Samalla kierrättämisen idea individualisoi jäteongelman saamalla yksittäiset kotitaloudet kokemaan, että ne ovat vastuussa jättemäärien kasvusta.

Ympäristötiedostavuuteen kytkeytyvä eettinen individualismi suuntaa huomion väärään kohtaan. Ympäristötietoinen ja eettinen kuluttaminen on yksilöllinen ratkaisu jäteongelmaan: ”Minä kulutan muovittomasti, minä olen hyveellinen ihminen enkä tuota jätettä.” Tietenkään en vastusta jätteettömyyttä sinänsä, mutta ajattelen, että jätekysymys on paljon laajempi asia kuin vain yksittäisten kotitalouksien ongelma. Yksittäisen kuluttajan on lähes mahdoton elää muovittomasti, koska kokonaiset taloudet perustuvat pohjimmiltaan kuluttamiseen, ja nykymuotoinen kuluttaminen on kääritty muoviin. Kun huomio kiinnitetään yksittäisten ihmisten yrityksiin elää muovittomasti, tärkeämmät kysymykset kokonaisten talousjärjestelmien öljyriippuvuudesta tai suurten yritysten vastuusta globaalissa jätekriisissä jäävät

sivuun. Todellinen ongelma ovat jätteentuottamiseen perustuvat talouden mallit.

Olet tainnut joskus sanoa, että ympäristötiedostava jättesuhdekin on yhdenlaista kieltämistä. Sen kieltämistä, että jäte on väistämätön osa ihmisenä olemista?

Me kaikki yritämme kierrättää tai välttää muovia, koska se antaa meille jonkinlaisen kokemuksen eettisestä vastuullisuudesta. Kaikki haluavat tehdä osansa. Tietysti jäte on osa ihmisenä olemista. Kyse on ennemminkin siitä, *millaista* jätettä me tuotamme.

Nykymuotoista jätettä on mahdoton hallita. Sitä on mahdoton välttää. Me olemme jumissa talousjärjestelmässä, jossa emme voi ostaa ruokaa, joka ei olisi kääritty muoviin. Tällaista jätetaloutta vastaan kuluttajat koettavat taistella sanomalla: ”Minä en suostu enää kierrättämään, koska olemme nähneet, että Australiassa vain 12 prosenttia muovista kierrätetään. Me viemme muovit takaisin kauppoihin, jotta tuottajat kantaisivat vastuunsa tuottamastaan muovista. Ruokalogistiikka pitää suunnitella niin, että se ei enää perustu kertakäyttömateriaaleihin.” Tällainen aktiivisuus siirtää paineen ruoan ja pakkausten tuottajille ja jakelijoille. Tällä hetkellä jätteen tuottaminen on taloudellisesti välttämätöntä, se kietoutuu kaikkeen taloudelliseen toimintaan. Ja tätä mallia on vaikea muuttaa.

Mitä ajattelet vallitsevasta kiertotalouden ajatuksesta: onko se vain laastari vai vakava yritys muuttaa talouden perustaa?

”Kiertotalous pyrkii uudelleen ajattelemaan jätteen ja talouden suhteen.”

Minusta kiertotalous on vakava pyrkimys muuttaa meidän jätesuhteitamme, ja siksi se on ehdottoman tärkeää. Tietysti se voidaan nähdä myös viherpesuna tai jälleen uutena teknokraattisena ratkaisuna jäteongelmaan. Mutta mielestäni kiertotalous voidaan nähdä signaalina valtavasta yhteiskunnallisesta muutoksesta, pyrkimyksestä kohti uudenlaisia, vähemmän jäteintensiivisiä taloudellisia käytäntöjä.

Taloudellisilla käytännöillä en tarkoita vain kuluttajien toimintaa, vaan koko ketjua materiaalien valinnasta tuotantoon. Koko taloudellisessa ketjussa pitäisi huomioida, millaisia jätteitä se synnyttää.

Minusta kiertotaloudessa on olennaista se, että se todella pyrkii uudelleen ajattelemaan jätteen ja talouden suhteen. Se ottaa huomioon, että kaikki taloudet tuottavat ylimäärää, ei vain lisäarvona, vaan myös ylimääräistä ainesta, ylimääräisiä elementtejä. Se on poliittinen provokaatio: ”Kuinka määritellä talous uudelleen niin, että tiedostamme, millaisia ylimääriä se kulloinkin tuottaa? Miten vähennämme ja hyödynnämme nämä ylimäärät?”

Kiertotalous haastaa järjestämään talouden uudelleen siten, että ylimääräisen aineksen synty huomioidaan ketjun jokaisessa vaiheessa. Joskus siitä saattaa seurata, että aines kiertää järjestelmässä. Joskus materiaalin käytöstä on irrottauduttava kokonaan, koska sitä ei voida järkevästi käyttää uudelleen. Näin pitäisi toimia esimerkiksi kertakäyttömuovin suhteen. Miten suunnitella

talous ilman kertakäyttöistä muovia? Miten mahdollistaa erilaiset uudenlaiset kokeilut, ja miten ne voidaan skaalata laajempiin taloudellisiin käytäntöihin? Kiertotalous haastaa ajattelemaan uusiksi taloudellisen toiminnan muodot, ruokkii kokeellisia kierron verkostoja, rakentaa uudenlaisia infrastruktuureja ja luo työpaikkoja.

Onko tällainen muutos jo käynnissä Australiassa tällä hetkellä, laajassa mittakaavassa?

Ei ehkä näin laajassa mittakaavassa, mutta muutos on jo meneillään. Tarkastelemme seuraavassa tutkimushankkeessamme kertakäyttöpakkauksista irrottautuvia yrityksiä. Tällaisissa yrityksissä jälleenmyynti tapahtuu uudella logiikalla, joka mahdollistaa erilaisen kulluttamisen. Nämä yritykset eivät pelkästään tee kuluttajasta hyvää kierrättäjää, vaan tuottaja ja jälleenmyyjä ottavat aidosti vastuun jätteestä. Tässä tutkimushankkeessa olemme kiinnostuneita vaihtoehtoisista talouden muodoista, joiden ytimessä on yhteiskunnallinen, ei vain taloudellinen etu. Näissä vaihtoehtoisissa talouden muodoissa jäte on provokaatio ajatella koko taloutta toisin.

Mielestäni olennaista ei ole niinkään mittakaava vaan se, että taloutta pyritään muuttamaan. Esimerkiksi kiertotalouden ajatusta edistävää Ellen MacArthur -säätöä on kritisoitu suurten yhtiöiden edun ajamisesta. Minusta sillä ei ole mitään väliä, koska he tekevät tärkeää työtä isojen yritysten kanssa koettaen kuvitella taloudelliset prosessit ja tuotannon kokonaan uudella tavalla. Tässä säätö on tehnyt mahtavaa työtä.

Muovin ontologia, politiikka ja ajallisuus

Miksi kiinnostuit muoveista erityisenä nykyjätteen muotona vaikkapa ydinjätteen tai elektroniikkaromun sijaan?

Materiaalisena filosofina aloin jossain vaiheessa nähdä muovia kaikkialla. Huomasin, että muovipulloista oli tullut uusi kulttuurinen ilmiö. Aloin tutkia muovipul-lomarkkinoita pitkälti vesipolitiikan näkökulmasta kysymällä, miten vedestä tehdään markkinatavaraa. Tajusin, että veden kommodifioitumisen edellytys on sen materiaalin säiliö: pullo. Kauppatavaroistetun veden kuluttaminen ei ole mahdollista ilman tuota kertakäyttöistä välittävää objektia. Lisäksi muovipullo oikeastaan suunnitellaan jo lähtöjään jätteeksi; siitä tulee jätettä saman tien, kun vesi on nautittu. Minua alkoi kiehtoa muovin kaikkiallaolevuus. Muovista on tullut jokapäiväistä elämää kannatteleva aines. Voi jopa sanoa, että *muovi hallitsee meitä*.

Onnistut tarkastelemaan muovijätettä vailla kauhistelua ja moralisointia. Osittain tämän mahdollistaa kuvaamasi ontologinen ja poliittinen lähestymistapa.

Kysymys on todellakin ontologinen. Kyse on siitä, miten erilaiset materiaalit ja välineet voivat säädellä toimintaamme ja siten muuttaa maailmaa. Ne pystyvät muuttamaan meidän standardejamme ja käsityksiämme. Ei ole kysymys yksinkertaisesti siitä, että yritykset markkinoisivat meille nämä tuotteet, vaan monimutkaisem-masta ontologisesta prosessista, jossa merkitykset, käsi-tykset, järjestykset ja käytännöt määrittyvät uudelleen hyvin arkipäiväisellä tasolla.

Muovit ovat huomaamattomasti muuttaneet maailmaa esimerkiksi vaikuttamalla puhtauden käytäntöihin. Miten me aloimme kääriä kaiken muoviin pitääksemme asiat puhtaina? Muovikelmun tulo markkinoille on muuttanut hygieenisen mielikuvituksemme. Me käärimme kaiken muovikelmuun ”suojellaksemme ruokaamme” ja ”pysäyttääksemme bakteerit”. Näin muovi vaikuttaa suoraan järjestyksen tajuamme ja käsityksiimme siitä, mikä on puhdasta ja mikä kontaminoitunut. Niinpä tätä nykyä on häiritsevää, jos joku ojentaa meille ruokaa paljain käsin. Emme voisi syödä sitä. Muovieristys tekee ruuasta puhtaan.

Minäkin yritin ennen valita suojaamattomat kasvokset kaupassa, mutta koronapandemian jälkeen olen siirtynyt taas muovin suojaamiin elintarvikkeisiin. Ne tuntuvat jotenkin puhtaammilta. Korona on tehnyt arkisen muovin ja puhtauden liiton näkyväksi.

Reaktion on täsmälleen sama. Haluan suojan, haluan muovin. Ja kuitenkin se on vain illuusio, fantasia. Muovin materiaaliset ominaisuudet ruokkivat tuota fantasiaa. Se vaikuttaa läpinäkyvyydessään puhtoiselta ja koskemattomalta. Materiaaliset ainekset osallistuvat ominaisuuksillaan kulttuuriseen ja ontologiseen työhön.

Kysyisin vielä ajallisuudesta. Itse olen työskennellyt viime aikoina kompostoinnin kanssa. Käytäntönä se synnyttää uudenlaisia ajallisuuksia,

rytmejä, suhdetta menneisyyteen ja tulevaisuuteen. Eikä vain suhdetta, vaan käytännöt itsessään tuottavat erityistä tulevaisuutta. Ajattelen, että jäteikäntöjen ajallisuuden tunnistaminen on yksi avain kestävämpään jätetulevaisuuteen. Millaista ajallisuutta muovi todellistaa?

Siinä missä kompostointi käytäntönä tuottaa jatkuvuuden tajua, muovikäytännöissä syntyy fantasia katoavaisuudesta. Katoavaisuuden illuusio peittää alleen käsittämättömän materiaalsen pysyvyyden. Muovin kiertäjäjärjestelmä on oikeastaan vain suuri temporaalinen valhe. Saatamme ajatella, että kun olemme käyttäneet muovimme, voimme kierrättää sen, mutta eihän se lopulta kierrä minnekään. Siinä missä kompostoinnissa ihminen itse ottaa vastatakseen ja hoivatakseen omat jätteensä muuntaakseen ne joksikin muuksi, muovin kanssa tällainen hoivaava suhde ei ole mahdollinen. Muovit ovat siihen aivan liian myrkyllisiä aineksia. Ongelma on siinä, että siirrämme vastuun toisaalle. Muoviesineet suunnitellaan niin, että kuluttajalle ei muodostu eettistä taakkaa. Muovit ovat kanssamme vain niin häviävän hetken, että me emme ehdi muodostaa niihin minkäänlaista vastuullisuuden sidosta. Tähän hetkellisyyteen kiteytyy muovin erityinen ajallisuus.

Tiivistäisitkö lopuksi muovijätteen eettispoliittiset haasteet?

Ensimmäinen askel kestäväan yhteiskunnalliseen elämään muovin kanssa on havaita, kuinka monin huomaamattomin tavoin se muovaa elämäämme. Sen jälkeen pitäisi tunnistaa muovin katoavaisuuden olevan pelkkä fantasia. Kun muovin materiaallinen pysyvyys tunnistetaan, on mahdollista alkaa pohtia, millainen sen paikka on tulevaisuuden talouksissa.

Yhteiskuntatieteilijän tehtävä

Hawkinsin poliittisesti polttavan ajankohtaiset aiheet si-joittevat hänet käsitteellisen ja soveltavan tutkimustyön väliselle rajapinnalle. Jo *Ethics of Waste* oli otteeltaan paitsi yhteiskuntakriittinen myös transformatiivinen: se ehdotti, miten asiat voisivat olla toisin. Tämänpäiväinen keskustelumme osoittaa, että Hawkins on siirtynyt yhä vahvemmin kriittisestä tarkkailijasta aktiiviseksi osallistujaksi taloudellisen muutoksen rakentamisessa. Hänen uusimmissa tutkimushankkeissaan liikutaan yhteisötalouden ja vaihtoehtoisten talouksien kentillä ja tarkastellaan yrityksiä toteuttaa taloutta perustavalla tavalla toisin. Vaihtoehtoisen talouden keskusteluissa painotetaan tutkijan eettistä vastuusta uudenlaisten talouksien muodostumisessa³.

Kirjoitan vielä jälkikäteen sähköpostia Hawkinsille ja kysyn, millaisena hän itse näkee yhteiskuntatieteilijän tehtävän nykyisissä hankkeissaan. Professori vastaa:

”Olen yhtä mieltä kollegani Katherine Gibsonin, Bruno Latourin ja monien muiden kanssa kritiikin rajallisuudesta. Tiedämme hyvin, että nykyiset tuotannon ja ku-

lutuksen mallit ovat kestävämmän jäteintensiivisiä ja että koronapandemia kärjistää globaalia jättekriisiä entisestään. Paljon vähemmän tiedämme siitä, miten voimme ottaa syntyvät ylijäämät provokaatioina, jotka usuttavat kokeilullisuuteen, muutokseen, ekologiseen oikeudenmukaisuuteen ja luovuuteen kaikilla yhteiskunnan tasoilla, esimerkiksi kysyttäessä, miten taloudet organisoituvat, miten vaihto ja kulutus toteutetaan, miten resurssit hyödynnetään ja miten on ylipäättään mahdollista elää.

Yhteiskuntatieteet tarjoavat jättekriisiin toisenlaisia ajattelemisen muotoja, jonkinlaista 'hankaluuksissa pyyttelevää' ajattelua, kuten Donna Haraway sanoisi. Ne voivat tarkastella spekulatiivisia ja käytännöllisiä ratkaisuja, jotka tuottavat erilaisia tulevaisuuksia jätteen kanssa. Meneillään oleviin kriiseihin ei tarvita morali-sointia vaan käytännöllistä, poliittisesti ja yhteiskunnallisesti generatiivista lähestymistapaa.”

Viitteet

- 1 Hawkins 2017; 2018a; 2018b.
- 2 Hawkins 2019.
- 3 Zanoni ym. 2017.

Kirjallisuus

- Hawkins, Gay, *The Ethics of Waste. How We Relate to Rubbish*. Rowman & Littlefield, Lanham 2006.
- Hawkins, Gay, Ethical Blindness. Plastics, Disposability and the Art of Not Caring. Teoksessa *Living Ethics in a More-than-Human World*. Toim. Veera Kinnunen & Anu Valtonen. University of Lapland, Rovaniemi 2017, 15–28.
- Hawkins, Gay, Plastic and Presentism. The Time of Disposability. *Journal of Contemporary Archaeology*. Vol. 5, No. 1, 2018a, 91–102.
- Hawkins, Gay, The Skin of Commerce. Governing through Plastic Food Packaging. *Journal of Cultural Economy*. Vol. 11, No. 5, 2018b, 386–403.
- Hawkins, Gay, Disposability. *Discard Studies* 21.5.2019. Verkossa: discardstudies.com/2019/05/21/disposability/
- Hawkins, Gay, Potter, Emily & Race, Kelly, *Plastic Water. The Social and Material Life of Bottled Water*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2015.
- Zanoni Patricia, Contu, Alessia, Healy, Stephen & Mir, Raza, Post-capitalistic Politics in the Making. The Imaginary and Praxis of Alternative Economies. *Organization*. Vol. 24, No. 5, 2017, 575–588.

LOPS
2021

Minerva – harjoittelemalla mestariajattelijaksi

Filosofian Minerva-sarja uudistuu lukion opetussuunnitelmaan 2021

Editan *Minerva*-sarja tuo filosofian teemoja lähelle lukiolaisen arkea. Sarjan oppimateriaaleissa perehdytään filosofisiin taitoihin, esimerkiksi kriittiseen ajatteluun ja taitavaan argumentaatioon. Esimerkit auttavat soveltamaan filosofiaa arjen tilanteisiin ja herättämään keskustelua.

- Kannustaa oppimaan ajattelun taitoja
- Tukee laaja-alaisen osaamisen kehittymistä
- Saatavilla painettuna ja diginä

Tutustu
Minerva-sarjan
oppimateriaaleihin:
edita.fi/minerva

LISÄTIEDOT

opettajapalvelu@edita.fi
puh. 020 450 010
edita.fi/oppiminen/lops21

EDITA

Alina Sinivaara, *Pirkkola I* (2019), akryyli ja öljy kankaalle, 130 x 140 cm. Kuva: Sonja Suominen

Alina Sinivaara, *Pirkkola II* (2019), akryyli ja öljy kankaalle, 130 x 140 cm. Kuva: Sonja Suominen

Moria teki epäinhimillisyydestä politiikan arkipäivää

Morian pakolaisleiri rakennettiin vuonna 2015 hallitsemaan tuolloin Turkista Eurooppaan suunnanneiden siirtolaisten virtaa. Sinne suunniteltiin mahtuvan 3 000 ihmistä. Taannoisen tulipalon aikaan siellä asui yli neljä kertaa niin paljon väkeä huterissa teltoissa, avoimesti virtaavan jäteveden löyhkässä ja ilman sähköä tai puhdasta vettä. Leirillä vierailleet kertoivat samaa tarinaa: ”häpeällistä”, ”järkyttävää”, ”häpeäpilkku” ja ”Euroopan moraalinen konkurssi”¹. Leiri ei oikeastaan koskaan ollut turvapaikka, vaan EU pelotteli sillä muita uskaltautumasta Aigeianmeren aalloille.

Tuli riehuu pakolaisleirillä, ja leirin asukkaita syytetään sen syyttämisestä. Paikalliset asukkaat uhoavat raivoissaan ja vaativat, että siirtolaiset viedään jonnekin muualle². Näin tapahtui 9. syyskuuta vastaisena yönä Morian leirillä kreikkalaisella Lesboksen saarella³. Samoin kävi itse asiassa melkein vuotta aiemmin, ja silloin tragedia johti naisen kuolemaan⁴. Tällä kertaa kuolonuhreja ei onneksi ollut, mutta leiri tuhoutui kokonaan. Viimevuotiset väitteet palomiesten kimppuun hyökänneistä siirtolaisista osoittautuivat valheellisiksi – itse asiassa he taistelivat ensimmäisinä tulta vastaan⁵. Tällä kertaa on hämärän peitossa, miten tulipalot alkoivat. Yhdet syyttävät siirtolaisia, jotka olivat suuttuneet jouduttuaan karanteeniin positiivisen COVID-19-tuloksen jälkeen, toisten syyttävä sormi osoittaa vihamielisiin ulkopuolisiin.

Kuten tutkiva journalisti ja tutkija Daniel Howden on todennut, sen penääminen, kuka roihun sai aikaan, on vähän kuin kysyisi: ”Miksi tulitikkulaatikko syttyi tuleen?” Hänen mukaansa parempi kysymys on: ”Miten ihmeessä tämä kuolemanloukku ei palanut maan tasalle aiemmin?”⁶

Ironista Morian kohtalossa on, että vaikka väen-tungos ja kurjuus alkoivat vaivata melkein alusta lähtien, varsinaiset ongelmat eivät alkaneet ensimmäisten ihmisten saapuessa vaan EU:n solmiessa Turkin kanssa vuonna 2016 sopimuksen pakolaisten määrän rajoittamiseksi⁷. Lesbokselle saapui vähemmän siirtolaisia, mutta nyt heidät vangittiin saarelle ja heitä kiellettiin matkustamasta mantereelle, puhumattakaan matkan jatkamisesta kauemmas. Suunnitelma ihmisten uudelleensijoittamisesta muihin EU-jäsenmaihiin epäonnistui katastrofaalisesti⁸.

Morian ongelmana ei ollut pelkästään resurssien puute. EU on syytänyt miljoonia euroja siirtolaiskriisiin.

Moria oli niin epäinhimillistä, koska Howdenin mukaan se oli ”anti-turvapaikka”, joka oli suunniteltu ”spektaakkeliksi pelottamaan tulevia turvapaikanhakijoita”⁹. Lesboksen entinen pormestari Spyros Galinos on samaa mieltä. Hän huomasi kolme vuotta sitten, että Morian kaaos ja alennustila vaikuttivat Ateenan ja Brysselin viranomaisten tarkoitukselliselta luomukselta. Se lähetti mahdollisille uusille siirtolaisille viestin, ettei ”Aigeianmeren ylittäminen ole sen arvoista”¹⁰. Toimittaja Rachel Donadio totesi, että mikäli Morian leirillä olisi jokin viesti, se kuuluisi: ”Tervetuloa Eurooppaan. Painukaa nyt kotiin.”¹¹

”Pelotteesta” on tullut maahanmuuttopolitiikan iskusana ympäri maailman. Australiasta Etelä-Afrikkaan ja Yhdysvalloista Eurooppaan päämääränä on tehdä paperittomien siirtolaisten olot niin kestävämmiksi, ettei kukaan enää halua tulla. Sen vuoksi EU on käyttänyt miljoonia rekrytoidakseen armeijoita, asejoukkoja ja rikollisjengejä Pohjois-Afrikasta Lähi-itään, jotta siirtolaisiksi havittelevia saataisiin otettua kiinni ja säilöttyä mitä nöyryyttävimpiin olosuhteisiin¹². Siksi Kreikka näyttää päättäneen torjua siirtolaisia jättämällä heidät meren armoille¹³. Sen takia Morian kaltaisia leirejä on olemassa.

Todistusaineisto osoittaa, että pelotepolitiikka ei juurikaan toimi pelotteena¹⁴. Poliitikkoja kuitenkin pitää pauloissaan uskomus, että pienimmätkin inhimillisyyden elkeet voivat olla vain ”houkutustekijä”. Niinpä heidän tärkein päämääränsä on ollut miettiä, miten paperittomien siirtolaisten elämästä voisi tehdä niin kurjaa kuin mahdollista.¹⁵

Poliittinen linja on saanut aikaan niin siirtolaisten kärsimystä kuin paikallisten asukkaiden kurjuutta. Vaikka vuosina 2015 ja 2016 Lesbokselle saapui suuria määriä ihmisiä, saaren asukkaat toivottivat heidät tervetulleiksi tarjoamalla ruokaa, suojaa ja solidaarisuutta. Morian kurjuus ja nöyryytys ovat kuitenkin väistämättä

tulvineet yli äyräiden koko saarelle. Satojen siirtolaisten on pakko asua oliivitarhoissa tai kaduilla. Väkivalta on väistämätön seuraus, kun niin suuri määrä ihmisiä tungetaan noihin ahdistaviin oloihin, ja sekin on tulvinut yli, samoin kuin rikollisuus. Galinoksen mukaan tämän seurauksena ”ystävällisyys on muuttunut vihaksi”¹⁶.

Poliitikot puolustavat usein Euroopan kovan linjan politiikkaa kansalaisten laajalla vihamielisyydellä maahanmuuttoa kohtaan. Vihamielisyys on kuitenkin ainakin osaksi niiden samojen linjausten synnyttämää, sellaisten ”ratkaisujen” tuotetta, jotka normalisoivat epäinhimillisyyden ja asettavat siirtolaiset paikallisia asukkaita vastaan.

Vuonna 2015 Saksan liittokansleria Angela Merkeliä syytettiin raivokkaasti siitä, että hän saisi aikaan katas-

trofin avatessaan Saksan rajat sadoille tuhansille siirtolaisille. Hän itsekin perääntyi tästä linjasta sittemmin. Viisi vuotta myöhemmin hänen humanitäärisemmät vaistonsa ovat osoittautuneet pitkälti oikeiksi¹⁷. ”Eurooppa-Liitonituksen” poliittinen linja on saanut aikaan katastrofin.

Suomentanut Ville Lähde

(Alun perin: Moria's Only Success Has Been to Turn Inhumanity into Policy. *The Guardian* 13.9.2020. Verkossa: www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/13/morias-only-success-has-been-to-turn-inhumanity-into-policy)

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Giorgos Christides & Katrin Kuntz, The Refugee Scandal on the Island of Lesbos. *Spiegel* 24.11.2017. Verkossa: www.spiegel.de/international/europe/conditions-on-lesbos-worsen-for-refugees-and-residents-a-1180209.html; Bernd Riegert, Opinion: A Disgrace for Europe. *Deutsche Welle* 20.9.2016. Verkossa: www.dw.com/en/opinion-a-disgrace-for-europe/a-19564264; Rachel Donadio, ”Welcome to Europe: Now Go Home”. *The Atlantic* 15.11.2019. Verkossa: www.theatlantic.com/international/archive/2019/11/greece-moria-refugee-camp-a-european-failure/601132/
- 2 Kenan Malik käyttää termiä *migrant* (siirtolainen) erottelematta siirtolaisia ja pakolaisia, ja olen seurannut tätä suomenoksessa. Pakolaisuuden ja siirtolaisuuden käsitteillä on merkittävät juridiset erot, ja yhtäältä niiden sekoittaminen on hyvin ongelmallista (ks. esim. www.unhcr.org/news/latest/2016/7/55df0e556/unhcr-viewpoint-refugee-migrant-right.html). Toisaalta Morian esimerkki osoittaa, miten käytännössä Euroopan rajoilla tuo ero on hämärtynyt ja osaltaan mahdollistaa epäinhimillistä kohtelua. – Suom. huom.
- 3 Helena Smith, Lesbos Refugee Camp Fire Forces Thousands to Evacuate. *The Guardian* 9.9.2020. Verkossa: www.theguardian.com/world/2020/sep/09/lesbos-refugee-camp-fire-forces-thousands-to-evacuate
- 4 Helena Smith, Riots at Greek Refugee Camp on Lesbos After Fatal Fire. *The Guardian* 30.9.2020. Verkossa: www.theguardian.com/world/2019/sep/30/riots-at-greek-refugee-camp-on-lesbos-after-fatal-fire
- 5 Daniel Howden & Apostolis Fotiadis, Behind the Razor Wire of Greece's Notorious Refugee Camp. *The Guardian* 5.10.2019. Verkossa: www.theguardian.com/world/2019/oct/05/the-truth-about-the-fire-in-greece-s-notorious-refugee-camp
- 6 Daniel Howden, Misery in Moria is Europe's Migration Policy. *Politico* 9.10.2020. Verkossa: www.politico.eu/article/europe-migration-policy-moria-fire-misery/
- 7 EU:n ja Turkin julkilausuma, 18. maaliskuuta 2016. Eurooppa-neuvoston lehdistötiedote. Verkossa: www.consilium.europa.eu/fin/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/
- 8 EU: Countries Have Fulfilled Less than a Third of Their Asylum Relocation Promises. *Amnesty* 25.9.2017. Verkossa: www.amnesty.org/en/latest/news/2017/09/eu-countries-have-fulfilled-less-than-a-third-of-their-asylum-relocation-promises/
- 9 Howden 2020.
- 10 Christides & Kuntz 2017.
- 11 Donadio 2019.
- 12 Kenan Malik, How We All Colluded in Fortress Europe. *The Guardian* 10.6.2018. Verkossa: www.theguardian.com/commentisfree/2018/jun/10/sunday-essay-how-we-colluded-in-fortress-europe-immigration
- 13 Patrick Kingsley & Karam Shoumali, Taking Hard Line, Greece Turns Back Migrants by Abandoning Them at Sea. *The New York Times* 14.8.2020. Verkossa: www.nytimes.com/2020/08/14/world/europe/greece-migrants-abandoning-sea.html
- 14 Jessica Hagen-Zanker & Richard Mallett, Journeys to Europe. The Role of Policy in Migrant Decision-Making. ODI Insights, Policy Brief, helmikuu 2016. Verkossa: www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/10298.pdf
- 15 Maria Gabrielsen Jumbert, The 'pull factor': How It Became a Central Premise in European Discussions About Cross-Mediterranean Migration. *Border Criminologies* -blogi (University of Oxford, Faculty of Law) 24.3.2020. Verkossa: www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2020/03/pull-factor-how.
- 16 Helena Smith, Lesbos to Greet Greek PM's Visit with Protests, Shutters and Strikes. *The Guardian* 3.5.2018. Verkossa: www.theguardian.com/world/2018/may/03/lesbos-to-greet-greek-pm-alexitsipras-visit-with-protests-shutters-and-strikes-migrant-crisis
- 17 Philip Oltermann, How Angela Merkel's Great Migrant Gamble Paid Off. *The Guardian* 30.8.2020. Verkossa: www.theguardian.com/world/2020/aug/30/angela-merkel-great-migrant-gamble-paid-off

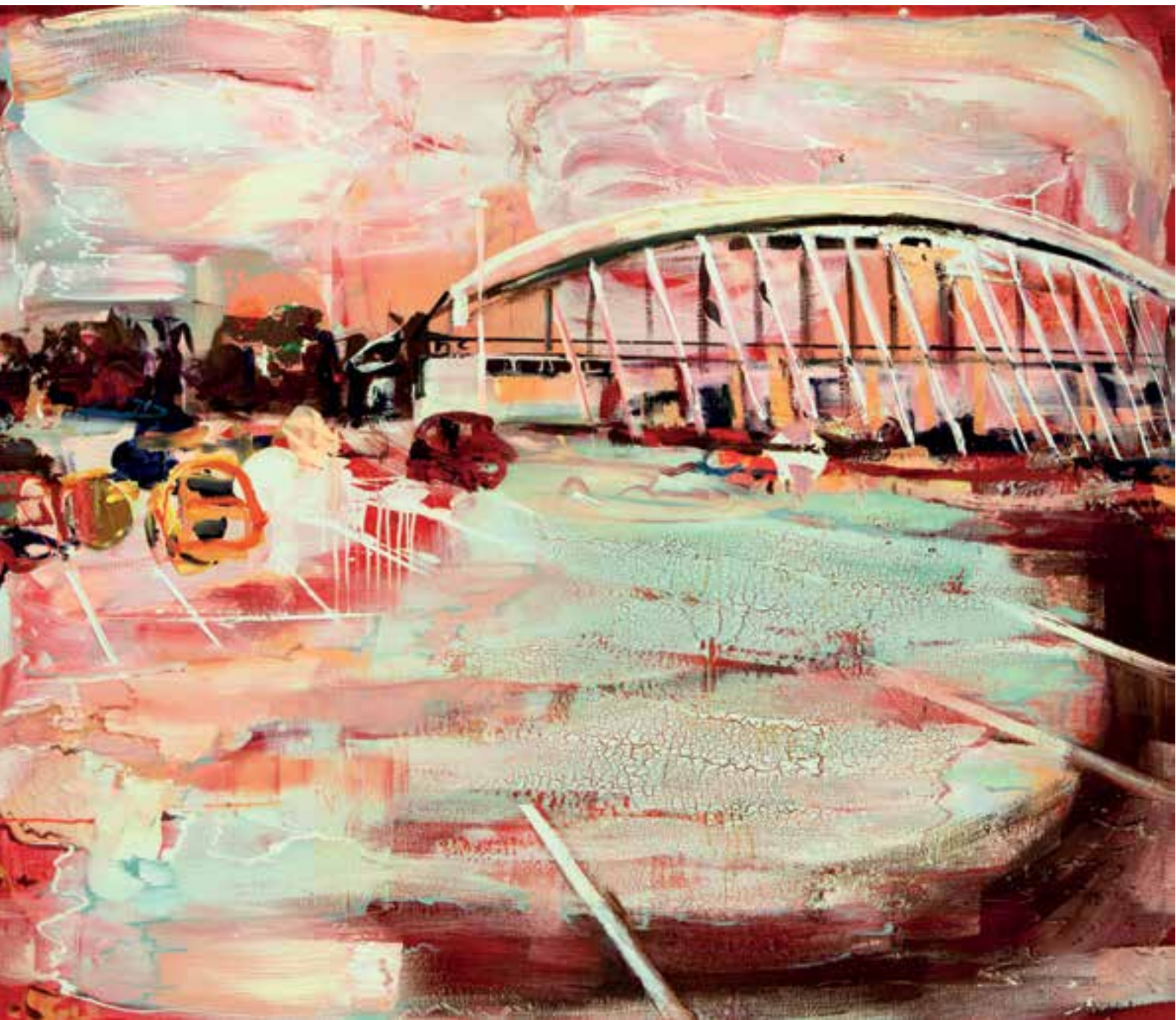
ADRIAN DAUB

Disruptio

Teknologiafirmojen lempisanan hölynpöly

Tietyt sanat ja fraasit palvelevat erinomaisesti uuden teknologiateollisuuden pyrkimystä ohjalla kollektiivista mielikuvitustamme. Ne eivät pelkästään heijastele kokemuksiamme, vaan ne luovat kokemuksillemme puitteet. Vaikutusvaltaisimpia näistä käsitteistä on epäilemättä ”disruptio”.

Ei verkkojulkaisu-oikeutta s.17–24.

ANNI KYTÖMÄKI

Näkymiä luonnon sisä- ja ulkopuolelta

Kun muistelee kuvia, joita vuonna 2020 on julkaistu perinteisessä ja sosiaalisessa mediassa, mieleen nousee kavalkadi äkkiseltään ääripäisiä hetkiä. Olemme nähneet otoksia hengityskoneessa makaavista potilaista ja suojavarusteisiin verhoutuneesta hoitohenkilökunnasta. Toisaalta olemme nähneet hilpeitä selfieitä metsälammilta ja tuntureilta, auringonlaskuja ja selkivesiä, avaria maisemia, joihin koronavirukselta suojauduttiin.

Yhteiskunnan keväällä sulkeuduttua monet suomalaiset löysivät takaisin luontoon, tai ainakin luontopoluille. Luonto tarjosi kaivattua väljyyttä ja korvaavan estradin vapaa-ajanvietolle. Suomen kansallispuistoissa kävi tammi-heinäkuussa 2020 noin 2,4 miljoonaa ihmistä, 400 000 enemmän kuin vastaavana aikana edellisenä vuonna.¹

Korona-ajasta on koitunut pohdittavaa kaikille, joita kiinnostavat luonto ihmisessä ja ihminen luonnossa. Pandemian ja ”luontobuumin” välillä on syy-seuraussuhde, mutta myös muuta yhteistä. Molemmat heijastavat ihmisen sidosta luontoon, tosin vastakkaisilta laidoilta. Vaikka en pidä jaosta ruumiiseen ja henkeen, tässä dikotomia havainnollistaa asiaa: koronavirus alleviivaa ihmisen ruumiillista yhteyttä luontoon ja päätös lähteä metsään elpymään todistaa tietoisuudestamme.

Muiden eliöiden tapaan ihminen tarvitsee ilmaa, vettä, ravintoa ja säänsuojaa. Monien muiden eläinten

tapaan emme pärjää tyystin omillamme vaan hakeudumme ainakin ajoittain lajitoverien seuraan. Synnymme ja kuolemmekin kuten muutkin. Näistä selviöistä huolimatta ihminen on kautta aikojen ja maailmankatsomusten tavannut asettaa itsensä muun eliökunnan yläpuolelle. Ruumiimme kautta luonto pysyy meissä kiusallisen järkähtämättömästi, mutta voimme mielessämme sivuuttaa sen – kunnes fysiologiamme pettää.

Kouriintuntuvimmin juuri sairaudet osoittavat, että ihminen on osa luontoa. Sairaus alentaa toimintakykyä, pitkään jatkuessaan muokkaa identiteettiä, lopulta mahdollisesti tappaa. Sairaus pelottaa, koska se horjuttaa kaikkea, mihin olemme totuneet.

Koronavirus aiheuttaa ihmisessä pahimmillaan hengenvaarallisen covid-19-taudin. Kuten pandemiat ennenkin, covid-19 pelästytti ihmiskunnan. Terveysturvallisuuden nimissä rajoitettiin yksin tein lentomat-kustuksen kaltaisia toimintoja, joiden suitsimista ei aiemmin ollut edes harkittu. Nähtäväksi jää, onko suunnanmuutoksia jatkossa helpompi tehdä myös ympäristönsuojelun nimissä, kun nyt on koettu, että maailma ei romhakaan rajoituksiin.

Koronaviruksen olennaisin opetus on kuitenkin se, että emme voi paeta luontoamme.

Vielä omina kouluaikoinani 1990-luvulla eliökunnan hierarkiaa havainnollistettiin *ravintoketjulla*, jossa alinna olivat yhteyttävät kasvit ja huipulla ihminen. Nykyään käytetään yleisemmin käsitettä *ravintoverkko*, eikä sen huipulla ole ketään.

Käytännössä ihmislajin valta-asema maapallon eliökunnassa on toki kiistaton niin kauan, kun käytössämme on kättäpitempää, kuten kaivinkoneita ja rokotteita. Silti virukset, bakteerit ja alkueläimet pitävät meidät yksilötasolla visusti samassa verkossa muiden eliöiden kanssa – jopa sitä lujemmin, mitä enemmän koetamme muita hallita. Rajut metsänhakkuut ja villieläinkauppa luovat viruksille otolliset olosuhteet, tiivis kaupunkiasutus tarjoaa mikrobeille temmellyskentän ja lentoliikenne leviämiskanavan.

*

Vaikka olemme saumattomasti osa luontoa, kulttuurirevoluution myötä meille on muodostunut myös *luontosuuhde*. Käsite on ristiriitainen, sillä suhteeseen tarvitaan kaksi subjektia. Vain ulkopuolisella voi olla ”suhde”

Kuva: Liisa Valonen

kohteeseen, joten kenelläkään ihmisellä ei oikeastaan ole ”luontosuhdetta”. On kuitenkin hankalaa keksiä luontosuhdetta räsmällisempää ilmaisua, kun pohditaan – niin, ihmisen luontosuhdetta.

Luontosuhde kuvaa sitä, miten ihminen ympäristönsä kokee: mitä hän ajattelee vaikkapa metsistä ja soista, pitääkö hän meren tuoksusta, tuntee ko hän olonsa hyväksi polulla vai kadulla, onko hän huolissaan biodiversiteetin hupenemisesta ja ilmastonmuutoksesta, tinkiikö hän omastaan luonnonvaraisten eliöiden tähden. Luontosuhteesta käyterään adjektiiveja läheinen, syvä, etäinen, vinoutunut ja niin edelleen aina sen mukaan, ketä tarkastellaan.

Luontosuhde ujuttui lajimme historiaan maanviljelyn ja karjatalouden myötä. Sitä ennen olimme paljaasti luonnon varassa. Voidaan toki ajatella, että jo työkalut – taito valmistaa apuvälineitä luonnon muokkaamiseen – olivat irtiotta muusta eliöyhteisöstä. Työkaluja kuitenkin käyttävät myös toiset lajit, kuten tietyt kädelliset, hyönteiset ja linnut, jotka luemme ehdottomasti osaksi luontoa emmekä kilpaileviksi sivilisaatioiksi.

Ensimmäiset työkalut eivät vielä erkaannuttaneet meitä luonnosta, mutta mitä yleisemmin ja monipuolisemmin niitä kehitimme ja käytimme, sitä enemmän väliportaita kertyi. Varhaiset edeltäjämme söivät mitä löysivät ja saivat kiinni, mutta 10 000 vuotta sitten esivanhempamme alkoivat kesyttää kasveja ja eläimiä. Muutos on johtanut siihen, että moni kohtaa ravinnon nykyään vasta elintarviketeollisuuden prosessit läpikäyneinä tuotteina. Kun ravintoa ei kerätä luonnosta vaan tuotetaan tahtoomme alistetuista lajeista pelloilla ja karjasuojissa, ihmisen on vaikea kokea olevansa osa luontoa: luontosuhde on muodostunut.

Läheinen suhde luontoon mielletään yleensä niin, että ihminen viihtyy luonnossa tai ainakin nuotiopiirin kaltaisissa puolikulttuuripaikoissa. *Luontoihmiseksi* kutsutaan niitä, joiden elämää luontoharrastukset huomattavasti määrittävät. Joukko ei ole yhdenmukainen. Skaala ulottuu sunnuntaipatikoijista aktivisteihin eli niihin, jotka eivät ainoastaan ihastele luontoa vaan toimivat luonnon elementtien säilymisen eteen.

Kokemuksena syvä luontosuhde lähenee välillä elimellistä yhteyttä luontoon. Tunne esimerkiksi metsään sulautumisesta voi olla voimakas, vaikka ihminen ei havumetsävyöhykkeen luontaiseen lajistoon kuulukaan:

Metsä tobisee maaperästä latvaneulasiin. Minä en ylivoimaani ikävöi. Astun hämärään yhtenä eläimistä.²

Äärimmillään ihmisen luontosuhde määritetään *luonnonrakkaudeksi*. Vaikka rakkaus kuvaa lujinta mahdollista kiintymystä, todellisuus on mutkikkaampi. Ihminen, joka kertoo rakastavansa luontoa, on yleensä kiintynyt luonnon elementteihin valikoivasti. Tavallisia kiintymyksenkohteita ovat linnut, sienet ja marjoja kasvavat metsät, salolammet ja tunturimaisemat.

Mielipiteet jyrkkenevät, kun aletaan puhua suurpeudoista. Ne herättävät usein kyllä ihailua, mutta koska

karhujen, susien ja leijonien ravinnonkäyttö voi törmätä yhteen ihmisen intressien kanssa, pedot saavat osakseen myös vihaa. Ristiriitaisuudessaan luonnonrakkaus vertautuukin *eläinrakkauteen*: monet eläinrakkaiksi itseään kutsuvat ihmiset syövät eläimiä. ”Luontoa rakastava” saattaa puolestaan soimata maisemia peittäviä ”pusikoita” – niin paljon suojaa ja ravintoa kuin halavien, raitojen, kiiltopajujen ja tuomien ojanvarsitiheiköt linnuille ja pölyttäjille tarjoavatkin.

Joskus rakkaus sivuuttaa kokonaiset luontotyypit (kuten suot ja ikimetsät) sekä eläimet, joiden elintavat tai määrä ärsyttävät. Olen nähnyt jopa syväekologin värähtävän inhosta, kun on puhuttu hirvikärpäsistä, niin luontoa kuin ne ovatkin. Merimetsot, valkuposkikhanhet, supikoirat ja lupiinit ovat etenkin viime vuosina raivostuttaneet monia, koska kannat ovat runsastuneet.

Vihaan kannattaa pysähtyä. Mitä tarkemmin sen syytä tutkitaan, sitä selvempää on, että muiden lajien sijaan kritiikki tulisi kohdentaa jälleen omiin toimiimme. Epämieluisiksi koettujen lajien yksilömäärät ovat kasvaneet ja eläimet sekä kasvit esiintyvät ”väärillä paikoilla”, koska olemme mahdollistaneet sen.

Olemme rehevöittäneet Itämeren, perustaneet merenrantaniittyjä muistuttavia puistonurmikoita, hakanneet metsistä hirville ruoka-aittoja ja siirtäneet lajeja paikasta toiseen. Rehellisyyden nimissä emme voi ihmetellä merimetson, valkuposkikhanhen, hirvikärpäsen, supikoiran ja lupiinin runsautta – emmekä ainakaan parjata kyseisiä olentoja. Ne hyödyntävät resursseja, joita muokkaamamme elinympäristöt tarjoavat.

Ihminen on toimielias laji, jonka lienee helpompaa puuttua lähitieneen välittömiin ”ongelmiin” kuin alkaa muokata yhteisön elintapoja siten, että luonnon monimuotoisuus säilyisi ja lämpötila pysyisi planeetan asukkien kannalta siedettävissä rajoissa. Tiettyjen eliöiden ja luontotyyppien inhoaminen kertookin enemmän itsestämme kuin siitä, mikä maapallon luonnon kannalta on hälyttävintä. Ekosysteemi ei luhistu merimetsojen takia, eikä siksi, että maalaismaismassa alkaa laidunnuksen vähennyttyä kasvaa pensaita.

Muiden eliölajien tapaan ihminen on evolutiivisesti kokeiluasteella. Onnellisin oppi, jonka tätä nykyä voimme omaksua on se, että saamme jo hillitä toimeliaisuuttamme. Selviämme, vaikka emme enää raivaisi peltoja umpimetsään. Selviämme, vaikka unohtaisimme leikata nurmikon. Selviämme, vaikka jättäisimme haaveet muiden planeettojen asuttamisesta.

Ennen kaikkea siten selviämme.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Metsähallitus: Kansallispuistojen käyntimäärässä kova kasvu – Kansallispuistojen palveluilla selkeä kysyntä. Tiedote 7.9.2020. Verkossa: www.metsa.fi/tiedotteet/kansallispuistojen-kayntimäärassa-kova-kasvu-kansallispuistojen-palveluilla-selkeä-kysyntä/
- 2 Anni Kytömäki, *Margarita*. Gummerus, Helsinki 2020, 578.

Alina Sinivaara, *Halli* (2018), akryyli ja öljy kankaalle, 130 x 150 cm. Kuva: Sonja Suominen

Alina Sinivaara, *Stadion* (2017), akryyli ja öljy kankaalle, 120 x 140 cm. Kuva: Sonja Suominen

Elämä jätteen kanssa

Leena Krohn kirjoittaa tulevaisuuteen sijoittuvassa romaanissaan *Kadotus* (2018), että kaatopaikoilla kuuluisi olla ”itse oikeutettu sijansa ihmiskunnan suurenmoisimpien instituutioiden: akatemioiden, museoiden, parlamenttien, katedraalien ja oikeusistuimien rinnalla”¹. Kaatopaikka on ”totuuden paikka”, koska se ”antaa puolueettoman ja yksityiskoh- taisemman raportin tämän lajin nykytilasta ja tulevasta kohtalosta kuin mikään mediatalo tai filosofilta tilattu tulevaisuusskenaario. Siellä on totuutemme, sillä siellä on salaisuutemme. Sen, minkä me halusimme unohtaa, maa kyllä muistaa. Se, mitä yritimme hävittää, tulee hävittämään meidät. Se, minkä me hylkäsimme, paljastaa, mitä kerran himoitsimme, mitä teimme, keitä olimme ja mikä on kohtalomme.”²

Kaatopaikkojen määrä on pudonnut Suomessa muutaman viime vuosikymmenen aikana merkittävästi, yli kahdestatuhannesta alle sataan. Samalla ennen kaatopaikkojen uumeniin säilötty jäte on levittäytynyt yhteiskuntaelämän repaleisilta liepeiltä sen keskelle. Tämän kehityskulun taustalla on yhteiskunnallista jättesuhdetta merkittävästi muuttanut kiertotalousajattelu. Kiertotalous viittaa talouden järjestelmään, jossa materiaalit kiertävät suljetussa kehässä. Tosin jäte asettuu elämän ytimeen huomattavasti lähtemättömämmin kuin jätteen loputtomaan ja täydelliseen arvoksi käännettävyyteen uskova ja kiertotalouden motivoima nollahukka- fantasia esittää.

Jätteessä on perustavalla tavalla jotakin häviämätöntä. Aina vieraanamme oleva jäte vaatiikin samanaikaisesti sekä toiseudelle ja epäjärjestyksen mahdollisuudelle avautumista että niiden ulossulkemista: meidän on hyväksyttävä jäte ympäristömme väistämättömänä ja pois-pyyhi-kiytymättömänä ominaisuutena ja silti ponnisteltava sen taltuttamiseksi, hallitsemiseksi ja torjumiseksi. Tähän paradoksiin kiteytyy jäte-etiikan ydinkysymys.

Jäteyhteiskunta

Jäte on elimellinen osa elämänmuotoamme. Se on jopa eräänlainen ”totaalinen sosiaalinen ilmiö” Marcel Maussin kuuluisassa *Lahja*-esseessään (1925) tarkasteleman lahjan tavoin: se määrittää sosiaalisen elämän kaikkia puolia ja koko yhteiskuntaa³. Jäte kytkeytyy niin talouteen, politiikkaan, oikeuteen, moraaliin kuin luontoon; sitä edustavat eritteiden, lian, homeen ja bakteerien kaltaiset biologiset ainekset; se on ideologioiden, infrastruktuurien, valtakamppailujen ja arkisten käytäntöjen kohteena ja huolenaiheena; se ilmentää arvostuksia, luokitteluja sekä yksilöllisiä ja kollektiivisiä representaatioita; ja sitä tuo-

tetaan, lajitellaan, kierrätetään, kuljetetaan, ostetaan ja myydään, verotetaan, levitetään ja jalostetaan.

Esitämmekin kollegoideni kanssa kirjassamme *Tervetuloa jäteyhteiskuntaan! Aineellisen ylijäämän kanssa eläminen* (2019), ettei ole yhteiskuntaa vailla jätettä ja jätehallintaa. Kaikki ihmistoiminta tuottaa vääjäämättä ylijäämää, jonka haltuunotto on yhteiskuntajärjestyksen säilymisen ja sujuvan yhteiselon edellytys. Kysymme teoksessa, miltä yhteiskunta näyttää, kun sitä tarkastellaan jätteiden näkökulmasta.⁴ Kaikkein lyhimmillään vastaus kuuluu: yhteiskunta näyttäytyy tällöin kollektiivisesti organisoituna tapana tuottaa ja hallita hallintaamme alati pakenevaa jätettä. Hylkäämämme ainekset ja suhteemme niihin paljastavat, millaisessa yhteiskunnassa elämme.

Silkka jätteen kanssa eläminen ei vielä itsessään erottele aikakauttamme muista. Ollessaan yhdessä toisensa kanssa ihmiset joutuvat aina jakamaan elämänsä myös jätteiden kanssa. Yhteiskuntia kuitenkin erottaa toisistaan niin tuotetun jätteen määrä ja luonne kuin myös tavat käsitellä sitä. Kukin aikakausi synnyttää omanlaisensa jätteet. Meidän aikamme jättää jälkeensä hyvin moninaista jätettä esimerkiksi ruokahävikistä lasiin, kartonkiin, elektroniikkaromuun ja ydinjätteeseen. Aikaansaamamme ylijäämän mittakaava vaihtelee mikromuoveista teollisuusjätteeseen ja hylättyihin laivoihin.⁵

Nykyelämänmuotomme tuottaa jätettä ennennäkemättömän paljon. 1950-luvulta alkaneen ajanjakson on siksi arveltu jäävän historiaan jätteen aikakautena⁶. Jätettä on kaikkialla meristä lintujen sisälmyksiin ja vuorenhuippuihin. Olemme kolonisoineet luonnon jätteillämme ja muuttaneet maailman tuhlailevan elämänmuotomme kuvaksi.

Kasvaneet jätemäärät ovat yhteydessä teolliseen val- lankumoukseen, kulutuskulttuurin uutuudenkulttiin, yleiseen vaurastumiseen ja kaupungistumiseen. Massa-

”Mikään ei ole jätettä sisäsyntyisesti ja olemuksellisesti.”

tuotanto synnyttää tavaroiden lisäksi runsaasti jätettä. Tuotannon ylläpitäminen ja kasvattaminen edellyttää kiihtyvää kulutusta esimerkiksi tuotteiden kertakäyttöisyyden ja muodin ruokkiman uutuuden näln ajamana. Ja ihmisillä on nykyään myös varaa kuluttaa enemmän ja vastaavasti varaa heittää pois – samalla kun heillä on kodeissaan aiempaa niukemmin säilytystilaa.

Toimiva jäteinfrastrukturi on lisäksi tehnyt tästä hylkäämisestä helppoa. Vaikka jäte on kaikkialla, se on ollut arjessamme katoavainen asia, joka häviää takapihan jätteastiasta tasaisin väliajoin kuin huomaamatta roska-autojen poiskuljettamana. Siitä ei ole enää tarvinnut välittää sen jälkeen, kun sen on saanut huolehdittaa ulos kodista.

Muuttuva jättesuhde

Yhteiskunnan jättesuhde on murroksessa. Edellinen suuri murrosvaihe ajoittui teollisen yhteiskunnan syntyyn. Historioitsija Susan Strasser rinnastaa esiteollisen yhteiskunnan kestäväan ekosysteemiin sikäli, että se muodosti kutakuinkin suljetun, kehämäisen järjestelmän. Tavaroiden käyttöikä oli pidempi. Niitä korjattiin, ne siirtyivät kädestä käteen luokilta ja sukupolvilta toisille, niitä säilöttiin ullakoilla tai kellareissa myöhempää käyttöä varten ja ne kulutettiin loppuun. Syntyvä jäte käytettiin hyödyksi toisaalla, esimerkiksi eläinten uloste ja käymäläjäte myytiin lannoituskäyttöön. Ja asiat, joita ei voitu enää korjata, purettiin ja myytiin osina tai ne poltettiin ja niillä lämmitettiin etenkin köyhien koteja.⁷

Teollistuminen rikkoi tämän kehän. Teollisessa yhteiskunnassa asiat virtaavat vain yhteen suuntaan ”ota, valmista, käytä ja hävitä” -mallin mukaisesti: maasta otetaan raaka-aineita ja energiaa, ne muunnetaan työllä tuotteiksi ja lopulta jätteiksi, jotka palautuvat maahan sitä ravitsematta.⁸ Samalla jätteen merkitys taloudelle muuttui ratkaisevasti: jäte ei ollut enää hyödynnettävä resurssi, vaan talouskasvusta tuli alisteista jätteelle ja poisheitolle. Länsimaisten yhteiskuntien suhde jätteeseen onkin perustunut massatuotannon ja -kulutuksen synnystä saakka karkottamisen logiikkaan: poisheittoon,

hävittämiseen ja kieltämiseen. ’Jäte’ on ollut yleisnimi arvonsa menettäneelle aineelle, joka on siksi *jätettyä*. Sen kanssa ei ole haluttu elää; siitä on vain pyritty hankkiutumaan eroon.⁹

Ulossulkemiseen ja hävittämiseen perustuva piiloteltu suhde jätteisiin on kuitenkin tullut tiensä päähän. Jätteeseen ei suhtauduta enää hyödyttömänä aineena, josta halutaan hankkiutua eroon, vaan jäte on nykyisin ennen kaikkea käyttöön ja hyödyntämiseen houkuttelevaa ainetta.

Tämä muutos on suurelta osin viime vuosina suosiotaan kasvattaneen kiertotalousajattelun myötävaikutusta. Kiertotalousajattelu haastaa lineaarisen talouden toimintatavan, jossa tuotteet valmistetaan, käytetään ja heitetään pois. Kiertotalous pyrkii resurssitehokkuuteen säilyttämällä ne kierrossa mahdollisimman pitkään. Tämä edellyttää tuotteiden koko elinkaaren huomioivaa suunnittelua, niiden elämän pidentämistä, loppunsa kohdanneiden tuotteiden materiaalien kierrättämistä ja materiaalien uudelleenkäyttöä teollisuudenalojen useissa arvoketjuissa.¹⁰

Kiertotalousideologia on yhdessä kasvavien jätemarkkinoiden kanssa muuttamassa käsitystä jätteestä arvottomasta ja ei-halutusta ylijäämästä resurssiksi ja arvon lähteeksi. Uskaliimmista kiertotalousvisioissa jätteen käsitettä odottaa edustamansa aineksen kohtalo: siitä itsestään tuntuu tulleen jotakin hylättävää ja kuopattavaa.¹¹

Jätteen relationaalisuus ja aineellisuus

Jätteen kategorian saama uusi merkitys kiertotalouskeskusteluissa tuo esiin sen määritelmän liukuvuuden. Mikään ei ole jätettä sisäsyntyisesti ja olemuksellisesti. Vastaavasti joka ikinen asia voi muuttua ajan myötä jätteeksi. ”Jäte on mikä tahansa objekti plus aika”, Brian Thill kiteyttää teoksessaan *Waste* (2015)¹². Jätteessä on kyse ajasta ja halusta: kun lakkaamme haluamasta asioista, niiden kohtalo on tulla jätteeksi.

Jäte on relationaalista: asioista tulee jätettä osana suhteita, käytäntöjen ja tapahtumien tuottamana¹³. Samalla tästä seuraa, että jäte ei ole tilanteesta toiseen samaa vaan moninaista ja muuntuva. Jätteen tuottamisen käytännöt ovat vaihtelevia, ja myös itse jäte vaihtelee käytännöstä toiseen.

Jätteen olemuksellisuuden purkaminen on jätetutkimuksen klassikoksi muodostuneen antropologi Mary Douglasin kirjan *Puhtaus ja vaara* (1966, suom. 2000) merkittävä ansio. Douglasin mukaan ei ole mitään sellaista kuin lika tai jäte irrallaan sen synnyttävistä suhteista. Lika tai jäte perustuu rajanvetoon järjestyksen ja epäjärjestyksen välillä. Tunnetussa luonnehdinnassaan Douglas esittää, että lika on ”ainetta väärässä paikassa”¹⁴. Johonkin erityiseen luokitteluun sopimaton aine edustaa epäjärjestyksestä, joka on eristettävä ulkopuolelle puhtauden ja järjestyksen turvaamiseksi. Nimenomaan ulossulkeminen tekee siitä jätettä.

Kannamme esimerkiksi kaikki jatkuvasti suolistosamme ruoansulatuksen ylijäämää, mutta tämä seikka ei saa meitä suhtautumaan itseemme tai kanssaihmiisiin inhon värityksin. Paskasta tulee vastenmielistä vasta ulos puserruttuaan, siis kirjaimellisesti *ulosteeksi* muuttuessaan. Jo silkkä ajatus itsensä tahraamisesta ulosteeseen on kammottava, sillä uloste uhkaa minän koskemattomuutta, puhtautta ja erillisyyttä. Jätökset edustavat hallitsematonta, siivotonta ja outoa ulkopuolta ja luontoa. Esimerkiksi Jumalan teatterin esiintyjät rikkoivat ulosteen tabuluonnetta heittäessään paskaa yleisön päälle Oulussa vuonna 1987. Esityksen synnyttämä skandaali kertoo osaltaan kulttuurisesta tahiintumisen pelosta ja lian meissä aiheuttamasta voimakkaasta torjuntareaktiosta.¹⁵

Jätteen olemuksellisuuden kieltämisen lisäksi Douglasin teesi auttaa ymmärtämään, että jäte ei ole vain satunnainen kiusa vaan järjestyksen välttämätön ja erotamaton osa. Ei ole järjestystä vailla epäjärjestystä eikä puhtautta vailla likaa. Ne syntyvät samassa eronteon eleessä.

Douglas kuitenkin sivuuttaa jätteen aineellisuuden. Douglasin näkökulma edustaa filosofi Olli Lagerspetzia lainatakseni ”antropologista reduktionismia”, jonka mukaan lika tai jäte on ensi sijassa symbolista; sillä ei ole omaa luokkaa tai ominaisuutta¹⁶.

Jäte ei kuitenkaan tyhjene symboliseen merkityksenantoon eikä selity täysin epäjärjestyksen käsitteen avulla. Ensinnäkään jäte ei ole vain epäjärjestystä eikä aina väärässä paikassa. Jäteainekselle on myös selvästi määritelty *oikea* paikkansa.¹⁷ Esimerkiksi kotitalouksissa ja yleisemmin julkisessa jätehallinnassa tämä paikka on jätessäiliö, ei esimerkiksi sänky, keittiön pöytä, takapiha tai tienvarsi. Jätessäiliö on järjestystä tuottava tilan teknologia, joka kesyyttää hallitsemattoman, uhkaavan ja häiritsevän ulkopuolen sulkemalla sen sisäänsä. Kuten säiliöille on ominaista, se lopettaa asioiden valumisen, virtaamisen ja laajenemisen tilassa pitämällä ne koossa, paikallaan ja aloillaan. Jätessäiliöön sijoitettu asia, esine tai aines on myös poissa katseilta ja poissa mielestä. Säiliö pitää jätteen erillään meistä, piilossa, hyödyttömien ja arvonsa menettäneiden asioiden tuonpuoleisessa. Kuten ruumiit, myös roskat on eristetty tämänpuoleisesta elämästä rajattuun paikkaansa, viimeiseen leposijaansa. Jätessäiliö samalla kätkee roskan ja osoittaa sen asianmukaisen sijoituspaikan: tässä lepää.

Jätessäiliö on järjestyksen tyyssija myös sikäli kuin roskat ja jätteet lajitellaan. Niitä ei sysätä pois miten vain, hylätä sotkuisuuteen, vaan sekajäte, biojäte, lasi, metalli, muovi, paperi, kartonki ja ongelmajäte on sijoitettava eri säiliöihin, toisistaan erillisiin järjestyksiin.¹⁸ On eritelty yksityiskohtaisesti, mitä esineitä ja millaisia materiaaleja saa ja ei saa laittaa esimerkiksi keräyspaperille tarkoitettuun kierrätysastiaansa: sinne kuuluvat sanoma- ja aikakauslehdet, mainokset ja esitteet, värikkäiset paperit, kirjepaperi ja uusiopaperi, mutta sinne ei saa laittaa esimerkiksi kertakäyttöastioita, jäljentäviä paperia, kopiopapereiden kääreitä, lahja- ja käärepape-

”Jäte ei tyhjene symboliseen eikä se ole kuollutta materiaa.”

reita, tietosuojaapapereita, pahvia ja kartonkia tai muovia. (Sinne ei myöskään saa laittaa vaikkapa biojätettä, metallia, lasia, lääkkeitä tai ydinjätettä, mutta tätä seikkaa ei mainita kierrätysohjeissa, koska sekaannuksen vaara on niin pieni.)

Toiseksi jätteellä on oma positiviteettinsa¹⁹. Jäte ei tyhjene symboliseen eikä se ole kuollutta materiaa, vaan hylätyt aineet jatkavat elämäänsä jäteastioiden, kierrätyspisteiden ja jätteenpolttolaitosten tuonpuoleisessa. Aine kuhisee elämää pois heitettynäkin. Jätteet eivät olekaan vain ihmistoiminnan passiivisia muokkauksikohteita vaan itsessään aktiivisia: ne tekevät jotain ja saavat aikaan vaikutuksia.²⁰ Viemällä tilaa ja haisemalla ylijäämäaineesimerkiksi pakottaa meitä järjestämään sen pois jonnekin, missä se häiritsee mahdollisimman vähän. Eloisan jäteaineen voima saattaa toisinaan olla jopa vaarallista ja terveydelle haitallista. Ajatellaan vaikka ruoan pilaantumista, homehtumista ja mätänemistä, ruokamyrkytyksiä tai kaatopaikkojen jätevuoria, jotka uhkaavat erittäin maaperään, pohjaveteen ja ilmaan esimerkiksi hiilidioksidia, metaania ja myrkyjä.

Yhteiskunnan kirottu osa

Jäte uhkaa itsepintaisella läsnäolollaan elämämme haurasta tasapainoa ja asioiden järjestystä. Eri aikoina vallinneita julkisen jätehallinnan toimia yhdistää yritys eliminoida tuottamamme ylijäämä ja sen häiritsevyys. Siinä missä kaatopaikkaaminen koettiin 1950-luvulta 2000-luvun alkuun saakka vallinneena yhdyskuntajätteen hallintamenetelmänä siirtää ja eristää sen pois näkyvistä yhteiskuntaelämän ulkopuolelle, ja jätteenpolto pyrkii hävittämään ylijäämäaineksen savuna ilmaan, kierrotaloutta määrittää ylijäämän *ajatuksen* kokonaisvaltainen kieltö.

Kierrotalouden nollahukkaideologia onkin fantasia jätteenpolttomasta maailmasta, jossa kaikki ylijäämä onnistutaan muuntamaan hyödylliseksi resurssiksi. Slavoj Žižek ehdottaa, että ”kierrätyksen’ ajatus sisältää utopian suljetusta ympyrästä, jossa kaikki jäte ja kaikki hyödytön ylijäämä sulautetaan tai kielletään: mitään ei pääse häviämään, kaikki roska käytetään uudelleen²¹. Kierrotalouden logiikka noudattaa näin talouden (*oikonomos*)

lakia (*nomos*) kehämäisestä paluusta lähtöpisteeseen, alkuperään tai kotiin (*oikos*). Jätteen kierrätys on kapitalistinen unelma tuotteiden alati intensiivisemmästä kuluttamisesta²². Siinä jäte sisältää lupauksen ainaisesta pelastuksestaan ja arvonnoususta roskasta aarteeksi ja ylijäämästä resurssiksi. Jätteen ajatellaan olevan loputtomasti täynnä potentiaa.

Samalla jätteessä on kuitenkin jotakin ei-taloudellista, mikä itsepintaisesti vastustaa kiertoa. Jäte on Georges Bataillea seuraten yhteiskunnan ja talouden ”kirottu osa” (*la part maudite*), silkkaa tarkoituksettomuutta, joka ei alistu hyötyperiaatteelle²³. Juuri jäte estää kierron täydellisen sulkemisen. Se uhkaa niin subjektin kuin talouden ja yhteiskunnan eheyttä suljettuina järjestelminä ja osoittaa, että hukka, vuodot ja ylijäämä ovat vääjäämätön osa niiden kaikkien toimintaa.

Elämmekin jätteen kanssa paljon perustavammassa mielessä kuin julkinen jätehallinta ja intomielisimmät kierrätysvisiot olettavat. Vaikka jäte huuhoitaisiin viemäriin, piilotettaisiin jäteastiin, haudattaisiin maahan tai poltettaisiin, se ei katoa. Se vain siirtyy muualle tai muuttuu muotoaan.²⁴ Suomessa toimivissa jätteenpolttolaitoksissa esimerkiksi poltettiin vuonna 2016 yli 1,5 miljoonaa tonnia kotitalouksien sekajätteitä. Polttaminen jätti jälkeensä miltei 400 000 tonnia kuonaa ja tuhkaa, eli yli neljänneksen poltetun jätteen painosta. Suurin osa siitä on kiinteää kuona-ainesta, joka jää makaamaan jätevoimalan uunin pohjalle, mutta polttaminen jättää jälkeensä myös pölyävää lentotuhkaa, joka otetaan talteen ja haudataan vesieristettyihin bunkkereihin. Kuona puolestaan varastoidaan suurina kasoina jätteenkäsittelykeskuksiin.²⁵

Myöskään kierrätys ei onnistu muuntamaan kaikkea ylijäämää hyödylliseksi resurssiksi. Banaaninkuorien laittaminen bioroskikseen tai metallin ja lasin lajittelu ei vielä tee elämänmuodostamme kestäväksi. Kierrätyksen paradoksi on, että huolimatta tehostuneesta kierrätyksestä ja tarkasta lajittelusta yhdyskuntajätettä syntyy itse asiassa yhä vain enemmän. Vaikuttaakin siltä, että usko kierrätyksen toimivuuteen toimii synninpäästönä kiihtyvälle kuluttamisellemme. Viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajan jokainen Euroopan unionin kansalainen on tuottanut vuosittain keskimäärin 500 kg yhdyskuntajätettä. Lisäksi Maailmanpankin syyskuussa 2018 julkaisema raportti arvioi jätteiden määrän lisääntyvän vuoteen 2050 mennessä 3,4 miljardiin tonniin vuoden 2016 noin 2 miljardista tonnista, eli kutakuinkin 70 prosenttia.²⁶

Jätteenpolton ja kierrätyksen esimerkit tuovat hyvin esiin, miten jätteen maailma on pelkkä teknokraattinen fantasia. Emme pysty vapautumaan jätteestä lopullisesti emmekä myöskään ottamaan sitä täydellisesti haltuun. Katoamattomuudessaan jäte uhkaa nykyhetken itsetietoisuutta ja sanoutumista irti menneestä. Jätteen ulossulkeminen on siksi myös yritystä taata nykyhetken riippumattomuus sitä varjostavasta menneestä. Jäte on kuin haamu: jotakin taakse jätettyä, jonka tulisi kuulua menneisyyteen, mutta joka ei silti suostu katoamaan ole-

mattomiin vaan vaikuttaa olemiseemme nykyisyydessä ja häiritsee sitä.²⁷ Se on olevaa, joka ilmentää ei-olevaa. Se kuuluu epätavalliseen maailmaan, tuonpuoleiseen, mutta on silti keskuudessamme. Se on toiseutta, itsestä erottamamme vierasta ja vastenmielistä, joka on silti niin aikaansaannokseksi kuin osaksemme lankeavana ongelmana erottamattomasti ”meidän”. Läsnäolollaan jäte estää meitä irrrottamasta itsestä toiseudesta.

Jäte kyseenalaistaa halumme olemalla jotakin muuta kuin toivomme asioiden olevan. Jos kulutustavarat ovat hyvän elämän ja idealisoidun tulevaisuuden fantasiaobjekteja, jotka sisältävät lupauksen onnesta ja eheydestä, jäte on tuosta fantasiaulottuvuudesta riisuttua materiaa. Se on tuottamatonta hukkaa, potentiasta tyhjentyneitä materiaa, ylijäämää, joka ei palvele mitään tarkoitusta. Jätteen kanssa eläminen edellyttää siten vieraanvaraisuutta sitä kohtaan, hyödyttömän ja arvottoman aineksen hyväksymistä ympäristömme väistämättömänä tosiasiana ja ominaisuutena, sillä jätteen syntymistä ei voida välttää. Elämä jätteen kanssa on lopulta merkityksettömyyden tai arvottomuuden hyväksymistä osana elämää, kenties myös avautumista inhimillisen ylittävälle merkityksellisyydelle. Se on elämää, joka ei hallitse itseään täydellisesti; elämää, johon jatkuvasti sekoittuu toiseus ja vieraus. Muodostumme – subjekteina ja yhteisönä – moninkertaisissa altistumisissa ulkopuolelle ja vieraudelle.

Samalla meidän ei ole mahdollista elää ehdottoman vieraanvaraisuuden täydellisessä avoimuudessa²⁸. Vieraanvaraisuuden etiikka, jossa ennemmin jätetään auki mahdollisuus epäjärjestykselle kuin pyrittäisiin suojaamaan uhkaavilta tunkeiluilta²⁹, on siksi enemmän ihanne ja käsitteellinen raja-arvo kuin sellaisenaan toteutettavissa. Rajanvedot ovat välttämättömiä järjestyksen ja turvallisuuden synnyttämiseksi, kuten Douglas muistuttaa. Yhdenkään tuntemamme yhteisön ei ole onnistunut olla täysin ulossulkematon. Siksi on välttämätöntä siivota, ylläpitää jätevesijärjestelmiä ja käsitellä yhdyskunta- ja teollisuusjätteitä, vaikka hyvin tiedämme, ettei jäte katoa lopullisesti vaan vuotaa yhä uudestaan sisään torjuntayrityksistä huolimatta. Ulossulkemisen toimia on tämän vuoksi toistettava lakkaamatta.

Jättekysymyksestä tekeekin erityisen hankalan se, että on välttämätöntä samanaikaisesti sekä hyväksyä jätteen väistämättömyys ja poispyyhkiytymättömyys että suojautua jätteeltä ja hallita sitä. Vieraanvaraisuuden ja jätteen meille langettaman vastuun välisen jännitteen ratkaisemiseksi ei ole yleispätevää sääntöä, ja siksi tarvitaan eettistä pohdintaa ja tilannekohtaisia toimia. Tämä pohdinta on erityisen tärkeää sen tähden, että vastuumme jätteestä ei koske vain itseämme ja nykyisyyttä vaan on nykyhetken ylittävää: se ulottuu niin menneeseen kuin tulevaan, niin poisheitettyihin asioihin kuin vielä syntymättömiin sukupolviin ja perintöömme heille ja ympäristölle. Jäte pakottaa meidät luopumaan täydellisesti läsnä olevan päänäkökentästä ja ottamaan vastuu paitsi poissaolevasta ja ulossuljetusta myös poissulkemisen eleestä itsestään.³⁰

Viitteet

- 1 Krohn 2018, 120–121.
- 2 Sama.
- 3 Lahjasta totaalisenä sosiaalisena ilmiönä, ks. Mauss 1999, 28, 130; Lévi-Strauss 1987, 27.
- 4 Valkonen, Pyyhtinen, Lehtonen, Kinnunen & Huilaja 2019. Osa tämän kirjoituksen huomioista perustuu kyseiseen kirjaamme.
- 5 Sama. Ks. myös Pyyhtinen & Valkonen 2019.
- 6 Peeters 1998.
- 7 Strasser 1999. Jätteen roolia yhteiskunnassa tarkasteleva Martin O'Brienin teos *A Crisis of Waste? Understanding the Rubbish Society* (2011) tarjoaa myös katsauksen jättesuhteen historiaan keskiajalta alkaen. Henry Nygård (2016) on puolestaan tarkastellut suomalaisen yhdyskuntajätehuollon kehitystä.
- 8 Strasser 1999.
- 9 Valkonen, Pyyhtinen, Lehtonen, Kinnunen & Huilaja 2019.
- 10 Baily, Manyika & Gupta 2013, 10 n.
- 11 Esimerkiksi Sitran kiertotalousasian-tuntija Kari Herlevi luonnehti Ylen Talousuutisten haastattelussa (30.9.2015), että koko jätteen käsite pitäisi hylätä: ”Jäte johtaa keskusteluun, että meillä on käsissämme ongelma, jolle pitää tehdä jotain. Kyse on kuitenkin raaka-aineesta. Jäte sanana on vanhentunut.”
- 12 Thill 2015, 8.
- 13 Valkonen ym. 2019.
- 14 Douglas 2000, 92.
- 15 Myös esiintyjät itse olivat tietoisia ulosteen käyttämisen tehosta. Esimerkiksi Jari Halonen totesi Yle Perjantain haastattelussa kolmisenkymmentä vuotta myöhemmin: ”me keksittiin paras asia, eli toinen asia olis ollut niinku räjäyttää pommeja, mutta ei me haluttu vahingoittaa ketään, ni sit me ajateltiin, että jumankauta, paras asia, millä saat ison skandaalin aikaan: otetaan paskaa”. ”Vä-kivaltakunta – miksi olemme väkivaltaisia?”. Yle TV1 26.2.2016. Verkossa: areena.yle.fi/1-3081860
- 16 Lagerspetz 2008a.
- 17 Ks. myös Lagerspetz 2008b, 6.
- 18 Tämä tarkoittaa myös, ettei jäte ole yhtä ja samaa. Esimerkiksi viemärijäte ei ole samaa kuin ydinjäte, elektroniikkajäte tai kierrätyskeskuksissa uuden elämän saava kulutustavarajäte. Näiden jätteiden erityisyys vaatii myös omanlaisiaan toimia.
- 19 Tästä myös Lehtonen & Pyyhtinen 2020.
- 20 Ks. Pyyhtinen 2015.
- 21 Žižek 2010, 35.
- 22 Valenzuela & Böhm 2017, 26.
- 23 Bataille 1991.
- 24 Strathern 1999, 61.
- 25 Yle Kotimaan Uutiset 7.9.2018.
- 26 Kaza, Yao, Bhada-Tata & Van Woerden 2018.
- 27 Vrt. Derrida 2006.
- 28 Ehdottomasta vieraanvaraisuudesta, ks. Derrida 2000.
- 29 ks. Innerarity 2019.
- 30 Haluan kiittää Jaakko Beltiä, Turo-Kimmo Lehosta, Jarno Valkosta ja Asko Nivalaa tekstin lukemisesta ja avuliaista kommentteista.

Kirjallisuus

- Baily, Martin N., Manyika, James M. & Gupta, Shalabh, US Productivity Growth: An optimistic perspective. *International Productivity Monitor*. No. 25, 2013, 3–12. Verkossa: csls.ca/ipm/25/IPM-25-Baily-Manyika-Gupta.pdf
- Bataille, Georges, *The Accursed Share: An Essay on General Economy. Vol. 1: Consumption* (La Part maudite, 1949). Käänt. Robert Hurley. Zone Books, New York 1991.
- Derrida, Jacques, *Of Hospitality. Anne Dufourmantelle Invites Jacques Derrida to Respond* (De l'hospitalité, 1997). Käänt. Rachel Bowlby. Stanford University Press, Stanford 2000.
- Derrida, Jacques, *Specters of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International* (Spectres de Marx, 1993). Käänt. Peggy Kamuf. Routledge, London 2006.
- Douglas, Mary, *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen räjänvedon analyysi* (Purity and Danger, 1966). Suom. Virpi Blom & Kaarina Hazard. Vastapaino, Tampere 2000.
- Innerarity, Daniel, *Vieraanvaraisuuden etiikka* (Ética de la hospitalidad, 2001). Suom. Antti Immonen. Into, Helsinki 2019.
- Kaza, Silpa, Yao, Lisa C, Bhada-Tata, Perinaz; Van Woerden, Frank, *What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*. World Bank, Washington DC 2018. Verkossa: openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30317
- Krohn, Leena, *Kadotus*. Teos, Helsinki 2018.
- Lagerspetz, Olli, *Lika* (Smuts, 2006). Suom. Markus Lång, Moreeni, Helsinki 2008a.
- Lagerspetz, Olli, Onko likainen kiellettyä? Lian käsite filosofiasa ja kulttuuriantropologiassa. *Tieteessä tapahtuu* 2/2008, 3–10.
- Lehtonen, Turo-Kimmo & Pyyhtinen, Olli, From Trash to Treasure: Valuing Waste in Dumpster Diving. *Valuation Studies*. Vol. 7, No. 2, 2020, 47–69.
- Lévi-Strauss, Claude, *Introduction to the Work of Marcel Mauss* (Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss, 1950). Käänt. Felicity Baker. Routledge & Kegan Paul, London 1987.
- Mauss, Marcel, *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa* (Essai sur le don, 1925). Suom. Jouko Nurmiainen & Jyrki Hakapää. Turkkiläliitto, Helsinki 1999.
- Nygård, Henry, *Kuopasta kiertotalouteen. Suomen yhdyskuntajätehuollon historia*. Jätelaitosyhdistys ry, Helsinki 2016.
- O'Brien, Martin, *A Crisis of Waste? Understanding the Rubbish Society*. Routledge, New York 2011.
- Peeters, Peter, *The Four Phases of Society. Where are We Going in the 21st Century?* New York, Praeger 1998.
- Pyyhtinen, Olli, *More-than-Human Sociology: A New Sociological Imagination*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2015.
- Pyyhtinen, Olli & Valkonen, Jarno, Jätteen yhteiskunnassa unelmoidaan jätteettömyydestä. *Ilmiö* 30.9.2019. Verkossa: ilmiomedia.fi/artikkelit/jatteen-yhteiskunnassa-unelmoidaan-jatteettomyydesta/
- Strasser, Susan, *Waste and Want. A Social History of Trash*. Holt Paperbacks, New York 1999.
- Thill, Brian, *Waste*. Bloomsbury, New York 2015.
- Valenzuela, Francisco & Böhm, Steffen, Against Wasted Politics: A Critique of the Circular Economy. *Ephemera*. Vol. 17, No. 1, 2017, 23–60.
- Valkonen, Jarno, Pyyhtinen, Olli, Lehtonen, Turo-Kimmo, Kinnunen, Veera & Huilaja, Heikki, *Tervetuloa jäteyhteiskuntaan! Aineellisen ylijäämän kanssa eläminen*. Vastapaino, Tampere 2019.
- Strathern, Marilyn, *Property, Substance and Effect*. Athlone, London 1999.
- Žižek, Slavoj, *Living in the End Times*. Verso, London 2010.

Rotat osoittavat kiertotalouden porsaanreiät

Jaamme kaupunkimme monenlaisten eliöiden kanssa, halusimmepa tai emme. Näistä kumppanilajeista vihatuimmat elävät meidän ylijäämävirroillamme – sillä, mikä meiltä putoaa maahan, valuu yli ja ohi jätteenkäsittelyn toiminnoista. Haluamme jätteet pois näkyvistämme ja käsistämme mahdollisimman sujuvasti, siististi ja puhtaasti. Välistävetävät toislajiset kuitenkin osoittavat meille hienon järjestelmämme aukot ja ylivirtaukset. Taloyhtiön jäteastiassa on reikä tai se pursuaa yli, aamuyön grilliruokailun monenlaiset ylijäämät eivät osu tai mahdu roskikseen, biojätteenkäsittelykeskuksesta ei pystytä tekemään täysin tiivistä prosessia. Yksi tällainen ylijäämällämme elävä eläinlaji on rotta.

Rottien ja ihmisten yhteiselo on kestänyt kauan. Mustarotta (*Rattus rattus*), alun perin itäaasialainen laji, hakeutui ihmisen seuraan tuhansia vuosia sitten, ja ensimmäiset rotat tulivat ihmisen mukana Eurooppaan antiikin aikaan¹. Nykyinen rottaseuralaisemme rotta (*Rattus norvegicus*) on myöhäisempi tulokas, joka on saapunut Eurooppaan vasta 1700-luvulla. Laji lähti maailmanvalloitukseen Pohjois-Kiinan tai Mongolian alueelta². Mustarottaan verrattuna rotta on isompi ja vankempi laji, joka ei ole yhtä hyvä kiipeilemään. Se vaikuttaa kuitenkin olevan suurimmassa osassa maailmaa parempi kilpailija ja se on syrjäyttänyt mustarotan monilta alueilta rotan levittäytyessä Euroopasta muualle maailmaan.

Nykyään mustarotta on runsaslukuisempi rottalaji lähinnä trooppisella alueella. Muutamissa maailmankolkissa rottalajit esiintyvät samalla alueella. Esimerkiksi Teksasissa mustarottaa kutsutaan nimellä *roof rat*, koska ne asuttavat lähinnä rakennusten kattorakenteita, kun taas rotta elää maan tasalla. Mustarotan ekolokero onkin näillä alueilla hieman sama kuin kotihiirellä on ollut Suomessa. Kolmas rottalaji, polynesianrotta (*Rattus exulans*) on myös levinnyt laajalti ihmisen seuralaisena, mutta sen levinneisyys rajoittuu Kaakkois-Aasiaan ja Tyynenmeren saarille³. Loput kymmenet *Rattus*-suvun lajit eivät puolestaan ole yhtä hyvin sopeutuneet ihmisen seuralaiseksi.

Rotan erityislaatuisuutta ja yhteyttä ihmisen kanssa korostaa se, ettei rotta enää esiinny juuri missään niin sanotusti luonnonvaraisena eläimenä. Rotan luonnollinen elinympäristö on ihmisen elinympäristö. Rotta pärjää ilman ihmisten tuottamaa ravintovirtaa lähinnä Atlantin, Intian valtameren ja Tyynenmeren eteläisillä saarilla, joissa niillä on riittävästi helppoa saalistettavaa, kuten lintujen munia – muualla rotta on täysin ihmisestä

riippuvainen laji. Rottaa ei ole löydetty luonnonvaraisena edes sen oletetulla alkuperäisellä asuinalueella. Emme siis oikeastaan tiedä miten rotat ovat eläneet ennen ihmisten saapumista. Rotta on täysikasvuisena helposti puolikiloinen, ja harvassa paikassa on riittävästi ravintoa ylläpitämään näin isojen eläinten laajoja yhdyskuntia⁴.

Rotan suuri ravinnonkulutus on nähtävissä siitakin, että se elää runsaslukuisimpana siellä, missä ihmisiäkin on eniten. Esimerkiksi keskiajan Euroopassa mustarotta esiintyi vain paikoitellen suurimmissa kaupungeissa: suurin osa Pohjois-Eurooppaa, mukaan lukien Brittein saaret, oli todennäköisesti rotatonta aluetta tai pystyi vain ajoittain ylläpitämään elinvoimaista rottakantaa⁵.

Rotan monet roolit

Koska rotalla on niin läheinen yhteys ihmiseen, sillä on monenlaisia rooleja kulttuureissamme. Elämme tällä hetkellä kiinalaisessa kalenterissa rotan vuotta. Nykyään suosittu tarun mukaan rotta on eläimistä vuosikierrossa ensimmäisenä, koska se voitti Jadekeisarin järjestämän juoksukilpailun. Siinä missä monet muut eläimet jäivät pähkäilemään, miten joen saa ylitettyä, rotta hyppäsi härän selkään ja ratsasti lopun matkaa sen kyytiläisenä. Loppusuoralla rotta hyppäsi pois härän kyydistä ja kipitti ensimmäisenä maaliviivan yli⁶. Kiinalaisessa perinteessä rotta on neuvokas ja viisas eläin. Rotan esittäminen nokkelana jatkuu esimerkiksi *Teenage Mutant Ninja Turtles* -hahmoissa: joukkion *sensei* eli johtaja on Tikku, vanha ja viisas rotta.

Rottien määrä on globaalissa pohjoisessa mahdollisesti kaikkein suurimmillaan New Yorkissa, mutanttiniinjakilpikonnien kotikaupungissa. New York on rotille oivallisesti soveltuva kaupunki, sillä ihmiset tarjoavat niille

valtavia määriä ruokaa. Jätteiden keruu on järjestetty suurimmassa osassa vanhaa kaupunkialuetta niin, että jätesäkit kannetaan illalla kadulle ja jätteenkuljettajat keräävät ne aamuyöstä pois. Yöllä rotat ruokailevat mahansa täyteen. Rotta onkin New Yorkin epävirallinen maskotti. Kuuluu pizzarotta nousi suursuosioon sosiaalisessa mediassa levinneellä videolla, jossa se veti metron rappusia alas itseään suurempaa pizzanpalaa⁷. Myöhemmin kiersi videopätkä, jossa rotta raahasi metrokiskoja vieressä perässään salaattikulhoa⁸.

Suhtautuminen rottaan vaihtelee länsimaisen kulttuurin sisällä suuresti sen mukaan, missä se kohdataan⁹. Laboratoriorottana se on arvokas ja olennainen osa tieteen tekemisen käytäntöjä, ja kesyrrottana sitä pidetään älykkäänä ja oppivaisena lemmikkinä. Kaupunkirottana sen sijaan usein symboloi läntisessä maailmassa likaa, kulkutauteja, ongelmia, köyhyyttä, pimeyttä, rikollisuutta, maahanmuuttoa, runsaslukuisuutta ja nopeaa lisääntymistä. Ei-toivottuja tai vainottuja kansanryhmiä, kuten esimerkiksi juutalaisia, on verrattu rottiin ja kuvattu rottina.

Rotta on yksi tutkituimpia toislaajaisia eläimiä. Ihminen on käyttänyt sitä 150 vuoden ajan koe-eläimenä, ja tunnemme rotan kehosta ja sen toiminnasta monia asioita paljon tarkemmin kuin omasta lajistamme. Muokkaamme rottien perimää, jotta voimme paremmin tehdä genetiikan perustutkimusta. Teemme rotista ky-

borgeja, kun kiinnitämme niiden kehoihin elektrodeja, joilla niitä voidaan mitata tai jopa ohjata. Tiedämme valtavasti siitä, miten rotta toimii häkissä.

Tuntematon rotta

Villejä rottia on puolestaan tutkittu hämmentävän vähän, ja aivan perustavanlaatuiset kysymykset ovat vailla vastausta. Tutkijat eivät esimerkiksi tiedä, mikä on rotan rooli kaupungissa: mitä rotat syövät, kuka syö rottia, miten rotat vuorovaikuttavat muiden eliöiden kanssa ja miten rottien läsnäolo vaikuttaa kaupunkiympäristöön ja -ekologiaan.

Villirottatutkimuksen vähäisyyteen on useita syitä: rotat välttelevät ihmisiä ja ne kaivautuvat ja liikkuvat kaupungin rakenteissa tutkijan ulottumattomissa. Ennen kaikkea rotta on vaikea kiinniotettava: se on uutuudenkammainen, eikä se tule helpolla loukkuun, ja jos yksi rotta päätyy sinne, muut yksilöt oppivat karttamaan loukkuja. Samat syyt, jotka tekevät rotasta vaikeasti torjuttavan, tekevät siitä myös vaikeasti tutkittavan¹⁰. Lisäksi kaupunkieläimiä on pitkään pidetty vähäarvoisina ekologisen tutkimuksen kohteina¹¹.

Tiedämme rottien asuvan perheyhteisöissä, joissa voi olla jopa 50 jäsentä. Nuoret koiraat yleensä muuttavat aikuistuttuaan perheyhteisön alueelta pois. Rotat

Kaupunkirottatutkimus Helsingissä

”Kuinka monta rottia on Helsingissä?” on suhteellisen yleinen kysymys, kun toimittajat soittavat rotatutkijalle. Kukaan ei sitä tiedä, koska rottien määrää Helsingissä, saati missään muussa suomalaisessa kaupungissa, ei ole aiemmin selvitetty. Maailmanlaajuisestikin rotat ovat suhteellisen vähän tutkittuja.

Kenties kohta saadaan vastaus toimittajien kysymykseen, sillä olemme käynnistäneet tammikuussa 2018 Helsingin kaupunkirottaprojektin Maj ja Tor Nesslingin Säätiön rahoituksella. Vuoden 2020 alussa hanke laajeni Koneen Säätiön ja Emil Aaltosen Säätiön tuella. Monitieteisen tutkimushankkeen tavoitteena on ymmärtää rottien merkitystä kaupungissa. Tutkimme rottien liikkeitä, rottapopulaatioiden ajallista ja paikallista vaihtelua, rottien loisia ja taudinaiheuttajia, rottien torjunnan käytäntöjä sekä tapoja, joilla rotat muokkaavat kaupunkiympäristöä. Lisäksi hankkeessa tuotetaan taidetta yhdessä rottien kanssa.

Hankkeessamme tehdään yhteistyötä monien kaupunkiympäristön toimijoiden kanssa. Peruskoulu- ja lukiolaiset keräävät tietoa rottien esiintymisestä jälkilevyillä, jätteenkuljettajat ovat havainnoineet rottien esiintymistä jäteastioissa ja -katoksissa ja tuholistorjuntayhtiöt toimittavat loukkuihin jääneitä rottia näytteiksi.

Projektin verkkosivut: www.helsinki.fi/fi/projektit/kaupunkirottat

puolustavat reviiiriään hyvin aggressiivisesti, ja tämä voi helposti johtaa siihen, että rotat eivät mielellään muuta kaupunkialueen sisällä. Esimerkiksi New Yorkissa rottien geenivirta kaupungin ulkopuolelta kaupunkiin on hyvin pientä luultavasti juuri sen takia, että koko kaupunki on jo ”täynnä” rottia, eikä uusille yksilöille ole sijaa¹².

Rotat tulevat naamalle

”Yleensä niitä oppii väistämään parin vuoden harjoittelun jälkeen”, HSY:n palvelupäällikkö toteaa. Olemme juuri keskustelleet siitä, miten jätteenkuljettajat voisivat osallistua rottahankkeemme aineistonkeruuseen havainnoimalla rottia kiinteistöjen jäteastioissa. Meille selvisi, että kohti hyppivät rotat ovat arkipäivää jätteenkuljettajille. Rotat nimittäin käyvät ruokailemassa jäteastioissa, ja joskus ne ovat niiden sisällä silloin kun astiaa tullaan tyhjentämään. Rotta hyppää tietenkin turvaan, kun astiaa tyhjennetään jäteautoon. Rotta ei halua hypätä tyhjyyteen, vaan johonkin mihin on hyvä laskeutua. Jäteauton takaosassa tämä usein on jätteenkuljettaja.

Aineistomme perusteella kuuden aineistonkeruuvuorikon aikana talvella ja keväällä 2019–2020 yhteensä 19 pääkaupunkiseudun jätteenkuljettajaa sai rotan päälleen työaikanaan. Tämä tarkoittaa, että keskimäärin kukin jätteenkuljettaja saa kosketukseen kolmeen rottaan vuoden aikana. Yhteensä tarkkailujakson aikana nähtiin 76 rottia, mikä vastaa noin yhtä rottia tuhatta jäteastiaa kohti. Huomattavasti useammassa jäteastiassa epäilemättä vieraillee rotta, koska suurin osa jäteastioista tyhjennetään valoisaan päiväsaikaan, kun rotat ovat todennäköisesti koloissaan ihmisiä piilossa.

Jätevirtojen äärellä

Rotat tarvitsevat paljon ruokaa, mutta niiden ravinnonhankintaa tunnetaan huonosti. Omissa tutkimuksissamme rotan mahalaukuista on löydetty muun muassa hyönteisten jalkoja, mutta ne ovat luultavasti vain pieni osa rotan ravinnon lähteistä. Emme ole nähneet selkärankaisten luita, vaikka kaupunkialueella rotille kuitenkin luulisi löytyvän ravinnoksi niin kaniininpoikasia kuin lintujen muniakin.

Kaupunkiin kuljetetaan valtavia määriä ruokaa ja vastaavasti kaupungeista viedään monenlaisia jätteitä niiden ulkopuolelle eri tavoin käsiteltäväksi. Jätevirtojen hallinta on jo pitkään ollut ammattimaista toimintaa, ja sen pyrkimyksenä on tehdä jätteen tuottamisesta, keräilystä ja käsittelystä mahdollisimman siistiä ja arjessa näkymätöntä.¹³ Ennen nykyistä, tiukempaa jätelainsäädäntöä jätteitä lajiteltiin vähemmän ja sekajäte kasattiin kaatopaikoille. Tuolloin kaupunkielämän jätevirrat elätivät laajoja rottakantoja kaatopaikoilla kaupunkien ulkopuolella. Kaupunkien ruoka- ja jätevirroista on kuitenkin mahdotonta tehdä täysin aukottomia – etenkin siksi, että niistä on vastuussa jokainen kaupunkilainen

”Nykykaupungissa rotta saa edelleen oletettavasti ravintonsa ruokavirroistamme.”

omassa arjessaan. Nykykaupungissa rotta saa edelleen oletettavasti ravintonsa ruokavirroistamme.

Rotan näkemistä pidetään usein merkinä ongelmista, likaisuudesta, huolimattomuudesta ja piittaamattomuudesta – se osoittaa meille jätteenkäsittelyn aukopaikat ja sivuvirrat väsymättömästi ja armottomasti. Rotta tekee aukkoja itsekin vaikkapa jätessäkkeihin tai keräysastioihin yhtä sinnikkäästi kuin me pyrimme patoamaan sivuvirtoja. Jätteiden keruu ja käsittely sekä viemäröinti halutaan pitää erillään asumisen ja syömisestä tiloistamme mahdollisimman tarkasti¹⁴. Rotta voidaan nähdä *liminaalisena* eläimenä, joka ylittää likaisen ja puhtaan kategorioita kulkemalla itsepäisesti niiden maailmojen välillä, joita pyrimme väsymättömästi erottamaan toisistaan – viemärien ja katujen välillä, suljettujen roska-astioiden ja pihan välillä¹⁵. Rotat pyrkivät sisään niihin tiloihin, joihin emme niitä haluaisi, koska pidämme niitä likaisina tuholaisina.

Isoimmat rottakeskittymät tuntuvat esiintyvän paikoissa, joissa rotat pääsevät käsiksi jätteisiimme. Terävähampaisena ja sosiaalisena eläimenä rotat purevat yhteistyöllä tiensä tarvittaessa jyräjänkestävienkin jäteastioiden läpi. Ravintoloiden jäteastiat, ylitäydetyt roskikset ja avokompostit vetävät rottia puoleensa, samoin kuin lintujen ruokkiminen tai omenoiden jättäminen puutarhanurmikolle syksyllä.

Rotta pääsee kiinni ruokailijäämäämme myös kaupunkien viemäristöissä. Tässä rotta on omalaatuinen: tietävästi mikään muu selkärankainen ei liiku rutiniinomaaisesti viemäristössä. Helsingissä rottien viemä-

rinkäyttöä helpottaa sekaviemärointi, jossa katujen hu-
levedet ja kiinteistöjen jätevedet menevät samaan put-
kistoon. Tällöin rotta pääsee esimerkiksi sadevesiviemäri-
kannen rei'istä pujahtamaan viemäristöön. Käytännössä
mikä tahansa viemäriin päätyneet ruokajäte on rotille
soveltuvaa ruokaa – tämän vuoksi biojätettä ei tulisi oh-
jeiden mukaan päästää viemäriin.

Rotat viettävät vain osan elämästään viemäreissä.
Suomalaiset viemärit ovat liian pieniä ollakseen rottien
varsinaisia asuinpaikkoja. Sateella ne myös täyttyvät ja
muuttuvat rotille vaarallisiksi. Toisaalta viemärit ovat
tasaisen lämpimiä ympäri vuoden, joten esimerkiksi tal-
vella viemäristöön on hyvä livahdaa lämmittelemään.

Rottien ”hallinta”

Rotat ovat vuosisatojen ja -tuhansien aikana osoittaneet
olevansa oivallisesti sopeutuneita kaupunkielämään:
ne ovat neuvokkaita, oppimiskykyisiä, terävähampaisia
ja kaikkiruokaisia. Ihminen pyrkii virittämään rotille
ansoja, kuten loukkuja ja myrkyjä, ja rottien ja muiden

ei-toivottujen eläinten ympärille on kehittynyt vakiintu-
neita käytäntöjä ja liiketoimintaa. Kyseessä on kuitenkin
Sisyfoksen urakka – rotta oppii pysymään hengissä. Rot-
takantaa onnistutaan usein vähentämään paikallisesti,
mutta tehokkaasti lisääntyvä jyrsijä palaa nopeasti ta-
kaisin, jos saatavilla on ravintoa ja suojaa.

Rottien ennaltaehkäisy perustuu tasaisen ravinnon-
saannin ehkäisemiseen jätteenkäsittelyn käytäntöjen ja
teknologian sekä jätevalvonnan ja -neuvonnan keinoin,
eli ihmisiä kouluttamalla ja esimerkiksi jäteastioita ke-
hittämällä. Ihminen on kuitenkin huolimaton, muista-
maton, kömpelö – viimeistään humalassa. Rottaa onkin
mahdoton hävittää kokonaan kaupungeista meistä itses-
tämme johtuen.

Muistutammeko mitään muuta toislaajista eläintä
yhtä paljon kuin rottaa, joka on neuvokas, rohkea, itse-
näinen, kaikkiruokainen ja sitkeä, maailman valloittanut
kaupunkieläin? Ehkä kaupunkirottat eivät inhota meitä
siksi, että ne ovat erilaisia, vaan siksi, että ne ovat liian sa-
manlaisia kuin me. Emme pidä peilikuvasta, jonka rotta
meille tarjoaa syödessään meidän ruokiamme meidän
kaupungissamme.

Viitteet

- 1 Aplin ym. 2011.
- 2 Puckett ym. 2016.
- 3 West ym. 2017.
- 4 Feng & Himsforth 2014.
- 5 David Orton, keskustelu.
- 6 Eberhard 1983.
- 7 Matt Littlen kuvaama video YouTube-
sa: www.youtube.com/watch?v=UPXU-G8q4jKU
- 8 Sarah Peelen video Twitteris-
sä: twitter.com/sarripeeel/status/1225111396951764992
- 9 Beumer 2014.
- 10 Parsons, Sarno & Deutsch 2015.
- 11 Wu 2014.
- 12 Combs ym. 2018.
- 13 Valkonen ym. 2019.
- 14 Sama.
- 15 Schuurman & Dirke 2020; Wischer-
mann ym. 2018.

Kirjallisuus

- Aplin, Ken ym., Multiple Geographic Origins
of Commensalism and Complex Dis-
persal History of Black Rats. *PLoS One*.
Vol. 6, 2011, e26357.
- Beumer, Koen. Catching the Rat: Unders-
tanding Multiple and Contradictory
Human-Rat Relations as Situated Prac-
tices. *Society & Animals*. Vol. 22, No. 1,
2014, 8–25.
- Combs, Matthew ym. Urban Rat Races: Spa-
tial Population Genomics of Brown Rats
(*Rattus norvegicus*) Compared across
Multiple Cities. *Proceedings of the Royal
Society B: Biological Sciences*. Vol. 285,
2018, 20180245.
- Eberhard, Wolfram. *Dictionary of Chinese
Symbols*. Routledge, New York 1983.
- Feng, Alice & Himsforth, Chelsea, The
Secret Life of the City Rat: A Review
of the Ecology of Urban Norway and
Black Rats (*Rattus norvegicus* and *Rattus
rattus*). *Urban Ecosystems*. Vol. 17, 2013,
149–162.
- Parsons, Michael, Sarno, Ronald & Deutsch,
Michael, Jump-Starting Urban Rat
Research: Conspecific Pheromones
Recruit Wild Rats into a Behavioral and
Pathogen-Monitoring Assay. *Frontiers in
Ecology and Evolutionary Biology*. Vol. 3,
2015, 146.
- Puckett, Emily ym. Global Population Di-
vergence and Admixture of the Brown
Rat (*Rattus norvegicus*). *Proceedings of the
Royal Society B: Biological Sciences*. Vol.
283, 2016, 20161762.
- Schuurman, Nora & Dirke, Karin. From Pest
to Pet. Liminality, domestication and
animal agency in the killing of rats and
cats. *TRACE : Journal for Human-Animal
Studies*. Vol. 6, No. 1, 2020, 2–25.
- Valkonen, Jarno, Pyyhtinen, Olli, Lehtonen,
Turo-Kimmo, Kinnunen, Veera & Hui-
laja, Heikki, *Tervetuloa jäteyhdistykseen!
Aineellisen ylijäämän kanssa eläminen*.
Vastapaino, Tampere 2019.
- West, Katrina ym., The Pacific Rat Race to
Easter Island: Tracking the Prehistoric
Dispersal of *Rattus exulans* Using An-
cient Mitochondrial Genomes. *Frontiers
in Ecology and Evolutionary Biology*. Vol.
5, 2017, 52.
- Wischermann, Clemens, Aline Steinbrecher
& Howell, Philip (toim.), *Animal
History in the Modern City: Exploring
Liminality*. Bloomsbury, London, 2018.
- Wu, Jianguo, Urban ecology and sustaina-
bility: The state-of-the-science and
future directions. *Landscape and Urban
Planning*. Vol. 125, 2014, 209–221.

Kun ”jätettä” ei ollut

Säilyttämisen, uudelleen käyttämisen ja pois heittämisen tavat näkyvät sanojen ja käsitteiden vaihteluna eri kulttuureissa ja eri aikoina. Aina ei ole ollut jätettä tai sitä tarkoittavia sanoja niin kuin me ne nykyisin ymmärrämme. Toisaalta kun jätekasitteiden monimuotoisuus ja historiallisuus tunnustetaan, voidaan myös kysyä, onko jätteestä mahdollista puhua ylihistoriallisesti ja -kulttuurisesti.

Jätteiden historiaa kuvaavassa teoksessaan *Waste and Want* (1999) Susan Strasser ottaa puheeksi erikoisen arkeologisen löydön Yhdysvaltojen itä-rannikolta. Kaivauksissa tavattiin 1620-luvun ke-raamisen pullon kaulaosaa. Sattumalta huomattiin sirujen sopivan tismalleen alaosaan, joka oli aiemmin löytynyt alueen toisesta osasta. Miten saman esineen kap-paleet saattoivat päätyä eri paikkoihin? Vastaus: pullon rikkouduttua sen irtonainen yläosa oli saanut uuden elämän suppilona. Pohjaosaa taas käytettiin edelleen pesuvatinä tai kulhona. Tällainen uusiokäyttö ei ollut epä-tavallista: jopa hyvinvoivia porvariskoteja kuvaavat 1600-luvun hollantilaismaalaukset esittävät rikkinäisiä astioita keittiön hyllyillä, sulassa sovussa ehjien kanssa.¹

Tavaroiden heittäminen pois siirtomaa-ajan luon-taistaloudessa oli käytännössä tuntematonta tai ainakin merkki epäonnistumisesta, huonosta taloudenpidosta. Uuden tavaran hankkiminen vaati tuntien tai päivien työpanosta tai perheen vähäisten käteisvarojen panemista likoon. Mikä tahansa loppuun kulunut esine kelpasi vielä johonkin: korjattavaksi, ommeltavaksi uudestaan, lii-mankeittoon, eläinten ruoaksi. Jos ei muuta, sen saattoi polttaa lämmikkeeksi tai kyntää lannoitteena peltoon.

Kuten Strasser muistuttaa, uusiokäyttö oli normaali-käytäntö. Itse asiassa se on sitä yhä kaikkialla, missä eletään niukkuudessa – mikä on ihmisen osa suurim-massa osassa planeettaamme. Kiinalaisessa keittokir-jassaan vuodelta 1979 ruotsalainen Ningtsu Malmqvist kuvaa sisarensa kerrostaloasuntoa Chengdun kaupungissa Kiinassa². Hän toteaa jäteastioiden täydellisen puuttu-misen. Uunista tulevaa tuhkaa lukuun ottamatta pois heitettävää ei kerta kaikkiaan ollut. Jos ruoasta jäi täh-teitä, ne käytettiin seuraavaan ateriaan. Kiertelevät kaup-piaat veivät mukanaan kalanruodot, luut, höyhenet, ken-kärajat, untuvat ja rievut.

Esiteolliselle yhteiskunnalle oli Strasserin mukaan tyypillistä, että esineiden valmistaminen ja niiden korjaa-minen olivat läheisessä yhteydessä. Se, joka osaa ommella vaatteita käsin, osaa myös paikata ne. Talouden korjaus-töihin kuului työkalupakin ja romukopan sekä toisaalta ompelukorin ja tilkkupussin saumaton dialogi.³

Tilanne muuttui vasta vähitellen. Historioitsija Henry Nygård toteaa, että Suomessa vielä vuonna 1969 julkaistu ohjekirjanen oletti käytännössä, ettei maa-seudulla synny jätettä. Kaupunkienkin ”jäteongelma” oli pitkään toisenlainen kuin mitä nykyään saattaisi olettaa. Huolena oli pikemminkin, että kaupungit eivät pystyneet toimittamaan riittävään tahtiin lannoitetta maanviljelyksen tarpeiksi.⁴ Suomen kaupungit olivat kauan idyllisiä paikkoja. Länsi-Euroopassa, missä teol-listuminen alkoi aikaisemmin, nopea väestönkasvu johti jo 1700-luvulla tilanpuutteeseen, logistiikkaongelmiin ja ympäristön saastumiseen. Poisheittämisestä ja jätehuol-losta tuli vähitellen talouselämän olennainen osa. Elin-tarvikehuollon logistiikka vaati kokonaisen uuden esine-luokan, kertakäyttöpakkaukset.

Jäte kielihistoriassa

”Jäte” on muodostettu verbistä ”jättää”, samoin kuin ”tuote” verbistä ”tuottaa”. Jäte siis syntyy, kun jotakin jä-tetään tai jokin jää jäljelle. ”Jäte” on nykysuomessa yleis-nimitys, joka ei viittaa tiettyyn materiaaliin vaan osoittaa toimijan suhdetta materiaaliin: olennaista on halu tai tarve heittää pois. ”Pois” merkitsee käytännössä aineen tai esineen siirtymistä jätehuollon piiriin. Lainsäädän-nössä jätteellä tarkoitetaan ”ainetta tai esinettä, jonka sen haltija on poistanut käytöstä tai aikoo poistaa käytöstä taikka on velvollinen poistamaan käytöstä”⁵. Esimerkiksi teollisen tuotannon sivutuotteet eivät ole jätettä vaan uutta raaka-ainetta, jolle on edelleen käyttöä.

Esiteollisessa yhteiskunnassa ei itse asiassa lainkaan syntynyt jätettä. Syntyi vain sivutuotteita, joista pi-dettiin tarkkaa lukua. Kielen kehityksessä varsinainen jätteen yleiskäsite syntyy myöhään. Englannin kielessä on useita sanoja, jotka nykyään esiintyvät jätettä tarkoit-tavan sanan *waste* synonyymeinä: *rubbish*, *junk*, *garbage*, *litter*, *scraps*, *debris*, *trash* ja niin edelleen. Kaikki nämä sanat ovat alun perin tarkoittaneet määrättyjä, talouden-pidon sivutuotteina syntyviä raaka-aineita: murskattua kiveä (*rubble*), köydenpätkiä (*chunks*), lintujen sisäelimiä

”Esiteollisessa yhteiskunnassa ei itse asiassa lainkaan syntynyt jätettä.”

(*garbage*), kuivikkeita (*litter*), ainesta, joka syntyy raapimalla (*scraping*) ja murtamalla (ransk. *débriser*) sekä puimisesta (*threshing*) yli jääneitä olkia ja akanoita.⁶ Myös suomen kielessä sanoilla, jotka nykyään käsitetään pelkkinä ”jätteen” synonyymeinä, on alkuaan ollut omat käyttöalueensa. *Rikka* syntyy, kun jotakin rikkoutuu. *Roskalla* on skandinaavinen juuri, nykyruotsin *ruska*, ’taitettu (tuore) oksa’. *Rääppeet* ovat astioista raapimalla saatuja tähteitä. Sekoittamalla niihin vettä (ruotsiksi *slaska*) saadaan *laskia* (kuten sanassa ”laskiämpäri”), jota voidaan antaa eläimille.

”Jäte” on verbistä ”jättää” muodostettu substantiivi asialle, joka jää yli tai jäljelle. Se ei välttämättä aluksi merkinnyt hylkäystuomiota: Lönnrotin sanakirjassa (1866–1880) puhutaan pyhään jätteistä (pyhäänjäänöksistä). Ei viitata siihen, että jäte olisi pois heitettävää ainesta.⁷ Christfrid Gananderin vuonna 1787 käsikirjoituksena valmistunut *Nytt Finskt Lexikon*, ensimmäinen kokonaisia esimerkkilauseita sisältävä suomen sanakirja, mainitsee ”jäte”-sanana, mutta ei erikseen selitä sitä. Lähinnä vastaava otsikko ”Jäänös” (jäänös) sisältää esimerkkilauseen, ”kuka sen lapsen jäänöxiä saattaa syödä – *qwarlefwor af barn-maten*” sekä toisen, ”ne waatteet on sen edesmenneen jäänöxiä”. Siinä viitataan edelleen sanaan ”tähteet”, jolla tarkoitetaan ylijäänyttä ruokaa, jota säästetään myöhemmäksi.⁸

Henrik Florinuksen *Nomenclatura*, laajuudeltaan urauurtava sanakirja vuodelta 1678, ei vielä tunne ”jätettä”. Ruotsin sana *affall*, nykyruotsissa *avfall* ’jäte’, esiintyy siinä vain vanhassa merkityksessään ”Apostasia”, ”Vscosta pois langemus”.⁹ ”Putoamisesta” johdettu sana *affall*, kuten sitä etymologisesti ja semanttisesti vastaavat saksan *Abfall* ja ranskan *déchet*, on perusmerkitykseltään ’jotakin, joka irtoaa ja putoaa’. Kyseessä saattoi olla henkilön toiminta (uskosta luopuminen), veden juokseminen, maahan pudonneet omenat tai käsityön, kuten ompelutyön, yhteydessä lattialle putoava aines. Työn kannalta ylijääneet kangaspalat jäävät hävikiksi, mutta niitä voi toisaalta käyttää räsymattoihin tai paperinvalmistukseen.¹⁰

Jätettä ei siis välttämättä hylätty. Vastaava muodoste verbistä ”hyl(j)ätä” on ”hylje”, toisin sanoen eläin, jonka aallot ovat hyljänneet rannalle. Martti Haavion mukaan sanalla on alkuaan tarkoitettu lajinsa kuollutta edustajaa¹¹. Ruhosta saatava rasva käytettiin hyödyksi. Vaikka hylje (kuten myös hylky) oli hylkäämisen tulosta, sillä oli edelleen käyttöarvoa.

John Scanlan huomauttaa kirjassaan *On Garbage*, että englannin *waste*-sanana alkuperäismerkitys on ’asuin-
kelvoton alue’ (vrt. saksan *Wüste*)¹². Nykykielessä käytettäisiin yleensä sanoja *desert* tai *wilderness*. Nykymerkityksessään *waste* – paitsi ’jäte’, myös ’haaskuu, tuhlaus’ – merkitsee käytössä olevien resurssien laiminlyömistä: *not making the best use of something*. Tuhlauksen yhdistäminen autiomaahan kuvastaa pelkoa, että hallussa oleva maa-alue, tila tai torppa, jää huonon taloudenpidon takia asumattomaksi. Myös ruotsin *ödska* ’tuhlata’ on yhteydessä sanaan *öde* ’autio’. Talo, joka ei pystynyt mak samaan verojaan, saatettiin julistaa autioksi.

Suomessa tuhlaamista koskevaa sanastoa ei ole johdettu ”autio”-sanueesta. ”Haaskata” liittyy sanaan ”haaska”. Resurssin (rahojen, metsän) haaskaaminen merkitsi sen joutumista haaskaksi, ihmisen kannalta käyttökeltottomaksi. ”Hukkaaminen” merkitsee paitsi esineen joutumista tuntemattomaan paikkaan myös ajan, rahojen ja työn epätarkoituksenmukaista käyttöä. Seurauksena hukka eli tuho voi periä myös ihmisen. (”Hukka” suden nimityksenä viittaa eläimen tuhoisuuteen.)

Filosofian kannalta kielihistoria on kiintoisaa, mutta filosofin tehtävänä ei tietenkään ole käsitteiden sisällön palauttaminen alkuperäiselle, ikään kuin oikealle tolalleen. Sanojen merkitysten muuttuminen osoittaa pikemminkin, että kertakaikkisen oikeaa merkitystä ei sellaisenaan ole. Se myös osoittaa havainnollisesti, että tietyn käsitteen edellytyksenä on tietty elämänmuoto. ”Jäte” saa kattavan yläkäsitteen asemansa vasta teollisen yhteiskunnan myötä.

Viljellä ja varjella

Mikä tahansa tavara voi sinänsä olla jätettä – tai olla olematta. Esineen suhde sen haltijaan ratkaisee sen statuksen. Jopa käyttöön täysin sopimaton esine saattaa omistajalleen olla rakas muisto. Egyptiläinen journalisti Ahmed Nader kertoo *Al-Jazeeralle* tekemästään dokumentista:

”Vietin lapsuuteni Aleksandriassa, missä taloni on täynnä erilaista vanhaa ja käyttökeltovontta tavaraa. Kutsumme sitä roinaksi, arabiaksi *karakib*. Niitä ovat lelut, joilla leikimme lapsena, ja osa siitä kuuluu isälleni, sedilleni ja isoäidilleni. Emme tarvitse noita tavaroita enää, mutta kuten muutkaan egyptiläiset, emme koskaan hankkiudu niistä eroon. Vasta tehdessäni elokuvaa *Karakib* tajusin todellisen syyn säilyttää vanhaa, käyttökeltovontta tavaraa. Roina sallii meidän kertoa tarinoita

ajasta, jolloin ostimme jotakin, tai tilanteesta, joka liittyy tämän tai tuon esineen käyttämiseen – mikä on aina kannustanut minua tallentamaan tarinoita ja muistoja, joita aika ei pyyhi pois.”¹³

Nader pitää roinan keräämistä egyptiläisten kansallisuusominaisuutena. Hussein, journalisti, säilyttää lipaston laatikossa kahtasataa kuivunutta kuulakärkikynää. Laila, juristi, pitää pöydän alla rikkinäistä televisiota, joka ostettiin perheen ensimmäisen tyttären syntymän juhlistamiseksi. Kerrostaloasunnon parveke tai kokonainen huone saattaa olla *karakibin* vallassa.

Keräilijän ja hamsterin asenteen vastakohtana on siivousapostoli Marie Kondō ja hänen edeltäjänään Le Corbusierin funktionalistinen estetiikka. Le Corbusier valittaa aikalaistensa ”muistoesinekuluttia”. Ihmiset luovat kodeistaan museoita, joissa he itse ovat kuraattoreita.¹⁴ Asenteen perussyinä ovat pelkuruus ja piittaamattomuus. Museota on verrattu myös ”vessanpyttyyn, jonka vettäminen on mahdotonta”: sijoitamme sinne esineitä, jotka poistamme käytöstä, mutta joita emme henno heittää pois.¹⁵

Kiinnostavaa kyllä, kummankin asenteen perusteeksi esitetään lopulta moraalinen suhde esineeseen. Säilyttäminen edustaa toisaalta lojaalisuutta, toisaalta haluttomuutta ottaa vastuuta. Esineellä on tietty suhde haltijansa elämään. Lopulta joko haltija kuolee tai hän sanoo suhteen irti – muuton tai siivouksen yhteydessä.

Rikkinäisen pullon uusiokäyttö on esimerkki asenteesta, josta Strasser käyttää nimitystä *stewardship of objects*, vastuuhenkilön asema tavaroihin nähden¹⁶. Taloudellisten arvojen lisäksi esineiden ja ainesten uusiokäytöllä on moraalinen ulottuvuus, joskin se saa kilpailijoikseen muita inhimillisiä arvoja – kuten levon tarpeen ja asuintilojen rajoitukset. Kuten Strasser toteaa, ”on helpompaa heittää pois valmiina ostettu leninki, joka on leikattu ja ommeltu tuntemattomassa hikipajassa [...] kuin heittää pois itsetehty tai oman äidin tekemä vaate”.¹⁷

Esiteollisessa Euroopassa kielto tuhlata resursseja pohjaa samalla kristillisen yhtenäiskulttuurin maailmanselitykseen, ihmisen paikkaan maailmanjärjestyksessä. Ennen elollisen luonnon luomista ”maa oli autio ja tyhjä”. Jumala, maailman suuri rakennusmestari, loi elollisen luonnon ja ”näki, että niin oli hyvä”. Ensimmäiset ihmiset hän loi ”viljelemään ja varjelemaan” Edenin puutarhaa.¹⁸ Resurssien laiminlyönti merkitsisi Jumalalta saadun tehtävän huonoa hoitamista, minkä seurauksena olisi lopulta jälleen autioituminen, paluu lähtötilanteeseen. Vastuu luomakunnasta on ihmisen välttämätön osa, joka lankesi hänelle, kun hänestä tuli kulttuuriolento.

Jäte on nykyään ainetta, joka heitetään pois. Mutta mikä paikka on ”pois”, tuo mystinen heterotopia? Globalisaation tuomiin oivalluksiin ja kirouksiin kuuluu myös mahdollisuus enää uskoa lopulliseen pois heittämiseen. On jo asuinalueita, jotka kirjaimellisesti hukkuvat jätteisiin. Jätteillä on ikävä tapa ilmaantua odottamattomiin paikkoihin. *Välskärin kertomuksien* kohtalokas Kuninkaan sormus heitettiin meren syvyyskuviin, mutta löytyi

jälleen päivällisillä tarjotun valtavan hauen vatsasta¹⁹. Nykyään löydämme kalan sisältä mikromuoveja.

Sanat ja käsitteet eivät kuitenkaan ole staattisia. Varmasti myös jätteen käsite aikanaan hajoaa ja korvautuu muilla käsitteillä. Ehkäpä roska-auton kylkeen maalattu mainoslause lopulta käy toteen: jätettä ei ole – vain väärin lajiteltua raaka-ainetta.

Jäte ylihistoriallisena kategoriana

Jäte on nyky muodossaan uusi ilmiö. Toisaalta ’jätettä’ voi pitää myös filosofisena yleiskäsitteenä, jonka merkitys ei rajoitu tiettyyn kulttuurimuotoon. Voi nimittäin sanoa, että kaikki kulttuuri merkitsee ympäristön työstämistä vastaamaan ihmisen haluja ja tarpeita. Työstäminen edellyttää välttämättä (kunkin tehtävän kannalta) tarpeellisen materiaalin erottamista tarpeettomasta. Jonkinlaisen jätteen tai ylijäämän käsite on siksi kulttuurin välttämätön kääntöpuoli. Vastaavasti toki myös säästäminen on kaiken kulttuurin perusta: materiaalsen kulttuurin voi katsoa alkaneen, kun ihmisapina säilytti käyttämänsä työkalun myöhempää käyttöä varten.

Emile Durkheimin uskontoteoriaan kuuluvan ”pyhän ja profaanin” vastakohtaisuuden inspiroimana Georges Bataille halusi luoda kokonaisen filosofisen järjestelmän, ulostusopin eli heterologian. Heterologiassa jätteiden pois heittämisen logiikka yleistetään kaikkeen mielekkääseen toimintaan.²⁰ Looginen ajattelu merkitsee mielettömien tai inhoa herättävien ajatusten hylkäämistä. Sama logiikka pätee myös yhteiskunnassa. Normaaliin, homogeeniseen (omasyntyiseen) yhteiskuntaan sopimatomat asiat ja ihmiset suljetaan sen ulkopuolelle heterogeenisina eli vierassyntyisinä elementteinä. Ne ovat joko saastaisia tai pyhiä – tai molempia – mutta niihin koskeminen on kiellettyä. Maahanmuuttajat, mutta myös hullut, runoilijat, pyhimykset ja kansanjohtajat ovat koskemattomia.²¹

Bataillelle eritteet ja ulosteet edustavat heterogeenisyyden perusmuotoa. Ihmisruumis hylkää ne, ja ne herättävät toistenkin tarkastelijoiden vaistomaisen hylkäysreaktion. Niille ei ole mielekäästä käyttöä, niistä vaietaan ja ne suljetaan elämän ulkopuolelle. Ne jäävät kuitenkin olemaan, muistutuksena normaaliajattelun rajoituksista. Jätteissä kohdataan totuus, jonka perinteinen rationaalinen ajattelu haluaisi pitää loitolla. Normaalielämän viimeinen suuri rajoittaja on väkivaltainen kuolema, joka muuttaa ihmisen itsensäkin halveksutuksi, mätäneväksi jätteeksi.

Myöhemmistä ajattelijoina muun muassa Michel Foucault on saanut Bataillelta vaikutteita, mutta Bataillen nykyisistä seuraajista tärkein lienee Julia Kristeva. Teoksessaan *Pouvoirs de l'horreur* Kristeva pyrkii palauttamaan inhimillisen subjektin synnyn alkuperäiseen hylkäysreaktioon, jossa imeväinen työntää sivuun äitinsä rinnan uhkaavana ”toisena” ja aloittaa elämän itsenäisenä olentona. Äiti edustaa lapselle kaikkinelevää luontoa, jonka tämä torjuu ”abjektina” eli poisheitettävänä. Yh-

teiskunnassa rotupuhtauden tavoittelu edustaa tarvetta perustavaan rajanvetoon, jolla ”puhdas” subjekti erot-tautuu ”epäpuhtaasta” abjektista. Rasismien vastavoima on psykoanalyysi, joka paljastaa sen salatut juuret.²²

Kristevan keskeinen esimerkki jätteestä on kuollut ih-misruumis, josta hän toteaa:

”Ruumis, kun sitä tarkastellaan ilman Jumalaa ja tieteen ulkopuolella, on abjektion huippu. Se on kuolema, joka saastuttaa elämää. Abjekti.”²³

Kristeva olettaa tarkasteluperspektiivin, jonka tausta ei ole kovin selvä. Vainajaa on ajateltava ikään kuin sellai-senaan, materiaana, ilman uskonnon ja tieteen tarjoamia suojarastuksia. Tarkastelija, josta Kristeva puhuu, ei ole pappi, lääkäri eikä sairaalatyöntekijä. Tarkastelija ei ilmeisesti myöskään ole vainajan omainen. Omaiselle kuollut läheinen ei nimittäin ole jätettä. Kristevan ku-vitteleman tilanteen kontekstiksi voidaan kenties ajatella natsien kuolemanleiri, jossa keskeinen pyrkimys oli ni-menomaan ruumiin muuttaminen teollisen jätehuollon kohteeksi. Nimettömät joukkohaudat herättävät meissä kauhua, jonka aiheuttaa niissä ilmenevä pyrkimys kieltää

ruumiin määrite ”vainajana”, ihmisenä, jolla kerran on ollut elämä. Toisin kuin Kristeva olettaa, yhtälö *ruumis* = *jäte* ei siis ilmaise ruumiin perimmäistä, todellisinta tai välitöntä olemusta, vaan se kuuluu kauhua herät-tävään äärimmäistilanteeseen.

Kristevan tarjoaman asenteen vastakohtaksi voi asettaa perinteisen, vainajia kohtaan osoitetun kunnioi-tuksen. Jälkeenjääneiden suhde omaiseen jatkuu hautaa-miseen asti ja sen ylikin. Ruumis esimerkiksi pestään, mikä tietenkin edellyttää, että ruumis sellaisenaan on ar-vokas ja puhdistettavissa.²⁴

Kaikenkattavan filosofisen yleisteorian suurin vahvuus ja heikkous on sen historiattomuus. Siihen sopii kaikki, tai ei mikään. Käsillä olevan teeman, jätteen, kan-nalta lukijan kannattaa kysyä, käsitteleekö yleisteoria oi-keastaan kulttuurin tuntemaa jätteen käsitettä vai jotakin muuta. Käsitteemme ovat lopulta historiallisesti määräy-tyneitä, eikä niitä voi ymmärtää erillään tilanteista, joihin ne kuuluvat. Toisaalta voi sanoa, että ainakin jossakin suhteessa jäte on yleisinhimillinen kategoria. Se tematisoi asian, joka välttämättä kuuluu kaikkeen materiaalliseen kulttuuriin: kulttuuriolenon toiminnan ympäristönsä muokkaajana.

Viitteet

- 1 Strasser 1999, 21.
- 2 Malmqvist 1988, 12–13.
- 3 Strasser 1999, 11.
- 4 Nygård 2004, 109.
- 5 Jätelaki, § 5.
- 6 *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, hakusanat *debris, garbage, junk, litter, rubbish, trash, trash*.
- 7 Lönnrot 1866–1880/1930, I: 424.
- 8 Ganander 1937–1938, I: fol. 256v, III: fol. 130v.
- 9 Florinus 1678/1976, 38.
- 10 *Svenska Akademiens ordbok*, A165, ha-kusana *affall*. Vrt. Harpet 1998, 50–51; Krünitz 1773, 43.
- 11 Haavio 1967, 93.
- 12 Scanlan 2005, 22–3; *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, hakusana *waste*.
- 13 Nader 2019.
- 14 Le Corbusier 1925/2008, 191. Ks. myös von Moos 2003.
- 15 Museologi Solveig Sjöberg-Pietarinen, keskustelu kirjoittajan kanssa (n. vuon-na 2005).
- 16 Strasser 1999, 21.
- 17 Sama, 12.
- 18 1. Moos. 1–2.
- 19 Topelius 1853–1867/1927, IV: 2, 232, 265.
- 20 Bataille 1970–1988, II: 58 – 63. Suo-meksi aiheesta ks. Arppe 2000.
- 21 Bataille 1970–1988, I: 346.
- 22 Kristeva 1980.

- 23 Sama, 11–12: ”Le cadavre – vu sans Dieu et hors de la science – est le comble de l’abjection. Il est la mort infestant la vie. Abject”.
- 24 Ks. Wolf-Knuts 1984; Molander 2009.

Kirjallisuus

- Arppe, Tiina, *Pyhä ja kirottu. Paban ongelma ranskalaisessa yhteiskuntateoriassa*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2000.
- Bataille, Georges, *Ceuvres complètes*. Gallimard, Paris 1970–1988.
- Florinus, Henrik, *Nomenclatura* (1678). Näköispainos. SKS, Helsinki 1976.
- Ganander, Christfrid, *Nytt Finsk Lexikon*. WSOY, Helsinki 1937–1938.
- Haavio, Martti, *Suomalainen mytologia*. WSOY, Helsinki 1967.
- Harpet, Cyrille, *Du déchet: philosophie des immondices. Corps, ville, industrie*. L’Harmattan, Paris 1998.
- Jätelaki*. Verkossa: finlex.fi/fi/laki/smur/2011/20110646
- Kristeva, Julia, *Pouvoirs de l’horreur*. Seuil, Paris 1980.
- Krünitz, Johann Georg, *Ökonomisch-techno-logische Enzyklopädie*. Bd. I (1773). Verkossa: kruenitz.uni-trier.de
- Le Corbusier [Charles-Edouard Janneret], *L’Art décoratif d’aujourd’hui* (1925). Flammarion, Paris, 2008.
- Lönnrot, Elias, *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1866–1880). Näköispainos. WSOY, Helsinki 1930.

- Malmqvist, Ningsu, *Ningsus kinesiska kok-bok*. Forum, Stockholm 1988.
- Molander, Gustaf, *Matka mullan alle. Kuole-matyöntekijöiden arki*. Työterveyslaitos, Helsinki 2009.
- Moos, Stanislaus von, *Das Prinzip Toilette. Über Loos, Le Corbusier und die Reinlichkeit*. Teoksessa *Verlangen nach Reinheit oder Lust auf Schmutz? Gestaltungs-konzepte zwischen rein und unrein*. Toim. Roger Fayet. Passagen, Wien 2003, 41–58.
- Nader, Ahmed, Karakib. Inside the World of Egyptian Clutter. *Aljazeera* 28.4.2019.
- Nygård, Henry, *Bara ett ringa obehag? Avfall och renhållning i de finländska städernas profylaktiska strategier 1830–1930*. Åbo Akademi Förlag, Åbo 2004.
- Scanlan, John, *On Garbage*. Reaktion, Lon-don 2005.
- Strasser, Susan, *Waste and Want. A Social History of Trash*. Metropolitan, New York 1999.
- Svenska Akademiens ordbok*. Ruotsin Akatemia, Tukholma 1989–. Verkossa: www.saob.se
- The Concise Oxford Dictionary of Current English*. 4. p. Oxford University Press, Oxford 1956.
- Topelius, Zachris, *Fältskärns berättelser* (1853–1867). Albert Bonniers, Stock-holm 1927.
- Wolf-Knuts, Ulrika, Liktvättning. *Skärgård*. Vol. 7, No. 1, 1984, 35–39.

”Pomorje ei ole kaatopaikka”

Jäteaktivismia ja Šiesin tapaus

Venäjällä jätteiden käsittely ja kaatopaikkojen ylikuormittuminen ovat suuria ongelmia. Ratkaisuksi on tarjottu muun muassa jätteen kuljettamista kauas Moskovasta, esimerkiksi pohjoisille alueille. Šiesin tapaus osoittaa, että suurten massojen aktivoituessa vastustamaan pääkaupungin jätekolonialismia on mahdollista estää uuden kaatopaikan syntyminen.

Nyky-Venäjällä kierrätys on lähes olematonta, sillä yli 90 prosenttia kaikesta yhdyskuntajätteestä varastoidaan kaatopaikoille. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen uusien tavaroiden tuotanto ja muovin käyttö näkyy tuotetun jätteen määrässä erityisesti pääkaupunkiseudulla: Moskova ja Moskovan alue tuottavat viidenneksen kaikesta Venäjän yhdyskuntajätteestä¹. Neuvostoliiton aikana rakennetut vanhat kaatopaikat saavuttivat nopeasti maksimikapasiteettinsa, ja niiden omistajat rikkoivat usein puhtaanapitosäännöksiä. Lisäksi kierrätyslaitoksia ei ole tarpeeksi, joten jätteiden lajittelu ei ole taloudellisesti kannattavaa. Kun lajittelematonta jätettä lähetetään kaatopaikoille, päättyy joukkoon vaarallisia aineita. Hajotessaan orgaaniset aineet tuottavat myrkyllistä kaatopaikkakaasua ja suotovesi saastuttaa pohjavesivarantoja.

Venäjän hallitus yritti 2010-luvulla uudistaa jätehuoltojärjestelmää, mutta teki sen tehottomasti. Vuodesta 2016 lähtien eri osissa Venäjää on osoitettu mieltä jätehuollon heikkoa tilaa vastaan². Jäteongelmat pahenivat, kun Moskovan alueen 39 kaatopaikasta 24 suljettiin vuosina 2013–2017 ja muiden kaatopaikkojen kuorma kasvoi niiden kantokykyä suuremmaksi³. Moskovan lähialueiden asukkaat alkoivat osoittaa tyytymättömyyttään jätehuoltoon, ja mielenosoitukset levisivät useissa kaupungeissa vuonna 2018, kun Volokolamskissa lapsia joutui sairaalahoitoon kaatopaikalta ympäristöön päässeen myrkyllisen rikkivetykaasun vuoksi.

Šiesin tapaus

Viranomaiset ovat yrittäneet ryhtyä erilaisiin toimenpiteisiin tilanteen parantamiseksi. Yksi ratkaisusta oli luoda suuri kaatopaikka moskovalaisten jätteille Arkangelin alueelle, Šiesin rautatieaseman lähelle Komin tasavallan rajalle. Myös muilla Venäjän alueilla on ollut samankaltaisia hankkeita, kuten Mihalin kylän lähellä Kalugan alueella sijaitseva EkoTehnoPark Kaluga, joka

valmistui vuonna 2020⁴. Kuitenkin vain Šiesin tapaus on toistaiseksi innostanut laajoihin protesteihin.

Heinäkuun 2018 lopussa läheisen Urdoman taa-jaman asukkaat keskustelivat muun muassa verkkoyhteisöissä huhusta, jonka mukaan Šiesin rautatieasemalla rakennetaan kaatopaikkaa. Ensimmäisten jätelastien oli suunniteltu saapuvan kaatopaikalle jo elokuussa 2018, huolimatta siitä, että laitteiden ja koneiden oli tarkoitus saapua vasta syyskuun puolivälissä. Projekti oli määrä esitelläkin virallisesti vasta lokakuussa. Syksyn aikana projektin kuvaus muuttui useita kertoja, mutta lopullinen suunnitelma oli luoda EkoTehnoPark Šies, jonne kuljetetaan rautateitse silputtua ja lajiteltua jätepuristetta Moskovasta. Paikallishallinnon viranomaiset vastustivat hanketta alusta alkaen. Marraskuussa kuitenkin hyväksyttiin uudet, Arkangelin kuvernööri Orlovin käynnistämät alueellisen lainsäädännön muutokset, joiden myötä oikeus luoda ja muuttaa alueen yleisiä suunnitelmia ja määrätä maankäytöstä siirrettiin kunnilta aluehallinnolle⁵.

Paikalliset asukkaat järjestivät ensimmäiset mielenosoitukset Šies-projektia vastaan jo elokuussa 2018. Joulukuussa aktivistit aloittivat kampanjoimisen rakennustyömaan vieressä, ja kevästä 2019 lähtien he ovat asuneet leirillä jatkuvasti. Šiesillä on useita tarkastuspisteitä valvomassa asemalle johtavia teitä sekä aktivisteja tarkkailemassa paikalla tehtäviä töitä. Vapaaehtoiset muun muassa yrittävät estää polttoainetta kuljettavia autoja pääsemästä työmaalle, jotteivät koneet ja generaattorit voisi toimia. Aktivistien leiriä, jota nykyään kutsutaan kommuuniksi, on yritetty purkaa useita kertoja, mutta se on edelleen pystyssä ja vastarinta vahvaa.

”Pomorje ei ole kaatopaikka”

Lokakuussa 2018 Arkangelin aktivistien joukko käynnisti uuden mielenosoitusliikkeen nimeltä ”Pomorje ei ole kaatopaikka” (*Pomorje ne pomojka*). Aiemmin he olivat työskennelleet Navalnyin verkostossa Arkangelissa ja järjes-

”Onnistuakseen protestiliikkeen on kyettävä yhdistämään ihmiset yli politiikkarajojen.”

täneet esimerkiksi eläkeprotesteja alueella, mutta nyt he päättivät olla hyödyntämättä poliittisia kytköksiään houkutellakseen osallistujia mahdollisimman laajalti. Onnistuakseen protestiliikkeen on nimittäin kyettävä yhdistämään ihmiset yli politiikkarajojen. Vaikka liikkeen on siksi kyettävä esiintymään ei-poliittisena, toivovat sen järjestäjät osallistujien politisoituvan laajemminkin.

Liike järjesti ensimmäiset mielenosoituksensa Šiesin kaatopaikkaa vastaan Arkangelissa ja Severodvinskissa, satojen kilometrien päässä Šiesistä. Ensimmäinen suuri mielenosoituspäivä oli 2. joulukuuta 2018, jolloin mielenosoituksia järjestettiin useissa alueen kaupungeissa, muualla Venäjällä sekä jopa Oslossa ja Kölnissä⁶. ”Pomorje ei ole kaatopaikka” halusi saavuttaa näkyvyyttä liittovaltiotasolla ja tiesi vuoden 2018 eläkeprotestien kokemuksesta, että vastaavilla yhtenäisillä mielenosoituksilla on yksittäisiä protesteja merkittävämpi vaikutavuus ja näkyvyys. Ennen ensimmäistä protestipäivää liikkeen edustajat ottivat yhteyttä ympäristöaktivistien ryhmiin Venäjän eri alueilta ja kutsuivat heidät tekemään yhteistyötä ja viettämään protestipäivää solidaarisuudesta Šiesin kanssa. Monet olivatkin jo kuulleet Šiesin mielenosoittajista ja siitä, kuinka suuriksi protestit olivat kasvamassa. He halusivat kiinnittää samantyyppistä huomiota omiin paikallisiin ympäristöhaittoihinsa. Toisena yhtenäisenä protestipäivänä helmikuussa 2019 nähtiin mielenosoituksia jopa 27 alueella⁷. Niiden järjestäjät kertoivat Šiesin kaatopaikan mielenosoitusten innoittaneen heitä. Tähän mennessä ”Pomorje ei ole kaatopaikka” on järjestänyt kuusi yhtenäistä mielenosoituspäivää.

Mielenosoitusten järjestämisen lisäksi liike on kirjoittanut vetoamuksia, yrittänyt järjestää kansanäänestystä kieltääkseen jätteiden tuonnin muilta alueilta sekä tarjonnut tietoa aiheesta. Tuhannet ihmiset pohjoisessa ja muilla alueilla ovat osallistuneet toimintaan. Naapurialu-

eilla Arkangelissa ja Vologdassa sekä Komin tasavallassa toimii 36 vakiintunutta tai vasta perustettua ympäristö- ja kansalaisoikeusryhmää⁸. Lokakuussa 2019 nämä järjestöt, mukaan lukien ”Pomorje ei ole kaatopaikka”, perustivat uuden jätteenvastaisten aktivistien ryhmittymän nimellä ”Stop Šies”. Aktivistit ovat järjestäneet huhtikuusta 2019 lähtien päättymättömien mielenosoitusten (*bessrotski*) kampanjoita, joita pidetään edelleen lähes 30 kaupungissa Venäjällä. *Bessrotskissa* vapaaehtoiset menevät joka päivä kaupunkien aukioille ja toimivat näkyvänä ja toisinaan kuuluvana muistutuksena mielenosoituksista kaikille ohikulkijoille. Aktivistit osallistuvat myös jätteiden keräykseen ja kierrätykseen, minkä he näkevät parhaana ratkaisuna jäteongelmaan.

Kaatopaikan rakennustyöt Šiesissä keskeytettiin virallisesti kesäkuussa 2019 siihen asti, kunnes olisi suoritettu lisätutkimuksia projektin turvallisuudesta. Toukokuussa 2019 presidentti Putin vastasi kysymyksen aiheesta ja sanoi, ettei ymmärrä, miksi kaatopaikka tulisi rakentaa asuinpaikkojen lähelle, ja että väestön mielipide hankkeesta olisi otettava huomioon⁹. Elokuussa 2019 tehdyssä riippumattomassa mielipidekyselyssä kävi ilmi, että valtaosa (95 prosenttia) Arkangelin alueen väestöstä vastusti hanketta¹⁰. Tieteentekijät, Venäjän tiedeakatemian jäsenet mukaan lukien, kritisoivat kaatopaikkahanketta, hankkeen avoimuuden puutetta sekä kaatopaikalle valittua paikkaa¹¹.

Moskovan kaupungin jätehuollon alueellisen suunnitelman viimeisimmässä versiossa, joka julkaistiin viime vuoden lopulla, Šiesin kaatopaikkaa ei enää mainittu¹². Kuluvan vuoden tammikuussa tuomioistuimien julisti Šiesin alueelle rakennetut tekniset rakennukset laittomiksi ja purettaviksi¹³.

Arkangelin alueen ja Komin tasavallan – alueiden, joissa on nähty suurimmat Šiesin vastaiset mielenosoitukset – kuvernöörit ilmoittivat eroavansa 2. huhtikuuta keskellä koronaviruspandemiaa¹⁴. Uudet pää-

Essi Kuokkanen, *Walking With a Ghost* (2020), öljy kankaalle, 143 x 133 cm. Kuva: Jussi Tiainen

”Kuinka selittää suuret mielenosoitukset ja niiden ilmeinen menestys?”

miehet totesivat, etteivät he tue Šies-projektia¹⁵. Kesäkuussa alueellinen hallitus pudotti EkoTehnoPark Šiesin Arkangelin alueen ensisijaisten investointihankkeiden luettelosta¹⁶. Arkangelin alueen hallitus myös lupasi, että Šiesin vaurioitunut maa kunnostetaan vuoteen 2031 mennessä¹⁷. Lokakuun 11. päivänä Tehnopark ilmoitti sulkevasa EkoTehnoPark Šies -projektin pysyvästi¹⁸.

Menestyksen syitä

Kuinka selittää suuret mielenosoitukset ja niiden ilmeinen menestys? Resurssien mobilisointiteoria saattaa tarjota vastauksen. Sen mukaan materiaaliset, inhimilliset, sosiaalis-organisatoriset, kulttuuriset ja moraaliset resurssit ovat keskeinen tekijä, joka saa vääryyttä kokeneet ihmiset aktivoitumaan¹⁹. Šiesin tapauksessa voidaan havaita, että mielenosoittajat hankkivat tarvittavat voimavarat ja käyttivät niitä onnistuneesti. Mielenosoittajat ovat esimerkiksi onnistuneet järjestämään melko tehokkaan varainkeruun, jonka tuotto käytetään Šiesin leirin tarpeisiin, protestoinnista saatujen sakkojen maksamiseen, tarrojen ja muiden kampanjatarvikkeiden tuottamiseen ja niin edelleen – kaikkeen, mikä tukee protestikampanjan jatkumista. Aktivistit synnyttävät keskustelua ja herättävät kiinnostusta, mikä saa yhä suuremman joukon osallistumaan mielenosoituksiin. Osallistujia on ollut eläkeläisistä ja opiskelijoista tutkijoihin, lakimiehiin, kunnanhallitusten jäseniin ja muihin poliittikkoihin, joiden asiantuntemus on osoittautunut arvokkaaksi perustellun kannan muodostamisessa ja levittämisessä. Lisäksi mielenosoitusta koordinoivat ihmiset, joilla on aikaisempaa kokemusta järjestäytymisestä ja aktivismita. Mitä pidempään kampanja kestää, sitä enemmän kokemusta kertyy.

Resurssien mobilisointiteoria korostaa järjestäytyneiden kansanliikkeitten tärkeyttä mobilisaation ja sen

onnistumisen toteuttamisessa. Šies-mielenosoituksiin osallistuneiden organisaatioiden sosiaalisen median ryhmissä ja niihin liittyvillä sivuilla on tuhansia seuraajia. Tietoa Šiesistä ja sen ympärille kertyneistä ongelmista jaetaan niillä vapaasti. Mielenosoittajat ovat kirjoittaneet runoja ja musiikkikappaleita kotiseutujensa luonteesta, ja Šies-kampanjasta on tehty myös useita dokumentteja. Tunnetut ihmiset, kuten muusikot, bloggaajat ja yhteiskuntatieteilijät, ovat ilmaisseet julkisesti tukensa mielenosoittajille.

Kysyessäni Arkangelin aktivisteilta, miksi he arvelevat Šies-mielenosoitusten menestyneen niin hyvin juuri Venäjän pohjoisessa, he kertoivat, että pohjoisen ihmiset ovat aina olleet vapaita. He eivät ole koskaan kokeneet maaorjuutta (*krepostnišestvo*), eivätkä he kärsineet mongolien hyökkäyksistä. Aktivistit Arkangelissa sanoivat rakastavansa luontoa, joka on myös tärkeä osa heidän toimeentuloansa – he poimivat marjoja ja sieniiä metsistä ja kalastavat joilla, jotka ovat nyt vaarassa saastua. He yksinkertaisesti eivät voi antaa sen tapahtua.

Šies ei ole ensimmäinen kaatopaikkahanke, jota vastaan Arkangelin alueen ihmiset ovat protestoineet. Vuodesta 2017 lähtien Severodvinskin ja sen lähialueiden asukkaat ovat vastustaneet Rikasihän kaatopaikkaa, joka oli suunniteltu Arkangelin alueen pohjoisosan asukkaiden yhdyskuntajätteilte²⁰. Rikasiha-kaatopaikan vastainen kampanja kuitenkin rajoittui pääosin alueen pohjoisiin osiin, eikä siitä tullut yhtä aktiivista tai laajalle levinnyttä kuin Šies-kampanjasta.

Šiesin alkuperäiset mielenosoitukset muistuttavat voimakkaasti myös NIMBY-aktivismia (*Not in My Back Yard*, ”ei minun takapihalleni”). Kaatopaikkoja, polttolaitoksia ja vastaavia projekteja vastustavat mielenosoitukset ovatkin yleensä NIMBY-aktivismia, jossa paikalliset asukkaat yrittävät estää ei-toivottuja hankkeita elinympäristössään²¹. Useimmiten toiminta pysyy paikallisena. Kuinka siis selittää aktivismi muissa kaupungeissa ja alueilla, jotka eivät sijaitse Šiesin aseman lähellä?

”Šies on nyt muutakin kuin rautatieasema Venäjän pohjoisosassa: se on sosiaalinen ilmiö, joka leviää kaikkialle.”

Uskoakseni syynä tähän on se, että Rikasihän kaatopaikka oli suunniteltu paikalliselle jätteelle, kun taas Šiesin alueelle oli tarkoitus tuoda Moskovan jätettä. Kukaan ei halua kaatopaikkaa naapuriinsa, mutta kun jäte tulee pääkaupungista tuhansien kilometrien päästä, asia muuttuu vielä raivostuttavammaksi.

Šies-mielenosoituksissa epäoikeudenmukaisuuden tunteet korostuvat²². Haastatteleman Arkangelin mielenosoittaja valittaa: ”Kaikki hyvä lähetetään meiltä Moskovaan – puu, timantit ja niin edelleen – ja sen sijaan meille lähetetään roskat!” Ihmisten puheissa esiintyy usein kuvottava ja ylikuormitettu Venäjän pääkaupunki, joka ei välitä muista alueista, etenkin pohjoisesta. Pomorjen ihmiset kokevat olevansa puutteellaisia verrattuna moskovalaisiin. Yhteenvetona suhteellisen puutteen teorian viimeaikaisesta kehityksestä Van Zomereren, Postmes ja Spears huomauttavat, että yksilön kokemus köyhyys ei ole riittävä punne aloittamaan yhteisöllisiä toimia, mutta kun yksi ihmisryhmä tuntee asemansa syrjityksi suhteessa toiseen ryhmään, he saattavat taistella kokemaansa epätasa-arvoa vastaan²³.

Šiesin tapauksessa mielenosoittajat ovat kokeneet epäoikeudenmukaisuutta ympäristöasioissa: politiikka ja käytännöt, joiden mukaan ympäristöä koskevia päätöksiä tehdään, sekä hyödyt ja kielteiset vaikutukset jakaantuvat epätasa-arvoisesti esimerkiksi etnisen alkuperän, sosioekonomisten tekijöiden tai maantieteellisen sijainnin perusteella²⁴. Šies-mielenosoittajien mukaan Moskova hyötyy luonnonvaroista, kun taas muut alueet joutuvat kantamaan pääkaupungin liiallisesta kulutuksesta koituvat ympäristö- ja sosiaaliset ongelmat. Arkangelin ja muiden alueiden ihmiset kokevat asemansa epätasa-arvoiseksi verrattuna pääkaupunkiseudun taloudellisten ja inhimillisten voimavarojen äärimmäiseen keskittymään, ja se saa heidät toimimaan²⁵. Tämä tunne näkyy myös heidän vaatimuksissaan. Aluksi he vaativat paikallisviranomaisten, muun muassa alueellisen kuvernöörin Orlovin eroa, mutta nyt myös Putinin eroa vaativia iskulauseita kuullaan usein.

Mitä seuraavaksi tapahtuu?

Huolimatta aluehallituksen lupauksesta, että Šiesin maa-alue kunnostetaan vuoteen 2031 mennessä, sekä rakentajat yksityisine vartijoineen että leirin mielenosoittajat pysyvät asemissaan ja *bessroškit* jatkuvat²⁶. Aktivistit jatkavat ponnistelujaan varmistaakseen, ettei Šiesin kaatopaikkaa rakenneta, minkä lisäksi he vaativat parempaa jätehuoltojärjestelmää. Tätä tavoitetta varten he tarvitsevat uuden kuvernöörin. Syyskuussa Arkangelin alueella pidettiin kuvernöörinvaalit ja ”Stop Šies”-ryhmittymä järjesti kampanjan ”Kansankuvernööri” (*Narodnyi gubernator*). Heidän ehdokkaakseen valittiin kansalaisten esivaaleilla yrittäjä Oleg Mandrykin, joka on ollut aktiivinen mielenosoittaja. Mandrykinin ei kuitenkaan sallittu asettua ehdolle, koska Arkangelin alueen vaalilautakunnan mukaan hän ei kerännyt riittävästi allekirjoituksia kunnanvaltuutetuilta²⁷. Tämä ”kunnallinen filteri” teki alueellisiin kuvernöörinvaaleihin osallistumisen oppositioehdokkailla lähes mahdottomaksi²⁸. Vaikka Mandrykin ei saanut lupaa asettua ehdolle, paikalliset tuskin enää lopettavat protestoimista ennen kuin saavat tahtonsa läpi.

Itse asiassa he ovat jo voittaneet. Moskovasta oli määrä saapua jo elokuussa 2018 jätejunia, mutta niitä ei ole kuulunut. Näyttää siltä, että Pomorjen asukkaat eivät enää pelkää ilmaista mielipiteitään ja vaatia mitä uskovat ansaitsevansa. He ovat alkaneet pohtia enemmän ympäristöönsä ja sen kohentamista. Šies on nyt muutakin kuin rautatieasema Venäjän pohjoisosassa: se on sosiaalinen ilmiö, joka leviää kaikkialle. Esimerkiksi viime vuonna Kazanissa järjestettiin Šies-2-leiri, jossa aktivistit vastustivat polttolaitosten rakentamista²⁹.

Venäjän viranomaisilla oli tapana viitata keltaliivien väkivaltaisiin mellakoihin kysymällä venäläisiltä mielenosoittajilta: ”Mitä, haluatteko te, että käy kuin Ranskassa?” Nyt mielenosoittajat vastaavat ylpeinä: ”Ei, me haluamme, että käy kuin Šiesissä.”³⁰

Viitteet

- Zavjalov & Sardžveladze 2018.
 - Bekbulatova 2018; Arnold 2019.
 - Zavjalov & Sardžveladze 2018.
 - Tumakova 2020.
 - Mikuševa 2018.
 - Jadrošnikov 2018.
 - Jemeljanova 2019
 - Mežregionalnaja Koalitsija ”STOP-ŠIES” 2020.
 - Nagaev 2019.
 - Levada 2019.
 - Kantor 2019.
 - Podobedova & Lindell 2019.
 - Vasiljeva 2020.
 - Pertsev 2020.
 - Interfax 2020.
 - Arkangelin alueen hallituksen lehdistökeskus 2020.
 - Karpovitš 2020.
 - EkoTehnoPark Šies 2020.
 - Edwards & Kane 2014.
 - Varenik 2018.
 - Johnson & Scicchitano 2012.
 - Tšmel ym. 2020.
 - Van Zomeren, Postmes & Spears 2008.
 - Newton 2009.
 - Zubarevitš 2010.
 - Šulyatjeva & Britskaja 2020.
 - Arkangelin alueen vaalilautakunta 2020.
 - Golosov 2018.
 - Bakin 2019.
 - Venäjän laajuinen ympäristöliike Nam Zdes Žit 2020.
- ## Kirjallisuus
- Arkangelin alueen hallituksen lehdistökeskus, Projekt ”EkotehnoPark ”Šies”” iskljutsen iz reestra prioritnyh proektov Arhangel'skoi oblasti. 9.6.2020. Verkossa: dvinanews.ru/-mp98bmh2
- Arkangelin alueen vaalilautakunta, Zaveršilas' registratsija kandidatov na dolžnost' Gubernatora Arhangel'skoi oblasti. 7.8.2020. Verkossa: www.arkhangelsk.izbirkom.ru/news/13392/
- Bakin, Ignat, Pod Kazanju ekoaktivisty po primeru Šiesa razbili palatotšnyi lager'. *Znak.com* 3.12.2019. Verkossa: www.znak.com/2019/1203/pod_kazanyu_ekoaktivisty_po_primeru_shiesa_razbili_palatochnyy_lager
- Bekbulatova, Taisija, Musornye bunty: Kolonna, Tarusa, Klin, Tutškovo, Voskresensk, Naro-Fominsk. *Meduza* 27.3.2018. Verkossa: meduza.io/feature/2018/03/27/musornye-bunty-kolonna-tarusa-klin-tuchkovo-voskresensk-naro-fominsk
- Edwards, Bob & Kane, Melinda, Resource Mobilization and Social and Political Movements. Teoksessa Hein-Anton van der Heijden (toim.), *Handbook of Political Citizenship and Social Movements*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2014, 205–232.
- EkoTehnoPark Šies, Osnovnoj objem rabot po reaktivatsii utšastkov na stantsii Šies budet zaveršen do kontsa 2020 goda. 11.10.2020. Verkossa: shies.ru/news-post/osnovnoj-obem-rabot-po-rekultivatsii-uchastkov-na-stanczii-shies-budet-zavershen-do-koncz-a-2020-goda/
- Golosov, Grigorii, Russia's Centralized Authoritarianism in the Disguise of Democratic Federalism: Evidence from the September 2017 Sub-National Elections, *International Area Studies Review* 21(3), 2018, 231–248.
- Interfax, Novye glavy Komi i Arhangel'skoi oblasti vystupili protiv poligona v Šiese. 17.4.2020. Verkossa: interfax.ru/russia/704700
- Jadrošnikov, Igor, ”Pomorje ne pomojka”: Protest protiv moskovskogo musora rasprostranjaetsja na drugie regiony. *Bellona* 5.12.2019. Verkossa: bellona.ru/2018/12/05/ediny-den-protesta/
- Jemeljanova, Darja, Okolo 25 tysjatš tšelovek vyšli na mitingi v Arhangel'skoi oblasti 3 fevralja, *Business-class Arhangel'sk*, 4.2.2019. Verkossa: https://bclass.ru/aktualno/vlast_i_obshchestvo/okolo-25-tysyach-chelovek-vyshli-na-mitingi-v-arkhangelskoy-oblasti-3-fevralja/
- Johnson, Renée J., & Scicchitano, Michael J., Don't Call Me NIMBY: Public Attitudes Toward Solid Waste Facilities. *Environment and Behavior*. Vol. 44, No. 3, 2012, 410–426.
- Kantor, Vadim, Akademiki razgromili polygon na Šiese. *activatica.org* 21.11.2019. Verkossa: activatica.org/blogs/view/id/8584/title/uchjonye-obsuzhdayut-problemy-kotorye-sozdast-polygon-na-shiese
- Karpovitš, Polina, Reaktivatsiju zemel na Šiese predpolagaetsja zaveršit k 2031 godu. *29.ru* 30.6.2020. Verkossa: 29.ru/text/economics/69343342/
- Levada, Otnošeniye žitelei Arhangel'skoi oblasti k proektu stroitelstva EkotehnoParka Šies. 2019. Verkossa: levada.ru/cp/wp-content/uploads/2019/10/SHIES.pdf
- Mežregionalnaja Koalitsija ”STOP-ŠIES” 2020. Verkossa: vk.com/stopshies
- coalition
- Mikuševa, Ella, Oblastnye deputaty otobrali pravo utverždat genplany u munitsipalitetov. *29.ru* 14.11.2018. Verkossa: 29.ru/text/politics/65618911/
- Nagaev, Konstantin, Putin poruštšil utšest' mnenie naselenija pri stroitelstve svalki v Šiese. *rbc.ru* 23.7.2019. Verkossa: rbc.ru/society/23/07/2019/5d36cee-59a7947f6cac8272a
- Newton, David E., *Environmental Justice: A Reference Handbook*. ABC-CLIO, Santa Barbara 2009.
- Pertsev, Andrei, Žertvy Šiesa: Kak odin musornyi polygon pogubil dvuh gubernatorov – Komi i Arhangel'skoi oblasti. *Meduza* 3.4.2020. Verkossa: meduza.io/feature/2020/04/03/zertvy-shiesa
- Podobedova, Ljudmila & Lindell, Dada, Vlasti Moskvy opredelilis s regionami dlja vyvoza stolitšnogo musora: Kuda i na kakih uslovijah budut vyvozit potšti 60 mln tonn othodov. *rbc.ru* 16.12.2019. Verkossa: rbc.ru/business/16/12/2019/5d-f3a7379a7947639f728830
- Šulyatjeva, Anna & Britskaja, Tatjana, ”Samaja bolnaja toštka v Rossii – nedoverije naroda k vlasti”. Zaštšitniki Šiesa prodolžayut stojat v bessrošnyh piketah. Vlasti utverždayut, tštto proekt zakryt. *Novaya Gazeta* 3.7.2020. Verkossa: novayagazeta.ru/articles/2020/07/03/86131-samaya-bolnaya-tochka-v-rossii-nedoverije-naroda-k-vlasti
- Tumakova, Irina, Konets sveta v Mihalyah. *Novaya Gazeta* 10.2.2020. Verkossa: novayagazeta.ru/articles/2020/02/10/83862-konets-sveta-v-mihalyah
- Tšmel, Kirill, Klimova, Aigul & Mitrohina, Evgenija, Politizatsija ekologitšeskogo diskursa v Arhangel'skoi oblasti na primere stroitelstva musornogo poligona okolo stantsii Šies. *The Journal of Social Policy Studies*. Vol. 18, No. 1, 2020, 83–98.
- van Zomeren, Martijn, Postmes, Tom, & Spears, Russell. Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological Bulletin*. Vol 4, No. 134, 2008, 504–535.
- Vasiljeva, Anna, Slomat i ne stroit. Arbitražnyi sud razjasnil trebovanie o snose postroek v Šiese. *Kommersant* 20.01.2020. Verkossa: kommersant.ru/doc/4225380
- Varenik, Jaroslav, Svalke net. V Severodvinske proidet miting protiv stroitelstva musornogo poligona. *29.ru* 13.7.2018. Verkossa: 29.ru/text/politics/65148931/
- Venäjän laajuinen ympäristöliike Nam Zdes Žit, 8.2.2020. Verkossa: www.facebook.com/101015188064283/posts/137745457724589/
- Zavjalov, Jurii & Sardžveladze, Sofija, Vlasti Tverskoi oblasti otkazalis priminat musor iz Moskvy. *rbc.ru* 29.3.2018. Verkossa: rbc.ru/society/29/03/2018/5a-b66ab59a79472dc950ea9b
- Zubarevitš, Natalja, *Regiony Rossii: Nera-venstvo, krizis, modernizatsija*. Moscow, Nezavisimyi institut sotsialnoi politiki 2010.

Tähdellisiä roskaleffoja

Jäte ja saaste science fiction -elokuviissa

Jätteet ja saasteet olivat 1950- ja 60-lukujen modernin ympäristöherätyksen ytimessä, ja kaatopaikkojen ja myrkkypäästöjen kuvastolla oli voimaa. Vaikka monenlaiset ympäristökysymykset ilmastonmuutoksesta elonkirjon köyhtymiseen ovat olleet läsnä science fiction -elokuviissa vuosikymmeniä, jätteet ja saasteet ovat saaneet yllättävän harvoin niissä teemaattisesti merkittävän roolin. Tähän pieneen joukkoon mahtuu kuitenkin lajityypin ehdottomia helmiä.

Ympäristöongelmat ovat olleet pitkään osa science fictionin kuvastoa. Nuoruuden lukukokemuksista on jäänyt mieleen tuhotarinoiden *grand old manin* John Wyndhamin *Uhka syvyydestä* (1978; *The Kraken Wakes*, 1953), jossa merenpintaa nostavista muukalaisista varoittavat tutkijat joutuvat naurunalaisiksi. Tämä saattoi olla ensimmäinen kosketukseni ilmastokeskustelun ongelmiin. Frank Herbertin *Dyyini* (1982–1983; *Dune*, 1965) pureutui niin ekologian peruskysymyksiin kuin resurssikolonialismiin. Ympäristökysymyksiä käsittelevät tuotannossaan monin tavoin etenkin Ursula K. Le Guin (1929–2018) ja J. G. Ballard (1930–2009). Viime vuosikymmeninä ympäristökysymykset ovat tulvahtaneet lajityypin valtavirtaan, mutta ilmiö ei siis ole uusi.

Ekologisia kysymyksiä on työstetty niin ikään jo kauan valkokangasscifissä. *Silent Running* (1972) kertoi murheellisesti ekosysteemien tuhosta, *Star Trek IV: The Voyage Home* (1986) varoitti valaiden joukkosurmasta ja *The Arrival*issa (1996) muukalaiset rakentavat mega-voimaloita kiihdyttääkseen ilmastonmuutosta. Aihe on ollut näkyvästi esillä myös monissa tämän vuosituhannen scifielokuviissa. *The Day After Tomorrow* (2004) maalaili älyttömän äärimmäistä ilmastoskenaariota. Klassikon *The Day the Earth Stood Still* (1951) uudelleenfilmatisoinnissa (2008) muukalainen Klaatu ei yritä enää pelastaa maailmaa ydinsodalta vaan ympäristötuholta. *Avatar* (2009) maalasi sinisen Pocahontas-muunnelman, jossa ihmiskunta avohakkaa metsäkansan planeettaa. *Interstellar* (2014) suuntasi avaruuden ja ajan vängyryihin mutta ankkuroi tarinan maailmanlaajuiseen *Dust Bowl*iin¹.

Modernin ympäristöherätyksen alkuvaihetta hallinneet kysymykset eli jäteongelmat ja näkyvä saastuminen, ovat kuitenkin esiintyneet scifileffoissa hämmäntävän vähän. Voisi olettaa pikemminkin päinvastaista: kaatopaikat, piipuista tupruavat saatanalliset pilvet ja vesistöissä myrkyväräisenä kimmeltävät päästöt ovat osa klassista ympäristökuvastoa. Julisteissa ja opetuselo-

kuvissa niillä on symboloitu ympäristökriisin kokonaisuutta – lapsuuteni avainmuistoja ovat Albert Barillén animaatio-sarjan *Olipa kerran ihminen* (1978) ”elävät jättekasat”, joita vastaan ihmiskunta taistelee epätoivoisesti. Saastunut ilma on kyllä olennainen osa esimerkiksi *Blade Runnerin* (1982) kuvastoa, mutta aihe ei ole elokuvassa teemaattisesti tärkeä².

Jäte- ja saasteongelmia on käsitelty useasti ”realistisessa” elokuvassa, etenkin yhdysvaltalaisissa yhteiskunnallisia teemoja käsittelevissä filmeissä. Teema istuu luontevasti perinteikkääseen tarinatyyppiin, jossa pieni ihminen uhmaa kapitalistista valtakoneistoa, korruptoituneita poliitikkoja ja rahan valtaa. *Stick it to the Man* -tarinatyyppi ulottuu lännenelokuviista *noiriin* ja poliittisesti ladattuihin aikalaiskuvauksiin. Jäte- ja saastekysymykset ovat pääteemana esimerkiksi elokuvissa *The China Syndrome* (1979), *Pelican Brief* (1993) ja *Erin Brockovich* (2000). Science fictionin saralta esimerkkejä joutuu sen sijaan etsimään, mutta joukossa on pari lajityypin merkkipaalua.

Jätteitä tonkivat robotit ja muukalaiset

Tyylipuhtain esimerkki jätteitä teemaattisesti käsittelevästä scifielokuvasta on ehdottomasti animaatioelokuva *WALL-E* (2008). Ihmiskunta on kirjaimellisesti tukehtunut kaiken paskan alle ja ottanut ritolat tähtienväliseen avaruuteen. Kotiplaneetalle jälkiä on jätetty siivoamaan armeija piskuisia WALL-E-robotteja (*Waste Allocation Load-Lifter: Earth Class*). Luvuttomien vuosien varrella vain yksi ränsistynyt telaketjutyöläinen jaksaa puristaa jätettä kuutioiksi päivästä toiseen. Siinä sivussa suloisin inhimillistetty robotti yrittää kerätä menneisyyden jäännöksistä jonkinlaista kuvaa menneestä maailmasta. Kaikki muuttuu, kun toipuvan elämän merkkejä etsimään lähetetty EVE-robotti (*Extraterrestrial Vegetation Evaluator*) löytää piskuisen vihreän taimen.

Tarina toistaa hauskaasti tuttuja science fictionin

trooppeja. Robottipalvelijoista riippuvaiseksi tullut dystooppinen kulutusyhteiskunta dumpkaa jätteensä avaruuden äärettömyyteen – mukana tribuutti *Star Warsin* (1977) roskapuristimelle. Tekoäly pitää kaikin keinoin kiinni avaruusristeilijän suunnitellusta reitistä ja salailee tietoa toipuvasta biosfääristä kuin *2001: Avaruusseikkailun* (1968) HAL 9000:n ja nykymaailman denialistien täydellinen yhdistelmä. Roskakuskista lopulta heinähattuiseksi viljelijäksi muuttuva WALL-E on kuin ilmetty *Silent Runningin* viimeinen jäljelle jäänyt robottitarhuri.

Maailman vallanneet jätevuoret nähdään myös *Idiocracyssa* (2006). Elokuvan tapahtumaketjun laukaisee suuri ”jätemaavyöry”, kun ääliöiksi taantunut ihmiskunta ei pysty siivoamaan jälkiään tai tekemään oikeastaan mitään muuta kuin nauramaan pieruhuumorille ja juomaan energiajuomia. Kovin ohkaiseksi jätteiden rooli elokuvassa kuitenkin jää. Tietoisien poliittisesti epäkorrekti elokuva vetää kuvaelman idioottien maailmanvallasta niin överiksi, että sitä ei kannata tulkita kovin tosissaan. Yhteiskunnallisen elämän kollektiivinen älämölöys kyllä välillä tuntuu elokuvaa katsoessa pelottavan tutulta. Kertojaäänäen pöhköevolutiivinen vitsailu siitä, kuinka älyköt eivät raaski tehdä lapsia ja idiootit lisääntyvät ja täyttävät maan, ei jaksa naurattaa. Ei siitä toisaalta harmistukaan – joskin vähän kuumotti, kun juuri ennen elokuvan katsomista olin lukenut Trumpin silkan eugenistista puhetta ”ravihevosteoriasta” kannattajilleen. Ajatus oman väen ”paremmista geeneistä” ei ole kuollut.

Kirjassa *Stalker: Huviretki tienpientareelle* (1982; *Piknik na obochine*, 1972) ei tongita ihmiskunnan jätöksiä vaan hetkeksi planeetalle pysähtyneiden mystisten muukalaisten ”Vyöhykkeelle” jälkeensä jättämää tilpehööriä. Kummallisen, turhan ja vaarallisen roskan joukosta löytyy mittaamattoman arvokkaita esineitä, joita stalkerit kulkevat etsimässä. Andrei Tarkovskin *Stalker* (1979) etäännyty tästä tonkimistestemasta esoteerisemmalle alueelle, jolloin koko Vyöhykkeen luonne on tietoisien hämärä ja jopa sen olemassaolo kyseenalaistuu. Vyöhykkeen ja sen jätteiden sijaan elokuva työstää ihmisten ja yhteiskuntien suhdetta tuntemattomaan, pelkoa ja yrityksiä hallita sitä.

Jätteiden tonkiminen on merkittävässä sivuroolissa elokuvissa *Alien Nation* (1988) ja *District 9* (2009). Kumpikin käsittelee rasismia scifille perinteisen etäännyttämisen keinoin. *Alien Nationin* starttrekmäisesti kovin inhimilliset ”tulokkaat” koluavat roskiksista pilalle mennyttä maitoa, heidän suurta herkkuaan, joka pistää pään sekaisin. *District 9* on etäännyttämisessä rohkeampi, minkä tietysti mahdollisti elokuvatekniikan kehityskin. ”Katkaravuiksi” kutsutut muukalaiset elävät jätteen keskellä, syövät sitä ja rakentavat asumuksensa siitä. Slummit eivät ulkonäöltään juuri poikkea todellisen maailman vastaavista, eikä kärsimys edes tavoita pahinta tosimaailman kurjuutta. Silti outouden kuilun ylittäminen vaatii katsojalta enemmän kuin *Alien Nation*, joka on periaatteessa poliisiteemainen *buddy movie* runsaalla maskeerauksella. Fysiologisen kuilun ylittämistä on

käsitelty elokuvassa muutenkin melko rajulla tavalla, kun ihmispäähenkilö muuttuu hiljalleen suunnattomaksi syöpäläiseksi.

District 9:n ohjanneen Neill Blokampin seuraava elokuva *Elysium* (2013) rakentaa samanlaisen kahtiajakautuneen asetelman, nyt luokkakantaisesti ihmiskunnan kesken. Maapallolle jääneet ihmiset elävät raunioiden ja jättekasojen keskellä, kun yläluokka nauttii korkeateknologisesta nirvanasta kehämaailma Elysiumissa³. Taivaallisen onnen tavoittelussa jättemaailma jää kuitenkin lähinnä taistelutantereeksi.

Saastuneet hirviöt

Ydinlaskeuma ja kemiallinen saastuminen ovat tietysti olleet kestoteemoja kaiken sorttisissa kirjaimellisissa roskaelokuvissa. Säteily ja teollisuuden päästöt ovat synnyttäneet hirvityksen jos toisenkin maailman vitsaukseksi. Näiden kruunaamaton liskokuningas on *Godzilla* (ensimmäinen elokuva 1954), Tyynenmeren ydinkokeiden herättämä ja muuntelema muinainen hirmulisko. Saasteet ovat synnyttäneet jättiä lligaattoreita, mutanttikarhuja, savusumuhirviöitä ja muita kauhistuksia⁴. Pääosin tuloksena on melko kelvotonta elokuvaa ja harmitonta hupia, joka pikemmin naurattaa kuin pelottaa.

Poikkeus tässä joukossa on *Incredible Shrinking Man* (1957), joka on lapsuuteni kauhistuttavimpia elokuva-muistoja. Ydinlaskeuman kutistama mattimeikäläinen vieraantuu läheisistään kutistuessaan ensin pikkupojan kokoiseksi ja sitten nukkekodin asukiksi. Yhä piskuisemmaksi muuttuessaan hän taistelee elokuvahistorian pelottavinta hämähäkkiä ja kissaa vastaan löytäkseen lopulta pikkuriikkisen elämän merkityksen pitkässä, täysin hämentävässä loppumonologissa:

”Katsoin ylös, aivan kuin voisoin tarttua taivasiin, itse universumiin, luvuttomiin maailmoihin. Luojan hopeinen kuvakudos levittäytyi yön laidasta laitaa. Tuolla hetkellä ymmärsin vastauksen ikuisuuden arvoitukseen. Olin ajatellut ihmisen rajoittuneissa ulottuvuuksissa. Olin luullut luonnosta liikoja. Olemassaolon alku ja loppu on ihmisen käsitys, ei luonnon. Ja tunsin kehoni hupenevan, sulavan, muuttuvan olemattomaksi. Pelkoni sulivat pois, ja niiden tilalle tuli hyväksyntä. Tämän koko majesteettisen luomakunnan täytyi merkitä jotain. Silloin minullakin oli merkitys. Kyllä, pienimmistä pienimpänä minullakin oli väliä. Luoja ei ole nollaa. Minä olen yhä olemassa.”

Lopulta: ihmiset jätteenä

Science fictionin kuolemattomassa klassikkoelokuvassa *Soylent Green* (1973) jätteeksi ovat muuttuneet ihmiset. Ylikansoittuneessa ja ekologisen tuhon runtelemassa maailmassa kurjuudessa eläviä ihmisiä on kaikkialla. Joka kerta, kun vuosien tauon jälkeen katson elokuvan

uudelleen, hämmennyn sen kuvaston rajuudesta. Mieltä osoittavia ihmisiä kirjaimellisesti siivotaan pois kaduilta: kirkkaan oranssit puskutraktorit nostelevat heitä jätelävoille vailla sääliä. Kerrostalojen portaikot ovat täynnä nukkuvia ihmisiä, joilla ei ole tilaa missään – elokuva perustuukin löyhästi Harry Harrisonin siekailematoman malthuselaiseen romaaniin *Tilaa! Tilaa!* (1988; *Make Room! Make Room!* 1966), joka ilmestyi kaksi vuotta ennen Paul Ehrlichin teosta *The Population Bomb* (1968).

Soylent Green tarjoaa myös scifelokuvien tunnetuimman esimerkin jätteen kierrätyksestä. Maailma kärsii kroonisesta ruokapulasta, ja merkittävin ravinto ovat Soylent-suuryrityksen valmistamat keksit: punaiset, keltaiset ja vihreät, joista elokuva on saanut nimensä. Elokuvan järkyttävä loppuratkaisu on muuttunut jo niin tunnetuksi osaksi populaarikulttuuria, aina *Simpsons*-vitsejä myöten, että valtaosa lukijoista tietänee sen sanomattakin. Meret ovat kuolleet, planktonia ei enää saada, joten tukahtuvan maailman yleisimmälle jätteelle on keksitty tuottava käyttötarkoitus. Tästä umpikujaan ajautuneesta maailmasta ainoan pakopaikan tarjoaa eutanasiakeskus, jossa ennen kuolemaa voi nähdä kuvajaisia menetetyistä maailmasta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Ville Lähde, Aikavänkyröiden ilmestykset – *Interstellar* ja selitetty uskonnollisuus. *niin & näin* 4/2016, 105–107. Verkossa: netn.fi/node/6993
- 2 Suosittelem sen sijaan tutustumaan videokuvaan tämänvuotisten Kalifornian metsä- ja maastopalojen aikaisesta San Fransiscosta. Kuvaaja on liittänyt taustalle *Blade Runnerin* musiikkia. Verkossa: nerdist.com/article/drone-video-bay-area-fires-blade-runner-2049/
- 3 Kreikkalaisen mytologian eräänlainen paratiisi, jossa jumalten suosikit elävät kuolemattomina ja ikinuorina.
- 4 Ks. www.environmentandsociety.org/exhibitions/risk-and-militarization/monster-movies

OSALLISTU

NIIN & NÄIN -LEHDEN
LUKIJAKYSELYYN
31.12.2020 MENNESSÄ

» [NETN.FI/LUKIJAKYSELY](https://netn.fi/lukejakysely)

Vastaajien
kesken arvotaan
kirjapalkinto!

JARNO VALKONEN

Kuinka hallita hankalaa ruokajätettä?

Elina Närvänen, Nina Mesiranta, Malla Mattila & Anna Heikkinen (toim.), *Food Waste Management. Solving the Wicked Problem*. Palgrave Macmillan, London 2020. 455 s.

Ruokajätteen käsite on noussut ripeästi julkisen keskustelun, politiikan ja tutkimuksen asialistoille viimeisen kymmenen vuoden aikana. On miltei hämmäntävää tajuta, ettei aiheesta ole aiemmin juurikaan keskusteltu. Tietoisuus ruokajätteen määrästä onkin hyvin nopeasti mullistanut yhteiskunnallista ymmärrystä kulutusyhteiskunnan ympäristökuormituksesta samaan tapaan kuin muovijätteet. Ruokajätteen käsitteen ilmaantuminen on pakottanut kysymään, millaisten ongelmien parissa tulisi juuri nyt pyytellä ja pyristellä tässä hankalassa maailmassa.

Ruokajäte on kaikin tavoin hankala käsitteellinen ja ontologinen ongelma. Ihmiseläin tarvitsee ravintoa elääkseen. Ruoan hankinta, valmistus ja syöminen tuottaa vääjäämättä jätettä. Ruokajätteen syntymistä on mahdotonta välttää, saati kokonaan ehkäistä. Ruokajäte ei myöskään ole yksi yhtenäinen ongelma vaan monta erilaista. Ruokajätteen rinnalla puhutaan ylijäämä- ja hävikkiruoasta, jotka kumpikin edellyttävät hieman erilaisia ongelmanratkaisuja kuin ruokajäte. Lisäksi ruokajäte kietoo yhteen muita vakavia jätteongelmia. Esimerkiksi muovijäte on osa ilmiötä: muovipakkaukset ehkäisevät ruokajätteen syntymistä, vaikka ne samalla ovat itsekin vaikea ongelmakimppu. Niinpä kun kaupasta ostaa muovin käärityn tuorekurkun, joutuu vääjäämättä tekemisiin sekä muovin että ruokajäteongelmien kanssa.

Tampereen yliopiston tutkijoiden Wastebusters-hankkeessa syntyneessä teoksessa ruokajäte käsitteellistetään viheliäiseksi ongelmaksi (*wicked problem*). Tämä luonnehdinta kuvaa erinomaisesti ilmiökenttää. Kirjan johdannossa toimittajat toteavat, että ruokajätteen tekee viheliäiseksi ongelmaksi ensinnäkin sen epä-määräisyys. Sen syitä ja seurauksia on miltei mahdotonta täsmällisesti määrittellä, ja koska yhteisesti jaettu ongelmankuvaus puuttuu, aiheeseen on hankala tarttua. Toiseksi ruokajäte on läpileikkaava ongelma, joka yhdistää kaikki ruokakulttuurin toimijat maailmalta kotitalouksien keittäjiin. Ruoantuotanto, ruokakulttuuri ja arkielämän tottumukset vaikuttavat kukin tavallaan ruokajätteen syntymiseen ehdollistaen ja mahdollistaen toinen toisiaan. Lisäksi ruokajäte on sinnikäs ongelma, johon ei ole yhtä ratkaisua.

Yhdessä paikassa toimiva ratkaisu voi tuottaa ongelmia toisaalla. Selvää on ainoastaan se, että globaali ilmastokriisi vaatii pikaisia ratkaisuja kasvavaan ruokajäteongelmaan. Viheellinen ongelma, toden totta.

Viime vuosina aihepiirin tutkimus on ollut verrattain vilkasta, mutta nykyisin tyypilliseen tapaan sen tuotokset ovat hajallaan pieninä paloina maailman lukemattomissa joulunaleissa. Arvioitava teos kokoaa yhteen ruokajätteen hallinnan tutkimusta, mikä tekee siitä erinomaisen johdannon alan keskusteluun. Kokonaisuus on melkoisen kattava paketti: neljään ja puoleen sataan sivuun on saatu mahtumaan 36 kirjoittajaa, neljä teemaa, 17 lukua mukaan lukien esipuhe sekä runsaasti kuvioita, kuvia ja taulukoita. Kaikki tämä tarvitaan ruokajätteen yhteiskunnallisen hallinnan ongelman hahmottamiseen.

Kirjan pääviesti on, että ruokajätteen synnyn ehkäiseminen ja vähentäminen edellyttää yhtäaikaista muutosta niin kotitalouksien ruoka-asenteissa ja -käytännöissä kuin järjestelmätasollakin, unohtamatta liiketoimintaa. Lisäksi teos peräänkuuluttaa aktiivisia muutosagentteja, jotka voisivat omalla toiminnallaan kannustaa kestävien ruokajäte- ja ylijäämäläytönteiden leviämiseen niin arjessa kuin liiketoiminnassakin. Kirjan näkökulmia yhdistääkin eräänlainen ratkaisukeskeinen tutkimuseetos.

Teos on jäsennetty neljään osaan, joista kukin avaa yhden ruokajätteen hallinnan tutkimuksen

”Ruokajätteen hallinta ei onnistu ilman järjestelmätasoisia kulttuurista, poliittista ja taloudellista muutosta.”

ulottuvuuden. Teoksen ensimmäisen osan kolmessa artikkelissa tarkastellaan ruokajätteen vähentämisen kysymyksiä, strategioita ja käytäntöjä kotitalouksissa, kaupoissa ja ammattikeittiöissä. Pääpaino on ruokakulttuuristen asenteiden ja käytäntöjen muutosta mahdollistavissa ja ehdollistavissa tekijöissä. Kirjan toinen osa sisältää neljä tutkimusartikkelia, joissa analysoidaan erilaisten ruokakulttuurin toimijoiden ja toimintatapojen kietoutumista yhteen. Kolmas osa keskittyy ruokajätettä määrittäviin sosiokulttuurisiin merkityksiin ja diskursseihin. Erilaisia tekstiaineistoja analysoivat kolme artikkelia erottuvat mukavasti teoksen muuten etnografisesta otteesta. Kirjan päätävässä osassa esitellään viiden artikkelin voimin erilaisia käytännöllisiä ratkaisuja ruokajätteen ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi.

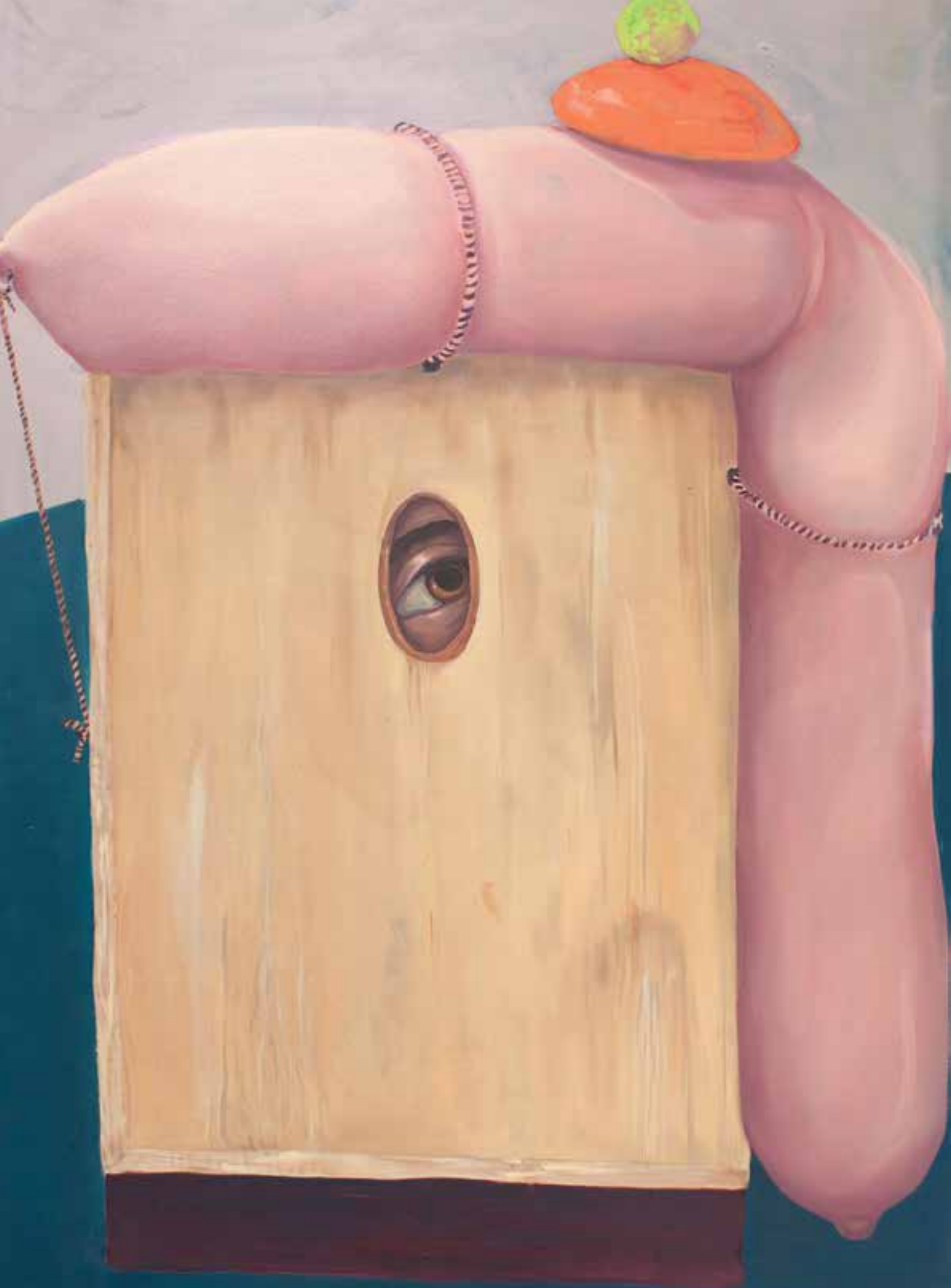
Kokonaisuutena teos on paitsi empiirisesti myös teoreettisesti erittäin rikas ja monipuolinen. Lähestymistapojen joukossa on muun muassa design-tutkimusta, toimijaverkostoteoriaa, media-analyysiä, etnografiaa ja toimintatutkimusta. Empiirinen ja teoreettinen moneus omalla tavallaan vakuuttaa teoksen pääväitteestä, ruokajätteen ongelman viheliäisyydestä. Ilmiökenttä on niin monisyinen ja -kerroksinen, että sitä voi tarkastella vain osittain, suhteellisesti ja tapaus kerrallaan.

Vaikka pidänkin teosta erittäin tärkeänä puheenvuorona ruokajätteen tutkimuskentällä, jän kuitenkin kaipailemaan kriittisempää analyysiä ruokajätteen hallinnasta ja politiikasta. Kuten jätepolitiikassa yleensä, myös ruokajätteen hallinnan politiikassa on vallalla ajattelutapa, jota voisi kutsua ”asennetietoisuus–muutos”-malliksi. Se perustuu oletukseen, että ruokajätteen pohjasyt palautuvat yksityiseen kulutukseen, johon vaikuttavat kuluttajien asenteet ja tietoisuus ruoan tuotannon ja kulutuksen ympäristövaikutuksista. Tämän mallin mukaan keskeisenä ratkaisuna ruokajätteen ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi on kuluttajien ympäristötietoisuuden kasvattaminen, mikä puolestaan vaikuttaisi heidän asenteisiinsa ja kulutuskäyttäytymiseensä. Tämä asettaa yksittäiset ihmiset paitsi kuluttajiksi myös päätöksentekijöiksi. Poliittisten instituutioiden, teollisuuden ja yritysten tehtävänä on puolestaan tarjota kuluttajakansalaisille mahdollisuus asettua heille tarjottuun päätöksentekijän rooliin ja tehdä ympäristöystävällisiä valintoja.

Monissa kirjan artikkeleissa tuodaan esille, että ruokajäteongelman hillitsemiseen tähtävissä politiikassa painotetaan yksilön vastuuta. Lisäksi teoksen analyysit osoittavat, miten ruokajätteen hallinta ei onnistu ilman järjestelmä-

tasoisia kulttuurista, poliittista ja taloudellista muutosta. Kirjassa olisi siten ollut jo nyt kaikki ainekset pohtia kriittisesti ruokajätteen hallitsemiseen tähtävään nykypolitiikan ongelmia. Valitettavasti tämä on jäänyt tekemättä. Ymmärrän hyvin, ettei kaipaamani kriittinen poliittinen analyysi sovi teoksen ratkaisukeskeiseen tutkimuseetokseen. Ratkaisujen hakeminen ruokajätteen kaltaiseen viheliäiseen ongelmaan voi kuitenkin edellyttää myös vallitsevan politiikan kyseenalaistamista. Kritiikki voi puolestaan avata uudenlaisia vaihtoehtoisia tulevaisuuksia, mitä epäilemättä tarvitaan ruokajäteongelman hallinnassa.

Edellä esittämäni huomautukset eivät vähennä kirjan eittämättömiä ansioita. Kaiken kaikkiaan teos on todella mielenkiintoinen, hyvin tehty ja ajatuksia herättävä kokonaisuus, joka auttaa ruokajätteen ilmiökentän ymmärtämistä. Kiistatta tärkeä teos avaa alan nykytutkimusta erinomaisesti ja osoittaa siten suuntaa tulevalle tutkimukselle. Ratkaisukeskeiset analyysit myös tarjoavat ruokajätteen hillitsemisen keinoja ja malleja niin julkiselle ja yksityiselle sektorille kuin liiketoiminnalle. Suosittelen kirjaa lämpimästi paitsi tutkijoille ja päättäjille myös kaikille muille ruoan, kulttuurin, talouden ja ympäristön monikerroksisista suhteista kiinnostuneille.

Jätteet ja nielut

Kaikki elävät järjestelmät tuottavat väistämättä jätettä. Tämä johtuu energian ja aineiden muunnoksia hallitsevasta entropiaperiaatteesta. Jotta jäte ei tukahduttaisi järjestelmien toimintaa, niille tarvitaan useanlaisia nieluja: yhtäältä jäte on johdettava pois sieltä, missä se syntyy, toisaalta se on sijoitettava jonnekin, missä se ei aiheuta haittaa. Evoluutio on tuottanut maapallon elämälle tyydyttävät nielut. Voidaanko sama saavuttaa yhteiskunnallisen prosessin tuottamille jätteille?

Jäte on biologisen prosessin väistämätön tuote. Jäte on yhtä lailla yhteiskunnallisen prosessin väistämätön tuote. Minkäänlaista elävää järjestelmää ei voi olla ilman, että sen elintoiminnot tuottavat jätettä. Jätteen synnyn fysikaalinen perusta on entropiaperiaate: elämän prosessit tekee mahdolliseksi se, että intensiivisessä muodossa oleva vapaa energia ja organisoitunut materia muuntuvat vähemmän järjestyneiksi pitäen muunnosten voimin yllä elämän prosesseja¹. Luonto ja talous – ekologia ja ekonomia – ovat entropiaperiaatteen osalta samankaltaisia, mutta niiden välillä on olennaisia eroja esimerkiksi siinä, miten jätteelle käy.

Ekologian ja ekonomian yhtäläisyydet ovat korostuneet 1900-luvun jälkipuoliskolta lähtien sitä mukaa kun on vahvistunut näkemys, että ekologiset olosuhteet määrittävät yhteiskuntien toimeentuloa. Kulttuurin tutkija Raymond Williams kiteytti yhtäläisyyden toteutumukseen: ”Meillä ei esimerkiksi teollisuuden kohdalla ole enää varaa puhua siitä, että auto on tuote, mutta romuttamo sivutuote...”² Williams nosti autoteollisuudelle malliksi ekologisen kiertokulun: luonnon prosessien tuotteet palautuvat ympäristöön, missä ne ovat tarjolla kiertokulun seuraavalle vaiheelle. Eikö teollisen tuotannon tulisi toimia samoin? Voiko inhimillinen tuotanto olla periaatteiltaan erilaista kuin tuotanto muualla luonnossa?

Elämän prosessit edellyttävät kahdenlaisia aineksia: energiaa käyttövoimaksi sekä materiaaleja kuten ravinteita rakennusaineiksi. Energia virtaa prosessien läpi ja hajaantuu ympäristöön, lopulta maapallon ulkopuoliseen avaruuteen. Materiaalit muuntuvat elämän prosessin edellyttämiin muotoihin ja kuluvat prosessissa jätteeksi, mutta mikäli kierto toimii, ne tulevat uudelleen tarjolle. Sekä energia että materiaalit ovat peräisin elämän yksiköiden ulkopuolelta, mutta tämä vaatii täsmennystä: sisäpuolen ja ulkopuolen raja on tulkinnanvarainen. Elämä ja ympäristön ainekset ja prosessit, joista elämä on riippuvainen, kuuluvat erottamattomasti yhteen. Lähde ja nielu ovat tässä olennaisia käsitteitä. Ne tulee tulkita sananmukaisesti: elämän prosessin tarvitsemat ainekset

ovat peräisin lähteistä, ja tarpeettomat jätteet päätyvät nieluihin.

Tästä yhteenkuuluvuudesta syntyvät kierrot, jotka ylläpitävät elämän prosesseja. Kierrot voi esittää yksinkertaisina kaavioina, mutta todellisuus on monimutkainen: kiertojen mekanismit ovat täsmällisesti määräytyneitä kemiallisia reaktiota, jotka kietovat organismien elintoiminnot ja ympäristön ainekset yhteen. Erityisen ongelman muodostavat jätteet, joita prosessissa väistämättä syntyy. Ne joko tulevat kiertojen avulla hoidetuksi nieluun, tai ne aiheuttavat kiertoon tukoksen, jos nielu on ahdas.

Metabolia

On hyödyllistä erottaa toisistaan elämä ”olioina” sekä virrat, jotka pitävät näitä olioita yllä. Tästä muodostuva kokonaisuus on metabolia, aineenvaihdunta. Metaboliaa jäsentävät lähteet ja nielut. Kun organismien metaboliaa tutkitaan ikään kuin ”puhtaassa muodossa” laboratorioon eristettyinä, organismien soluja ylläpitävät prosessit voivat vaikuttaa itsenäiseltä systeemiltä, joka saa aineksensa organismin ”ulkorajan” läpi toteutuvan aineenvaihdunnan välityksellä. Tällaisen näkökulman mukaan lähteet ja nielut ovat organismin ulkopuolella. Ne ovat kuitenkin olennainen osa täsmällisesti määräytyneiden, biokemiallisten reaktioiden välittämien prosessien sisäistä dynamiikkaa.

Otan esimerkiksi kaasujen vaihdon: hengitämme sisään happea ja ulos hiilidioksidia. Happi muuntuu hiilidioksidiksi, kun ravintoaineet hapettuvat kehon kudosten soluissa. Happi kulkeutuu kudoksiin molekyyleinä, jotka ovat kiinnittyneet veren punasolujen hemoglobiiniin. Palamisen tuottama hiilidioksidi puolestaan sitoutuu vereen useassa eri muodossa ja kulkeutuu keuhkoihin, missä se vapautuu hengitysilmaan ja sitä tietä ulos kehosta.

Verenkierto ja soluhengityksen kaasujen vaihto muodostavat tarkoin säädellyä fysiologista kokonaisuutta.

Verisolujen ja veren plasman biokemia luo soluhengitykselle hapen lähteen ja hiilidioksidin nielun. Prosessin toiminta vaatii, että sääntely on nopeaa ja tarkkaa: kaasut siirtyvät verenkierron hiussuonten ja kudosten solujen välillä molekyyli kerrallaan. Siirtymisen mekanismi on biokemiallinen lähde–nielu-dynamiikka.

Suuremmissa mittakaavassa hengittämisen edellytys on kaikille happea tarvitseville elämän muodoille tietenkin ilmakehä, joka on maapallon laajuinen hapen lähde ja hiilidioksidin nielu³. Kasvit sitovat yhteyttäessään hiilidioksidia ja tuottavat happea, kun taas hengitys – myös kasvien hengitys – kuluttaa happea ja tuottaa hiilidioksidia. Yhteyttäviä organismeja, aluksi syanobakteereita, ilmaantui maapallolle runsaat kolme miljardia vuotta sitten, ja hapen pitoisuus ilmakehässä alkoi kasvaa runsaat kaksi miljardia vuotta sitten⁴. Ilmakehä on ollut hapen ja hiilidioksidin osalta sekä lähde että nielu riippuen siitä, onko määrittelyyn kiintopiste yhteyttäminen vai hengitys. Ilmakehän kaasupitoisuuden ja organismien elintoimintojen tiivis yhteys on tuottanut dynaamisen vakaan tilan, joskin sekä hapen että hiilidioksidin pitoisuudet ovat geologisten ajanjaksojen kuluessa vaihdelleet varsin paljon⁵.

Lähteiden ja nielujen välinen suhde ei ole symmetrinen, koska ravinteet ja jätteet ovat organismien fysiologiassa toisilleen vastakkaista laatua: toista tarvitaan, toisesta pitää päästä eroon. Lisäksi monet metabolian jätteet ovat suoranaisesti haitallisia organismien elintoiminoille. Ne täytyy pitää tiukasti elimistöstä eristettyinä, ja jätteiden kasautumisen aiheuttamat tukokset täytyy kyetä estämään.

Näin ollen jätteellä on erityinen merkitys organismien fysiologiassa: jäte tuottaa ongelmia, mikäli sille ei ole systeemin piirissä nielua. Jätteestä täytyy päästä eroon siirtämällä se systeemin ulkopuolelle. Seuraava kysymys onkin, voiko jätettä kasautua ympäristöön niin paljon, että siitä seuraa uudenlaisia ongelmia. Jätteen haittojen torjuminen vaatii toisin sanoen usean tasoisia nieluja: esimerkiksi soluhengityksen hiilidioksidille verenkierto muodostaa fysiologian sisäisen nielun, ja ilmakehä on sille globaali nielu. Yhteyttäminen ja hengityksen välisen dynaamisen suhteen turvin ilmakehän nielu ei ole ahdas.

Metabolialla pitää yllä energia, joka virtaa elämän yksiköiden läpi ulkopuolisesta lähteestä ulkopuoliseen nieluun. Biokemisti Franklin Harold esittelee bioenergeetiikan peruskaavan seuraavasti: elämän yksiköiden läpi virtaava energia ylläpitää 'metabolista työtä', jonka voimalla elintoiminnot toteutuvat. Ylivoimaisesti tärkein energian muoto, joka on elämän prosessien hyödynnettävissä, on auringon säteily. Yhteyttäminen muuntaa säteilyenergian välivaiheiden kautta hiiliyhdisteiden sidosenergiaksi. Kemiallinen sidosenergia on täysin rinnasteista muihin energian muotoihin. Sen muuntuminen reaktioissa, jotka pitävät yllä solujen elintoimintoja, on tarkoin säänneltyjen prosessien tulos.⁶

Elämän energiatalouden olennainen piirre on prosessien hienopiirteinen tarkkuus. Esimerkiksi yhteyttä-

minen tapahtuu kvanttimitakaavassa: auringon säteilyn fotonit virittävät viherhiukkasissa elektroneja yksi kerrallaan korkeammalle energiatasolle. Entsyymit ohjaavat metabolian reaktioita erittäin tehokkaasti ja täsmällisesti. Energian käytön hyötysuhde on paras silloin, kun muunnokset tapahtuvat mahdollisimman pienin askelin. Organismien elintoiminnot lähenevät tällaista periaatetta.

Ekologiset kierrot

Organismien aineenvaihdunnan prosessit ovat evoluution tuottamia. Prosessien tehostumiseen johtanut luonnonvalinnan paine on ollut erittäin vahva siitä lähtien, kun biologian funktionaalisesti tärkeimmät piirteet, geenit, proteiinit ja kalvorakenteet, vakiintuivat ehkä kolme ja puoli miljardia vuotta sitten⁷. Nestemäinen vesi on elämälle välttämätöntä, mutta empiiristä aineistoa ei ole siitä, missä olosuhteissa ensimmäiset elämän muodot saivat alkunsa.

Elämän varhaiset vaiheet tuottivat useita suuria muutoksia koko planeetan ympäristöön, sillä aineenvaihdunnan tehostuminen muutti vastaavasti myös ympäristöä⁸. Mikro-organismien valtavan nopean lisääntymiskyvyn ansiosta elämän vaikutuspiiri laajentui nopeasti kaikkialle planeetan vesiympäristöihin. Kuivalle maalle elämä levittäytyi paljon myöhemmin, ehkä 800 miljoonaa vuotta sitten. Organismien metabolian tehokkuus aiheutti ongelmia: koska maapallolla on kaikkea ainesta rajallinen määrä, ravinteista ilmeni pulaa. Ratkaisuksi kehittyi eri organismiryhmien työnjakoon perustuvia ravintoketjuja, joiden voimin ravinteet säilyvät ekologisissa kiertokuluissa. Metabolian tärkeimmät yhdisteet ja prosessit ovat samat kautta koko eliökunnan, mikä on tukenut kiertojen vakiintumista.⁹

Kiertoja pitävät yllä esitumalliset mikro-organismit kuten bakteerit ja arkeonit; niiden ominaiset metaboliat muodostavat toisiaan täydentäviä ravinteita välittäviä järjestelmiä. Kierrot ovat elämän historiassa vanhaa perua, ja esitumalliset mikro-organismit ovat kiertoja ylläpitäviä agentteja¹⁰. Monisoluiset organismit ovat kehittyneet mikro-organismien tuella – niiden aineenvaihduntaa sääntelevät kehämäiset biokemiallisten reaktioiden ketjut ovat alun perin vakiintuneet esitumallisten mikro-organismien yhteispelissä.

Jätteet muodostivat ongelman jo varhain, ja ne oli saatava siirrettyksi syrjään. Biokemisti Nick Lane käyttää esimerkkinä viinin käymistä: alkoholipitoisuuden maksimi on noin 15 %, koska käymisen tuote alkoholi tukahduttaa prosessin. Elämä on oletettavasti kohdannut alkuvaiheissaan vastaavan ongelman useaan otteeseen. Onpa elämä syntynyt millaisissa olosuhteissa tahansa, uudenlaisten prosessien tuotteet ja jätteet eivät ole voineet jäädä sekoitukseksi, jossa prosessien uudistumista tukeva liikevoima hiipuisi. Tarvittiin nieluja.¹¹

Solukalvo on ollut elämän vakiintumisen tärkeä edellytys, koska se eristää elävien yksiköiden fysiologian välittömästä ympäristöstään sekä välittää aktiivisesti ainesten

”Maapallon rajallisuus on todennäköisesti muodostunut ongelmaksi varsin pian elämän synnyn jälkeen.”

vaihtoa soluun sisään ja solusta ulos. Kalvoon sisältyy erikoistuneiden proteiinien muodostamia huokosia, jotka toteuttavat aineiden siirtymisen.

Aineiden kierrot ovat laajentuneet maapallonlaajuisiksi biogeokemiallisiksi kierroiksi, joiden varantoina toimivat sekä ilmakehä että meret. Maapallon rajallisuus on todennäköisesti muodostunut ongelmaksi varsin pian elämän synnyn jälkeen. Ravintoketjuina toteutunut organismiryhmien työnjako (tuottajat – kuluttajat – hajottajat) on oletettavasti vakiintunut varhain, ehkä mikro-organismien valtavan lisääntymiskyvyn mahdollistaman itseorganisoinnin tuloksena.¹²

Elämän prosessien muutokset ovat tuottaneet maapallon olosuhteissa murroksia, mistä hapen kasautuminen ilmakehään on tunnettu esimerkki. Happi tuotti ”ekokatastrofin” niille elämän muodoille, jotka menestyvät vain hapettomissa olosuhteissa, mutta asetelmalla on myös toinen puoli. Kun yhä useammanlaiset organismit omaksuivat hapen hengittämiseen perustuvan tehokkaan metabolian, elämän kokonaistilavuus maapallolla laajeni olennaisesti. Ratkaiseva askel oli aiotumallisten organismien synty ja uuden energetiikkaa säätelevän yksikön, mitokondrion, vakiintuminen endosymbioosin tuloksena solujen osaksi.¹³

Globaalit biogeokemialliset kierrot osoittavat elämän voiman: nykyisenkaltainen maapallo on tulos yhteisevoluutiosta, jonka osapuolia ovat olleet elämänmuodot ko-

konaisuutena sekä epäorgaaninen fysikaalis-kemiallinen ympäristö. Nykyiset olosuhteet, joissa elämä kukoistaa, ovat elämän itsensä tuottamat. Jätteiden eliminoiminen on kokonaisuuden olennainen osa; siihen tarvitaan sekä prosessien sisäiset nielut jätteen eristämiseksi aineenvaihdunnan piirissä että globaalit nielut, joissa jätteelle on riittävästi tilaa.

Voiko talous jäsentyä kierroksi?

Inhimillinen talous on ilmaantunut valmiiksi katettuun pöytään: kattaus on runsaat kolme miljardia vuotta kestäneen biologisen evoluution tulos. Ihmisille on ollut tarjolla käyttökelpoisiksi muokattuja hyödykkeitä, jotka on ensimmäiseksi otettu tuotannon piiriin. Ihmiskunnan vaikutus globaaliin ekologiaan pysyi pitkään vähäisenä. Voimaperäinen vaikutus alkoi noin 10 000 vuotta sitten, jolloin vakinaiset paikoilleen asettuneet viljely-yhdyskunnat ja kaupunkimaiset asutukset saivat alkunsa.

Taloudellisia systeemejä ylläpitää energia, joka virtaa lähteistä nieluihin. Nicholas Georgescu-Roegen asetti keskeiseksi tavoitteekseen analysoida tuotantoa prosessina siten, että materiaaliset ehdot, siis sekä energian että aineiden käyttö tuotannossa, sisältyvät tarkasteluun¹⁴. Hän jäseni tuotantoprosessin rakenteellisia ehtoja kolmella toisiinsa nivoutuvalla käsitteellä. Perinteisesti käytetyn käsiteparin muodostavat varanto (*stock*) ja virta (*flow*). Varanto käsittää sen, mitä tiettyyn tuotantoprosessiin tarvittavista aineksista kaiken kaikkiaan on saatavilla. Virta käsittää sen, mikä on käytössä aikayksikköä kohden. Virta on sidoksissa aikaan: eilisen tai huomisen virtaa ei voi käyttää tänään.

Georgescu-Roegenin omaperäinen käsite on tuotannon tukirakenteisiin viittaava *fund*; se käsittää sellaiset ainekset, jotka ovat läsnä tuotantoprosessissa ja luovat sen välttämättömän perustan, mutta eivät sisälly tuotteiden lopulliseen hahmoon. Esimerkiksi teollisessa tuotannossa tällaisiin aineksiin sisältyvät maapohja, rakennukset, koneet ja työvoima. Keinokastelun järjestelmä havainnollistaa näiden kolmen käsitteen keskinäisiä suhteita: *stock* on käytettävissä oleva vesimäärä, *flow* on virta aikayksikössä, ja *fund* on kanavien ja patojen muodostama koko prosessin perusta. Perusta (*fund*) säilyy tuotantoprosessissa periaatteessa muuttumattomana, mutta vain mikäli sitä korjataan ja huolletaan tarpeen mukaan. Osa prosessiin johdetuista energiasta ja aineksista kuluu perustan ylläpitämiseen.

Georgescu-Roegen loi tuotantoprosessin yleisiä piirteitä kuvaavan mallin, jonka perustana on virtojen (*flow*) ja perustan (*fund*) yhteisvaikutus¹⁵. Perustan (*fund*) aineksia ovat maapohja, sijoitettu pääoma sekä työvoima. Virtoja (*flow*) suuntautuu sekä prosessiin sisään (*input*) että prosessista ulos (*output*). Sisään virtaavat luonnonvoimien tuottamat asiat kuten auringonpaiste ja sade, tuotteiden osaksi muuntuvat raaka-aineet sekä laitteistojen ja työvoiman toiminnan edellyttämät ainekset. Ulos virtaavat tuotteet ja jätteet.

Mallin kohde on *tuotannon prosessi*, jossa aika on sisäistyneenä. Erityisen tärkeitä ovat perustan (*fund*) aikaan sidotut ominaisuudet. Monet perustan ainekset ovat aktiivisia vain osan koko prosessin kuluista. Tämä korostuu maataloudessa: erikoistuneet laitteet kuten kylvökoneet ja leikkuupuimurit ovat toimeettomina suuren osan vuotta. Teollisen tuotantoprosessin osista on helpommin luotavissa jatkumo, joka on jatkuvasti käynnissä. Yksittäisiä tuotannonaloja laajemmalle ulottuvan kierron edellytys on, että eri alojen prosessit muotoutuvat ketjuiksi. Massiivisia koneita käyttävän ”savupiipputeollisuuden” piirissä tämä on hankalaa, mutta IT-perustainen automaatio ja bioteknologia avaavat kiertotaloudelle uudenlaisia mahdollisuuksia tekemällä tuotannon perustan (*fund*) paljon aiempaa joustavammin muuntuvaksi.¹⁶

Toisenlaisen näkökulman talouteen kiertoliikkeenä tarjoaa ajatus, että talous kokonaisuutena muodostaa kierron, jonka vastakkaisina kohtioina toimivat tuotanto ja kulutus. Sen toivat talusteoriaan ranskalaiset fysiokraatit: erityisesti François Quesnay (*Tableau Economique*, 1758) vaikutti suuresti 1800-luvun poliittiseen taloustieteeseen (David Ricardo, Karl Marx). Klassisen ajatuksen mukaan kierrolle tarjoavat liikevoiman maa (mukaan lukien luonnonvarat) sekä työ. Ne sekoittuvat fysikaalisessa mielessä erottamattomasti toisiinsa ja vaikuttavat aina yhdessä. Inhimillinen kyky tehdä työtä on ihmiskehon fysiologian välityksellä osa luonnon tuotavaa voimaa, ja työvoiman ylläpitämiseksi tarvitaan luonnon tuottamia hyödykkeitä kuten ravintoa, vaate-tusta, suojaa, ja niin edelleen.

Kun analyysi kohdistuu talouteen kokonaisuutena, peruskäsitteet asettuvat väistämättä korkealle abstraktiotasolle. Joseph Schumpeter totesi taloudellisen analyysin historiikissaan, että talouden kokonaisuutta on tarkasteltu aikojen saatossa käyttäen perustana joko tavaroiden tosiasiallisia aineellisia hahmoja (’reaalianalyysi’) tai tavaroiden markkinoilla ilmeneviä vaihtoarvoja (’monetaarinen analyysi’). Reaalianalyysi hallitsi talousajattelua Aristoteleesta suunnilleen 1600-luvun alkuun asti; muu tuskin olisi ollut mahdollista rahan välittämän vaihdon suhteellisen kehittymättömyyden vuoksi. Uudemmassa talousajattelussa näkökulmien suhteet vaihtelivat, kunnes monetaarinen analyysi tuli hallitsevaksi 1800-luvun loppupuolella. Schumpeter arvioi, että kehittyneen talouden kiertokulun analyysille ei ole käytännössä muuta vaihtoehtoa kuin monetaarinen analyysi: koko taloudesta voi luoda kokonaiskuvan ainoastaan käyttämällä pientä määrää aggregoituja muuttujia, joiden perustana ovat yhteismitalliseksi oletetut hinnat.¹⁷

Pääomalla on koko taloudessa kahtalainen rooli, joka on tavallaan käänteinen edellä kuvatulle asetelmalle: pääoma voi olla jotakin, mikä siirtyy joustavasti kohteesta toiseen (rahoituspääoma), tai se voi olla sidottu tietyn prosessin koneisiin ja laitteisiin (tekninen pääoma)¹⁸. Rahoituspääoma on irrallaan tuotannon aineellisesta hahmosta vastaavalla tavalla kuin monetaa-

”Taloudellinen ajattelu on etäännytynyt tuotannon aineellisesta taustasta. Vaihtoarvojen välityksellä tavarat muuntuvat toisikseen talouden itseriittoiseksi ja suljetuksi oletetussa kehäliikkeessä.”

rinen analyysi on irrallaan tuotteiden materiaalisista hahmoista.

Asetelma heijastaa sitä, että taloudellinen ajattelu on etäännytynyt tuotannon aineellisesta taustasta. Vaihtoarvojen välityksellä tavarat muuntuvat toisikseen talouden itseriittoiseksi ja suljetuksi oletetussa kehäliikkeessä. Talouden kiertokulku sulkeutuu itsenäiseltä vaikuttavaksi prosessiksi, jossa tavaroiden vaihtoarvot määräävät kierron kulkua käyttöarvojen sijasta. Kate Raworth esittää tästä perinteisestä taloudellisen kierron käsitteestä terävän kriittisen yhteenvedon; hänen vaihtoehtonsa on ’donitsitalouden’ malli¹⁹. Se asettuu korkealle abstraktiotasolle, mutta Georgescu-Roegenin perinne, jonka lähtökohtana ovat tuotantoprosessin konkreettiset aineelliset ehdot, tarjoaa mahdollisuuksia vahvistaa mallin konkretiaa. Erityisesti jätteet ovat muodostaneet perinteiselle talousanalyysille ongelman. Ne on sysätty tarkastelun ulkopuolelle ”ulkoisvaikutuksina”, mutta tämä ei ratkaise jätteiden tuottamia aineellisia ongelmia.

Toki jätteiden aiheuttamat ongelmat on teollisen tuotannon piirissä ajoittain havaittu, mutta ne on katsottu ratkaistuviksi, kun tuotannon jatkuvuutta uhanneet tukokset on saatu torjuttuiksi. Suomalaisittain edustava esimerkki on se, miten puunjalostusteollisuus suhtautui vesien saastumiseen ennen kuin ympäristöongelmista tultiin laajemmin tietoisiksi. Esimerkiksi Etelä-Saimaalla Kaukaan tehdas pääsi perille saastumisen hai-

toista jo 1930-luvulla, kun tehtaan käyttövesi pilaantui. Ongelma ratkaistiin tehostamalla vesien virtauksia, jolloin jätevedet ajautuivat Lauritsalan uimarannoille ja Vuokseen.²⁰

Uudempia esimerkkejä tarjoaa vanhentuneiden tuotannon perustaan (*fund*) kuuluvien laitteiden dumpkaus. Esimerkiksi öljyjätti Royal Dutch Shell aikoi 1990-luvun puolivälissä upottaa vanhentuneen öljynporauslauttansa (Brent Spar) Atlantiin, mutta ympäristöliikkeiden voimakas protesti esti aikomuksen toteuttamisen. Elektroniiikkaromun ja vanhentuneiden öljytankkereiden kuljetaminen purettaviksi halvalla työvoimalla kehitysmaissa ovat vastaavia esimerkkejä.

Kiertotalouden kehittämisen tukena ei ole sellaisia rakenteellisia etuja, jotka ovat edistäneet ekologisten kiertojen vakiintumista. Prosessien perusosat eivät ole samalla tavoin yhdenmukaisia, eikä kehityksellä ole ollut tukena pitkää yhteisevoluutiota. Lisäksi talouden analysointi perustuu muuttujien karkean tasoiseen aggregointiin, mistä johtuen aggregointien suhde tuotannon materiaaliseen perustaan on epäselvä. Sekä käsitteellinen että teknologinen kehitys on kuitenkin avannut mahdollisuuksia kiertotalouden idean konkretisoitumiselle; Georgescu-Roegenin *flow-fund*-malli on hyvä lähtökohta.

Nielujen ahtauden anatomia

Nieluilla on tavallaan kaksi hahmoa: yleinen ja erityinen. Yleinen hahmo seuraa termodynamiikan toisen pääsäännön mukaisesta entropiaperiaatteesta. Ympäristössä tarjolla olevia vapaan energian varoja voi käyttää hyväksi vain kerran, ja käyttökelpoisessa muodossa olevat raaka-aineet muuntuvat käytössä jätteiksi, joiden palauttaminen käyttökelpoiseen muotoon on usein mahdotonta. Georgescu-Roegen käytti esimerkkinä auton renkaiden kulutuspuunnan hajaantumista nanohiukkasina teiden varsille. Ei ole mahdollista luoda kiertoa, joka palauttaisi hiukkaset takaisin rengasteollisuuden raaka-aineksi.

Biologinen evoluutio on ratkaissut jäteongelmat luomalla hienovaraisia biogeokemiallisia kiertoja, jotka ovat mahdollisia sen ansiosta, että elämän perustana ovat pohjimmiltaan yhdenmukaiset prosessit. Talous voi koettaa jäljitellä tätä ratkaisua, mutta samaa tehoa ei ole mahdollista saavuttaa.

Nieluongelman erityisen hahmon muodostavat laadulliset erot erilaisten prosessien yksityiskohdissa. Esimerkiksi autojen romuttamojen koneistot toimivat erilaisen logiikan mukaan kuin puiden runkoja hajottavat sienten ja bakteerien pienoisekosysteemit. Tosin ero on tietysti määrin historiallinen: kivihiihikauden saniaspuiden rungot kasautuivat maaperän sedimentteihin ja muuntuivat aineeksi, jonka nykyisin tunnemme kivihiihenä. Sienet ja bakteerit eivät (vielä) kyenneet hajottamaan ligniiniä.²¹ Nykyisin ne kykenevät. Voisiko teknisten kulkuvälineiden materiaalitalous oppia tehokasta kierrätystä, joka jäljittelee ekologisia kiertoja?

Esitän lopuksi luettelomaisen yhteenvedon tilanteista, jotka nostavat esiin nielujen ahtauden erilaisia ilmenemismuotoja.

[1] Energia: vapaa energia virtaa entropiaperiaatteen mukaisesti systeemien läpi. Energian nielu on maapallon systeemin ulkopuolella ulkoavaruudessa. Kuten nykyisin on hyvin tiedossa, olosuhteiden muutokset maapallon pintakerroksen kierroissa voivat olennaisesti vaikuttaa siihen, miten lämmön säteily pois maapallolta järjestyy. Myös materiaalien muuntumista tuotannossa voidaan analysoida entropiaperiaatteen avulla: järjestynyt aines hajaantuu käytössä peruuttamattomasti ympäristöön. Elämä ratkaisee tämän ongelman molekyyli- ja kvanttitmittakaavassa toimivien prosessien turvin; taloudessa ei voida saavuttaa samankaltaista tarkkuutta.

[2] Nielun tukos: prosessi tukahtuu alkuunsa. Tälle sopiva analogia on se, kun unohdan avata savupellin tehdesäni tulen kamiinaan, ja savu tukahduttaa luopaavasti virinnee liekin. Aineenvaihdunnan kierroissa sisään rakennettu nielu on välttämätön. Tämä on ollut evoluution saatossa useaan kertaan ongelma, jonka metabolian strategioiden hienopiirteinen kehitys on ratkaissut.

[3] Nielun täyttyminen: jotain sinänsä tavanomaista ainesta kertyy niin paljon, että nielun funktionaaliset piirteet muuttuvat. Ajankohtaisia esimerkkejä on runsaasti: ilmakehään kertyvä hiilidioksidi aiheuttaa ilmaston lämpenemisen, hapan laskeuma muuttaa maaperän ravinnetalouden dynamiikkaa, ravinteiden kertyminen vesiin muuttaa ekosysteemin rakennetta ja niin edelleen. Vastaavista ongelmista on biosfäärin historiassa useita esimerkkejä.

[4] Nielun häiriöt: myrkyt, joita aineenvaihdunta ei kykene muuntamaan vaarattomaan muotoon. Klooratut hiilivedyt (DDT, PCB) varastoituvat rasvakudoksiin ja aiheuttavat fysiologisia vaurioita, torjunta-aineet kuten neonicotinoidit sekä hormonien tavoin vaikuttavat kemikaalit tuottavat vakavia häiriöitä organismien elintoinnoille ja niin edelleen. Luonnonvalinnan tuottamat mikro-organismien fysiologiset sopeutumukset voivat kyetä neutraloimaan joitakin myrkyjä, mutta eivät kaikkia.

[5] Ei nielu: uudenlaiset hajoamattomat ainekset kasautuvat ja tukkivat silkan määränsä vuoksi ekosysteemien kierron. Muovijätteen kertyminen valtameriin ja merten rannoille on ajankohtainen esimerkki. Myös maaperään kertyy hienoksi jauhautunutta ”mikromuovia”, jonka haittoja ei vielä yksityiskohtaisesti tunneta.

[6] Nielun dynamiikan tukkiutuminen: ympäristö muuttuu suuressa mittakaavassa ihmistoimien kumuloiduvien paineiden seurauksena siten, että ekologisten systeemien vakaus eli ”resilienssi” häiriintyy. Pidän tätä tärkeimpänä biologisen monimuotoisuuden murenemista

aiheuttavana tekijänä. Esimerkiksi metsien käsittely johtaa talousmetsien rakenteen köyhtymiseen siten, että elintavoiltaan erikoistuneen lajiston elintila häviää.

Tässä on myös ”kuudennen sukupuuttooaallon” uhkaa aiheuttavien tekijöiden ydin: ihmisten toiminnot selvästi pahentavat laajojen sukupuuttojen uhkaa, mutta taustalla on monenlaisia haitallisia ympäristömuutoksia. Niiden yhteinen tekijä on maapallon elämän elintilan kaventuminen. Tämä on rinnasteista sille, että ihmis-toimien tuottamien muutosten nielut ovat ahtaita. Kuudennen sukupuuttooaallon uhka on näistä muutoksista korkealla aggregoinnin tasolla esitetty ennuste.

Erot elämän historian aiempiin sukupuuttoaaltoihin on syytä huomioida. Niitä ovat aiheuttaneet maapallon kattavat geofysikaalisten olosuhteiden muutokset kuten asteroidin törmäys sekä laaja-alainen tuliperäinen mullistus. Vaikka nykytilanne on uhkaava, se on näiden aiempien mullistusten tuottamia tilanteita lohdullisempi. Nykytilanne sallii eritellä mahdollisten torjuntatoimien

kohteita; sen sijaan esimerkiksi massiivisen meteoriitin törmäyksen jälkeen mitään ei olisi tehtävissä.

Mitä apua on nielujen ahtauden eri muotojen erittelystä? Annan yksinkertaisen vastauksen: jotta ongelmia kyettäisiin torjumaan, saatikka ratkaisemaan, niitä aiheuttavat erilaiset mekanismit on kyettävä pitämään toisistaan erillään. Yleisluonteiset indikaattorit voivat kuvata kehityksen suuntaa, mutta ne peittävät sisäänsä laadullisesti merkityksellisiä erotteluja. Esimerkiksi monet aineiden käyttöä kuvaavat mittarit perustuvat aineiden painoon, joten niitä hallitsevat painavat ainekset kuten kivi ja sora. Maaperän materiaalien käyttö ei ole vakavin aineiden käytön ongelma; ongelmia aiheuttavat esimerkiksi myrkyt, jotka eivät kiveen verrattuna paina mitään.

Nielujen ahtauden ongelmille tulisi löytää täsmällisiä ratkaisuja. Tuotannon aineiden täsmällinen erittely ja erottelu on tässä olennaista. Kiertotalouden mallit ovat vielä kehityksensä alussa, mutta niiden luomia ihanteita kannattaa vaalia.

Viitteet

- 1 Ekologisen taloustieteen edelläkävijä Nicholas Georgescu-Roegen (1906–1994) korosti entropiaperiaatetta biofysikaalisen teorian perustana (Georgescu-Roegen 1971). Hän käytti esimerkkinä entropiaperiaatteesta sitä, että ympäristön intensiivisiä vapaan energian varoja voi käyttää vain kerran; kivihiilen polttaminen tuottaa hyödyllistä lämpöä, hyödyntöä lämpöä sekä tuhkaa. Energia ja aine eivät häviä, mutta lämpöä ei saa toista kertaa käyttöön eikä tuhka pala.
- 2 Williams 2003, 65.
- 3 Suuri kirjo mikro-organismeja menestyy ainoastaan hapettomissa (anaerobisissa) olosuhteissa, ja niillä on globaalissa aineiden kierrossa tärkeä rooli. Niiden energia-aineenvaihdunta on periaatteessa samankaltaista mutta yksityiskohdiltaan erilaista kuin happea vaativien organismien.
- 4 Knoll 2003.
- 5 Orgaanista hiiltä on poistunut kierrosta sedimenttikerrostumiin, joista fossiiliset polttoaineet ovat peräisin.
- 6 Harold 1986.
- 7 Knoll 2003, 84.
- 8 Wilkinson 2006; Lenton & Watson 2011.
- 9 Morowitz 1979.
- 10 Knoll 2003, 23.
- 11 Lane 2015, 99–100.
- 12 Lenton & Watson 2011 (luku 16) käyttävät nimitystä *the grand recycling coalition*.
- 13 Lane 2015 esittelee yksityiskohtaisesti mitokondrioiden merkitystä.
- 14 Georgescu-Roegen 1971.
- 15 Sama, luku 9.
- 16 Scazzieri 1999.
- 17 Schumpeter 1954, 276–288.
- 18 Pasinetti & Scazzieri 2008.
- 19 Raworth 2017.
- 20 Haila, Rynänen & Saraste 1971, 100–101. Löysin tiedon puunjalostusteollisuuden tutkimusyksikön Keskuslaboratorion kirjastoon talletetusta lehtiartikkelista (1938). Kirjaston kortistossa oli myös viite ns. Winterin komitean mietintöön vuodelta 1938; viitteen mukaan mietintö kokosi yhteen eri teollisuuslaitoksille suunnatun kyselyn tulokset. Raporttia ei kuitenkaan annettu kirjastosta nähtäväksi, koska sen tiedot olivat ”yhtiöiden omaisuutta” (siis vuonna 1970).
- 21 Wilkinson 2006, 25–26.

Kirjallisuus

- Georgescu-Roegen, Nicholas, *The Entropy Law and the Economic Process*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1971.
- Haila, Yrjö, Rynänen, Timo & Saraste, Matti, *Ei vettä rantaa rakkaampaa. Puunjalostusteollisuus Suomen vesien pilaajana*. Weilin & Göös, Helsinki 1971.
- Harold, Franklin M., *The Vital Force. A Study in Bioenergetics*. W.H. Freeman, New York 1986.
- Knoll, Andrew H., *Life on a Young Planet. The First Three Billion Years of Evolution on Earth*. Princeton University Press, Princeton (NJ) 2003.
- Lane, Nick, *The Vital Question. Energy, Evolution, and the Origins of Complex Life*. W.W. Norton & Company, London 2015.
- Lenton, Tim & Watson, Andrew, *Revolutions That Made the Earth*. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Morowitz, Harold, *Energy Flow in Biology* (1968). OX BOW Press, Woodbridge 1979.
- Pasinetti, Luigi L. & Scazzieri, Roberto, *Capital Theory: Paradoxes*. Teoksessa *The New Palgrave. Capital Theory*. Toim. John Eatwell, Murray Milgate & Peter Newman. Macmillan, London 1990, 136–147.
- Raworth, Kate, *Doughnut Economics. Seven Ways to Think Like a 21st Century Economist*. Random House, London 2017.
- Scazzieri, Roberto, *A Theory of Resilient flow-fund Linkages*. Teoksessa *Bioeconomics and Sustainability. Essays in Honor of Nicholas Georgescu-Roegen*. Toim. Kozo Mayumi & John M. Gowdy. Edward Elgar, Cheltenham 1999, 229–256.
- Schumpeter, Joseph, *History of Economic Analysis* (1954). Routledge, London 1986.
- Wilkinson, David M. *Fundamental Processes in Ecology. An Earth Systems Approach*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Williams, Raymond, *Luontokäsitykset*. Teoksessa *Luonnon politiikka*. Toim. Yrjö Haila & Ville Lähde. Vastapaino, Tampere 2003, 40–66.

EEVA TURUNEN

Kipaisen vain äkkiä kummilapselle lahjan

Tänään ostan kummilapselle erityisen syntymäpäivälahjan. Minähän en ole mikään pilipalikummi. En mene esimerkiksi siihen vipuun, että ostaisin samaa kuin viimeksi. Tässä sinulle rennoissa oloissa virkattu saimaannorppapehmolelu täyttää luomupuuvillaa, kuten viimeksi ja sitä ennen! Ei. Pidän yllä taulukkoa, johon kirjaan lahjojen tärkeimmät ominaisuudet. Taulukoin esimerkiksi värin, jonka määritän sävyviuhkalla, jotta kaikki vuosien saatossa antamani aineelliset lahjat muodostaisivat harmonisen kokonaisuuden. Tuen kummilapsen esteetikovanhemman pyrkimystä sopusointuun.

Ostan lapselle puusta valmistettua ruokaa. Puu on hyvä asia. Maalattuja ruokia en osta; maaleissa on lähes varmasti muovia. En osta porkkanaa, sillä naatti

on huopaa, joka on muovia. Avokadoa en osta, koska kummilapsen vanhempi kerran ehkä lausui jotakin avokadojen vesisyöppöydestä. Ostan parsakaalin, sillä sen satokausi on kuumimmillaan kummilapsen syntymäpäivänä. Juustoa en osta. Jos ostan juuston, liimaan siihen perunaliimalla etiketin soijajuustoke ei kun soijaton kasvisjuustoke. En kirjoita soijavapaa, sillä meillä on käytössä verraton -ton. MUISTAKAA SE. Sinua saattaisi kiinnostaa myös *naamiaiasu kokki*. En voi ostaa *naamiaiasua kokki*, koska ammatit katoavat. Valmistan itse asun. Se on keinolihan kasvattajan tai nanopintainiinöörin asu. Kaavoitan sen siten, että paloista voi uudelleen järjestelemällä koota myöhemmin aikuisen ihmisen paidan. Kai tulevaisuudessa sentään paitoja on?

Ei. Kirja sen on oltava. Kuka tietää, onko kirjakin hiilivarasto, kuten puiset ruoat? On luettava kirja salavihkaa puodissa. Teoksessa on tyttö aktiivisena toimijana. Hyvä niin. Sivulla kolme käynnistyy epäilyttävä kaukomatka. Sivulla neljä lukee keisarinleikkaus, vaikka pitäisi lukea keisarileikkaus. Jälkikäteispilkuttaminen on vielä tehtävissä, mutta kirjaimen poistaminen keskeltä sanaa tuottaa vaikeuksia, puhumattakaan lentokoneen häivyttämisestä. Kirjoitan itse kirjan ja kuvitan. Ei, en kuvita, vaan jätän kuvapuolen kummilapselle. Piirtäminen kehittää mielikuvitusta ja hienomotoriikkaa.

Ei. Ensi alkuun on poistettava kapitalismista. Kas noin. Kirjoitan hiilellä tuohelle: *Tervehdys metsästä, jossa asustan. Tämä lahjakortti oikeuttaa yhteen retkeen kummin kanssa. Retkellä nautimme jäkäläkeittoa ja kerkkajuomaa sekä teemme pajupillin. Retki on pitkä, koska sen on oltava: valmistamme hyödyllistä tyykiä pellavasta. Loukuttamienkin kestää aikansa. Nypellämme kasaan tuohijalkineet, mikäli kenkämme kuluvat pubki. Terveisin kummisi*

Ei. Annan aineettoman lahjan: annan sanavarastoa. Juurrutan kummilapsen sanoja. Ensiksi vuorossa ovat *vakka, etevä ja oikeusvaltio*. Juurrutan esimerkkivirkeiden avulla. Olen pedagogisesti oivaltava. Ihmettelen, miten alkeellisesti jotkut opettajat tointaan harjoittavat. Virkkeitä voivat lausua pellavakäsinuket, jotka valmistan.

Kuva: Laura Malmivaara

Käsinuket ovat uhanalaiset tai taantuneet jokirapu, hömötäinen ja pikkulepakko.

Lelukaupan oven kilikelloletka äänтелеe. Anteeksi, mutta voisitteko auttaa minua? Ihminen kysyy *Tytölle vai pojalle?* Hän jatkaa *Tässä on näitä kylpyleluja, esimerkiksi tämä kuminen ilmatäytteinen sitruussivu, joka menee myös kauppaleikeissä EI MITÄÄN KAUPPALEIKKEJÄ, EI MITÄÄN RAHAA!* Ainoa rahaan liittyvä asia, joka minua surettaa, on tuhatlappunen-sanan vääjäämätön häviäminen paperirahan katoamisen myötä. No entäs kylpylelu *koira ja vesiskootteri?* Ei! Älkäämme kannustako polttomoottorihurvitteluun! Ei myöskään kylpylelua *jänöönki ja kalat pyöriävällä alustalla.* Kalat voi vaihtaa härkäpapuihin. Ei, vaan vuolen itse luonnonkorkista kylpylelut *abkerasti lisääntyvä taimen ja uuttera purotalkoolainen sekä 20 kpl kiviä kutusoraikkoon.* Mukana myös *vela-taimen.* Mukana ovat myös kylpylelut *rabkasammalpatja, kelluva sekä reipas suon ennallistaja.* Mukana on myös kylpylelu *geenimuunneltu valtava kihokki, joka ahmaisee turpeennostajan ohjaamosta.* Mukana on myös kylpylelu *uuttera hyvesignaloijakummi ja 100 kpl värikkäitä kylpyleluja hyve- ja meemipäivitykset somevirtaan.* Niitä lapsi voi pyörittää ammeessa ympärillään.

Annan sittenkin lahjaksi rakkauden musiikkiin. Teen lapselle laulun. Se olkoon nimeltään *Kivat söpöt eläimet.* Siinä *Kiva söpö ahma / kulkee vainiolla / mutta eipä aikaakaan / kun ahmoja on nolla.* Ei. Kappale on nimeltään *Opimme sukupuolen moninaisuuden sanastoa.* Kappaleen nimi on *Pohdintaa perustulosta ja sen liepeiltä.* Eräs kappale on *Vammattomuuden ja valkoisuuden normeja murtamassa.* Eräs on *Näin selitämme intersektionaalisuuden käsitteen mahdollisimman selkeästi sitä vierastavalle sedälle.* Eräs on nimeltään *Nämä yllättävät vaarat muovileluissa vaanivat!*

Lahjoitankin lapselle ensisoittimia. Hänestähän on kyse. Baby Einstein -merkkisiä ensisoittimia en osta. Teen itse työväenopistossa Baby Ingeborg von Bronsart -lelufluygelin. Teen Baby Silvana Imam -ensisoittimen. Soittaakse mitään? Ehkä ei, ehkä mikrofoni. Liitän lahjaan Opi ruotsia Silvanan kanssa -vihkosen ei kun zinen, jonka valmistan. Teen Babykaksikko Emmanuelle Charpentier ja Jennifer Doudna -setin siten, että heidän ompelusalkusta kaiken muun helvettiin ei kun vähävaraisten joulukoriin mutta säästän ensisukset ja kirjoitan niihin *geenisukset* ja laadin lahjanarusta DNA-rihmaa. SEIS. Mitkä ovat geenisaksiin kytkeytyvät uhkakuvat? Voinko intoilla? Aikalisa. AIKALISÄ. Geenisaksien käyttömahdollisuudet ovat rajattomat. Voiko niillä leikellä äärioikeistolaisia ruuhkabussissa niin, että he suuntaavat samassa sammuttamaan kaikki Amazonin lieskat ja kutsuvat eläimet takaisin? Takaisin mistä? No sieltä, minne ne lähtivät, siis kyllä te tiedätte. Babykaksikkosetin ansiosta kummilapsesta tulee tiedehenkilö, joka kehittää ajoissa ratkaisun ilmastonmuutokseen ja peruu lajikadon. *Hyvää tyttöjen päivää, oikein joka päivä! Ilmeeni, kun tajusin, että kummilapsen synttärarit ovat tunnin päästä!!! Ilmeeni ja eleeni, kun yritin suunnitella ja toteuttaa puupiirostelellä itse monikerroksisen lahjapaperin, jonka*

ilmeisimmät tulkinat aukenevat lapselle ja jonka tietyt kuviot taas tarjoavat syvyyttä myös vanhemmille!!!

Mutta autolelu, sellaista en millään anna. Jos kuitenkin ostan minulta pyydetyn neonvihreän kuusiveitoisen murskaaja-auto 2000:n pimeässä hohtavin pääkallokoristein, sanon *Tämä on sähköauto, jonka sähkö kumpuaa tuulesta, ja voimalan suunnitteli insinööri, joka tarvitsee hyvin vähän energiaa, sillä hän ei ole keuhkovaivainen, ja insinööri™:n ruokahävikkitaipumusgeeni on korvattu ei hävikkiä lain -geenillä, ja insinööri™ kehitti iltapuhteella päärynän, jota ei tarvitse rahdata, sillä päärynälle pubkeaa jalat ja se juoksee kuluttajan pöytänsä, ja lautasella päärynä raukeaa lohkoiksi, ts. se on lohkomiskohdistista heikompi kuin muualta, ja niin säästyy veitsien valmistukseen tarvittava energia, ja auto, se ei ole muovinen vaan kaurapohjainen. Kaurafirman osakkeet omistavat ihanat ihmiset.* Jos ostan auton, ostan myös autoon nukkekotiperheen. Perheessä on äitirepresentaatio, isärepresentaatio, tyttölapsirepresentaatio ja poikalapsirepresentaatio. Ostan nukkekotiperheen ja ostan myös toisen. Sekoitan perheet ja poistan joukosta yhden turhan aikuisen vaan en kahta ja leikkaan uudenlaiset tukat. Nukkekotiperheen kuusiveitoisen murskaaja-auto 2000 murskaa yksinvaltiaita ja ilmastonmuutoskieltäjiä. EI! Väkivalaton murskaaja-auto ei murskaa ihmisiä vaan yksinomaan chia-siemeniä ja sujauttaa suutinsarjan sopivalla osalla yksinvaltiaan päähän hyviä ajatuksia ja salamurhaajan päähän myös ja suomea käyttävien päihin päätteet -ton ja -tön, jotten enää joudu allekirjoittamaan fossiilivapaa Suomi -tyyppisiä aloitteita. Nukkekotiperhe kuusiveitoisessa murskaaja-auto 2000:ssa on sunnuntaiajelulla, jonka sähkö on tuotettu lihasvoimin: nukkeperheistä poistetut ihmiset polkevat kellarissa –

Lahja, se on yhä riittämätön. Kummilapsi ehkä pettyy. Pettymykset ovat tärkeitä, mutta minä en ole pettymysten tuottaja, sillä olen erityinen aikuinen. Liitän lahjaan sarjakuvia nukkekotiperheestä. Sarjakuvassa A yksi lapsista huudahtaa *Keskustapuolue saakin kaatua, jos se on turpeesta kiinni.* Sarjakuvassa B perheen aikuisista yksi, naiseksi identifioitua, sanoo *Eilen illalla kekkasin fuusiovoimalan Telluksen pelastukseksi ja myös murskaaja-auton lisäosan EasyJäätikkö 3000, jolla voi ennallistaa jäätiköt ja jonka lisäosalla ICICLEVER 2 saadaan lisättyä räystääseen joulujääpuikkorivi lapsuudestani.* Jääpuikkojen pituuksiin luot vaihtelua portaattomalla variaatiosäätimellä. 2. sukupolven FenceMonster-lisäosalla voit pursottaa lauta-aitojen pystylautojen päälle lumihatut. Sinua saattaisi kiinnostaa myös: MegaRainBow-lisäosa, jolla suollat ■■■■■n taivaalle sateenkaaren. Hei mistä oikein tiedätte, että minua saattaisi kiinnostaa? Miten voisin mennä ■■■■■n taivaalle sateenkaaritoimiin? En millään uskalla mainita maata enkä mennä sen ylle, mutta voinko lähettää rahaa? Voin lähettää 0,05 euroa, etenkin jos saan Ihmisoikeudet-heijastimen.

Kummilapsen syntymäpäivät ovat jääneet taa. Rämmin vaivoin hänen tykönsä jälkikäteen, mukanani zinen sateessa vettyneet riekaleet. Lapsi kysyy *Mitä nuo ovat?* Hänelle vastaan *Minun tuskaani.*

RONI GRÉN

Syyllisyyden kuvat

– Eli Lotarin kuvareportaasi Villetten teurastamolta, Georges Bataille ja lihansyönnin kysymys

Vuonna 1929 ranskalaisessa *Documents*-lehdessä julkaistiin kolme Eli Lotarin (1905–1969) ottamaa reportaasikuvaa Pariisin Villetten teurastamolta. Niiden yhteydessä ilmestyi Georges Bataillen (1897–1962) teksti ”Teurastamo”. Yhdessä ne avaavat ikkunan Bataillen käsityksiin ihmisen ja eläimen välisestä rajasta sekä lihantuotannon ongelmista. Samalla valkenee, kuinka aiemmissä tätä aineistoa koskevissa tulkinnoissa on tavattu ohittaa eläimyyden rajaa ja lihansyöntiä koskevat kysymykset.

Georges Bataille nostettiin *Documents*-julkaisun ”pääsihteeriksi” (*secrétaire général*) vuonna 1928 melko lailla tuntemattomuudesta¹. Lehti ehti ilmestyä noin kahden vuoden ajan ennen kuin rahoittajat tekivät lopun sen radikaalista toiminnasta. Rahoittajiin kuului muun muassa vaikutusvaltaista *Gazette des beaux-arts* -lehteä johtanut ja Trocadéron etnologisen museon johtokuntaan kuulunut Georges Wildenstein. Toimituskunnassa oli Bataillen rinnalla jo tuohon aikaan ja myöhemminkin ranskalaisessa kulttuurielämässä tunnetuiksi tulleet hahmoja: muiden muassa anarkisti-vapaustaistelija-taidehistorioitsija Carl Einstein, myöhemmin Kansainvälisen museoneuvoston pääjohtajana toiminut Georges-Henri Rivière sekä kirjailija ja etnologi Michel Leiris². Lehden ideaan kuului julkaista uusinta taidetta arkeologisten ja etnologisten löytöjen rinnalla – ensimmäisten numeroiden kansitekstin mukaan ”Doctrines, archéologie, beaux-arts, ethnographie”³. Lehteä siis tuotettiin harvinaisen moninaiselle tieteen- ja taiteidenväliselle lukijakunnalle.

Documents, ja erityisesti Bataille sen kärkihahmona, lunasti lopullisesti asemansa pariisilaisella intellektuaalisella kentällä, kun surrealistiryhmän johtaja André Breton hyökkäsi *Surrealismen toisessa manifestissa* (1929) Bataillea vastaan. Breton nimitti pääsihteerii ”ulostefilosofiksi”⁴. Tuohon aikaan lehden ympärille ja avustajajoukkoon oli alkanut kerääntyä joukko Bretonin kanssa välinsä tulehduttaneita surrealistitaiteilijoita, kuten Alberto Giacometti, Joan Miró ja André Masson. *Documents*-ajalta ovat peräisin monet Bataillen tuotannon hyökkävimmistä artikkeleista, ja lehden monissa kiistanalaisia aiheita käsitelleissä teksteissä ja yllättävissä taitoratkaisuissa on nähty käänteentekevä muutos sotien-

välisen surrealismien ympärille kehittyneen älymystön suunnassa.⁵

Bataillen *Documents*-kauden ajattelun tärkein teksti on surrealismien kyllästävä ilmapiiri, jonka vaikutus ulottui kaunokirjailijoista ja taiteilijoista Trocadéron etnologisen museon ytimeen. Surrealismia voi pitää sotienvälisen ajan ainoana merkittävänä taidesuuntauksena, jossa eläinkäsitys oli jokseenkin tärkeässä roolissa, ja juuri 1930-luvun vaihteeseen ajoittuu merkittävä murros surrealistien esittämässä näkemyksissä eläimistä.⁶ Taustalla olivat Freudin tekstit, joita surrealismissa oli sen alkuvuosista lähtien tulkittu nurinkurisesti. 1930-luvulla vaikutti etenkin hänen teoksensa *Abdüstava kulttuurimme* (1930), jossa eläimellisyys sai edustaa destruktiivisia sivilisaation (*Kultur*) vastaisia voimia.⁷ Sivilisaation kääntöpuolelle annettiin surrealistisessa tulkinnassa korkea arvo, ja teoksissa ja teksteissä pyrittiin häivyttämään eläimen ja ihmisen välistä rajaa vedoten väkivaltaan ja sadistiseen seksuaalisuuteen. Tunnettuja esimerkkejä eläimistä surrealistien töissä *Documents*-vuosina löytyy esimerkiksi Luis Buñuelilta: *Andalusialaisessa koirassa* (1929) miehen käteen ilmestyvät muurahaiset toimivat vertauskuvana (ihmisen) likaiselle seksuaalisuudelle, ja *Kulta-ajassa* (1930) skorpionien taistelun rinnastuminen katolisten piispojen ryhmäkuvaan tuottaa mielteitä yhteiskunnallisesta väkivallasta. Bataillen kanssa 1930-luvun lopulla *Collège de sociologieta* pitänyt Roger Caillois kirjoitti surrealistisen, ihmisen ja eläimen rajaa häivyttävän tendenssin klassikkotekstit ”La mante religieuse” ja ”Mimétisme et psychasthénie légendaire” 1930-luvun puolivälissä. Nämä artikkelit, joissa verrattiin eläinten mimikryä ja siihen liittyviä brutaaleja käyttäytymismuotoja sekä rukoilijasirkkan pariutumismenoja inhimilliseen käyttäytymiseen, muistetaan usein myös siitä, että Jacques Lacan viittasi niihin teoriassaan peilivaiheesta.⁸

Vuonna 1926 Ranskan kansalaisuuden saanut romaniaistaustainen Eli Lotar (Eliazar Lotar Teodorescu) oli surrealistiryhmien lähetyksillä liikkunut valokuvaaja, elokuvaaja ja dokumentaristi. Hän toimi kuvaajana muun muassa Luis Buñuelin elokuvassa *Las Hurdes* (1933). Lotar tuli valokuvillaan ja esimerkiksi dokumenttielokuvallaan *Aubervilliers* (1946) tunnetuksi kaupungin laita-alueiden kuvaajana. Tähän mieltymykseen, jonka Lotar surrealistikollegoittensa kanssa jakoi, voidaan yhdistää myös Villetten teurastamokuvat.⁹

Documents-lehdessä julkaistiin Lotarin teurastamolla ottamista kuvista vain pieni osa: kolme kuvaa 34:stä (kuvat 1–3). Osa jäljelle jääneistä ilmestyi muissa julkaisuissa: kahdeksan *Variétés*-julkaisussa yhdessä belgialaissurrealisti E. L. T. Mesensin tekstin ”La viande. Huit photos prises à l’abattoir par Eli Lotar” (1930) kanssa, ja kymmenen *Vu*-lehdessä nimimerkki Carlo Rimin (oik. Jean-Marius Richard) ”La Villette rougen” (1931) ohessa. Mesensin tekstin sivuun on valittu kuvia teurastamotyön eri vaiheista, joissa korostuu eläimen muuttuminen mekanisoidun työn materiaaliksi, kun taas Rim käsittelee kuvien kohteena olevien työläisten asemaa sosialistisesta näkökulmasta.¹⁰ *Documents*-lehden kolmesta kuvasta taas kaksi on täysin vailla ihmiskohteita, ja niissä nähdään eläimistäkin vain eräänlaisia jäänteitä. Juuri niiden omalaatuisen, hieman vinksahaneen, elämästä tyhjennetyin formalismin vuoksi niistä onkin tullut eräitä *Documents*-lehden tunnusmerkellisimmistä kohteista.

Lotarin kuvia siis julkaistiin kolmen niihin varsin eri tavoin suhtautuneen tekstin rinnalla. Niitä on ollut myös vaikea tulkita Lotarin omista lähtökohdista, osin siksi, että häneltä ei ole jäänyt juurikaan merkintöjä tutkijoiden luettavaksi¹¹. Tämän vuoksi on ymmärrettävää, että tukea on yleensä haettu nimenomaan Bataillen ajattelun suunnalta¹². Tiedetään myös, että Bataille oli kuvien tilaaja ja ne mentiin kuvaamaan teurastamolle hänen aloitteestaan¹³. Lotarin avuksi teurastamolle lähti taiteilija André Masson. Masson oli ollut jo useiden vuosien ajan yksi Bataillen läheisimmistä ystäväistä ja kuvittanut edellisenä vuonna Bataillen salanimellä Lord Auch julkaiseman pornografisen novellin *Silmän tarina*¹⁴. Voidaan siis ainakin ajatella, että kuvauksissa oli mukana henkilö, joka tiesi Lotaria tarkemmin, mitä Bataille kivilta saattoi haluta¹⁵.

Lotarin kuvat julkaistiin *Documents*-lehden vuoden 1929 toiseksi viimeisessä numerossa. ”Teurastamoksi” otsikoitu Bataillen kirjoittama teksti oli osa lehdessä vakituisesti ilmestynyttä ”Dictionnaire”-sarjaa, jossa pyrittiin määrittelemään uudelleen erilaisia käsitteitä – kuten ’teurastamo’, ’silmiä’, ’ihminen’ tai ’muodoton’. Jo ennen Lotarin reportaasia väkivaltaan sidotut aiheet olivat päässeet lehden sivuilla näkyvästi esiin. Näyttää kuitenkin ilmeiseltä, että Bataille odotti teurastamo-reportaasikuvilta tavallista enemmän. Ainoa tunnettu kuvien hankkimisesta kertova toimituksen sisältä annettu lausunto on tullut Leirisiltä. Hän on kertonut, että lehden hyvinkin kuvavetoiselta vaikuttava taitto tehtiin lähes poikkeuksetta siten, että teksti kirjoitettiin ensin

Kuva 1. Eli Lotar, sarjasta *Aux abattoirs de la Villette*, 1929. *Documents*, vol. 1, [328].

ja vasta sitten valittiin kuvat. Leiris on kuitenkin maininnut poikkeuksena nimenomaan Lotarin kuvat, joiden rinnalle Bataille kirjoitti tekstin vasta kuvat nähtyään.¹⁶ Bataillen teksti kokonaisuudessaan käännettynä:

”Teurastamo. — Teurastamo näyttää uskonnon siinä merkityksessä kuin kaukaisten aikojen temppelit (puhumatta meidän päiviemme hindutemppeleistä), jotka kaksinaisessa käytössä palvelivat samaan aikaan rukouksiin ja tappamiseen tarkoitettuina paikkoina. Siitä epäilemättä seurasi (mitä voidaan arvioida nykypäivän teurastamoissa vallitsevasta kaaoksesta) ratkaiseva mytologisten mysteerien ja naurettavan suuruuden yhteys, joka on ominaista paikoille, joissa veri virtaa. On kiinnostavaa nähdä, miten Amerikassa tulee esiin sykkivä katumus: W. B. Seabrook toteaa, että orgiastinen elämä on pysytellyt keskuudessamme nykypäivän mauttomissa tavoissa, mutta uhriveri ei sekoitu cocktaileihin. Meidän aikamme teurastamot ovat kirottuja ja karanteeniin asetettuja kuin koleraan valtaama laiva. Eivätkä tämän kirotukseen saattamisen uhreja ole teurastajat tai eläimet vaan kunnan ihmiset, jotka ovat päätyneet siihen pisteeseen, etteivät kestä enää omaa vastenmielisyyttään, vastenmielisyyttä, joka itse asiassa vastaa sairaalloiseen puhtauden tarpeeseen, sapekasta pikkumaisuutta ja vä-

Kuva 2. Eli Lotar, sarjasta *Aux abattoirs de la Villette*, 1929. *Documents*, vol. 1, [330].

linpitämättömyyttä: kirous (joka ei kauhistuta kuin niitä, jotka se kiroaa) tyhjentää heidät elämästä (*à végétér*) ja vie niin kauaksi kuin mahdollista teurastamoista, hyvittäväan maanpakoon muodottomassa maailmassa, missä ei ole enää mitään niin kauhistuttavaa, ja missä, lähtemättömän häpeän pakkomielen läpäisemänä, he päätyvät syömään juustoa.”¹⁷

Eläimet rakenteiden varjossa

Vertailen seuraavaksi neljää edellisen tekstin vastaanoton kannalta vaikutusvaltaista tulkintaa. Ensimmäinen niistä on Bataille-tutkimuksen pitkäaikaisen auktoriteetin Denis Hollierin *La Prise de la Concorde* (1974), jossa Bataillen ”Teurastamoon” tietääkseni viitataan ensimmäisen kerran. Kolme muuta tulkintojen esittäjää ovat amerikkalainen taidekriitikko ja taiteentutkija Rosalind Krauss, jonka tekstit näyttivät suuntaa Bataillen 1980- ja 1990-luvuilla tapahtuneelle taiteentutkimukselliselle rehabilitaatiolle, Yve-Alain Bois, joka kirjoitti Kraussin kanssa paljon huomiota saaneen näyttelyluettelon *Informe: mode d'emploi* Centre Pompidoun näyttelyyn

vuonna 1996, sekä ranskalainen taidehistorioitsija ja -teoreetikko Georges Didi-Huberman, jonka massiivinen *La ressemblance informe ou le gai savoir visuel selon Georges Bataille* avaa Bataillen *Documents*-lehdessä käyttämiä tekstin ja kuvan välisiä strategioita.

Hollier rinnastaa kaksi Bataillen ”Dictionnaire”-artikkeliä ja asettaa tulkinnassaan ’teurastamon’ ’museolle’ vastakkaiseksi tai pikemminkin sitä täydentäväksi. Tämä kuuluu Hollierin kirjan kokonaisargumenttiin, jossa hän tekee Bataillesta poststrukturalistisen, rakenteiden arkkitehtuuria purkavan filosofin. Hän tulkitsee artikkelien kertovan yhteistä tarinaa yhteiskunnan väkivaltaisesta perustasta, jolloin teurastamoartikkelin pyhää väkivaltaa kavahtavat ”juustonsyöjät” rinnastuvat museoartikkelin ”väkijoukkoihin [...] jotka janoavat taivaallisia visioita silmiensä iloksi”¹⁸. Mutta, kuten Hollier panee merkille, Bataille ei anna lukijan paeta siltä totuudelta, että ”modernin museon alkuperä on yhteydessä giljotiinin keksimiseen”¹⁹.

Kraussin tulkinta surrealistisesta valokuvauksesta ja *Documents*-lehdessä esitetystä ’muodottoman’ (*informe*) ajatuksesta avasi Bataillen ajattelun uuden tulemisen ja viitoitti surrealismiin tutkimusta 1990-luvulla. Krauss

Kuva 3. Eli Lotar, sarjasta *Aux abattoirs de la Villette*, 1929. *Documents*, vol. I, [330].

tulkitsi surrealistista valokuvausta ruumiillisen häiritsemisen, muodottomaksi tekemisen ja muutostilojen (*altération*) teemojen avulla²⁰. Krauss käytti esimerkkinä muun muassa Jacques-André Boiffardin *Documents*-lehdessä julkaistua kuvaa ihmisen isovarpaasta (kuva 4). Isovarvas oli kuvan rinnalla julkaistun Bataillen artikkelin valossa ”ruumiin inhimillisin osa”, koska se piti evoluution saatossa pystyyn nousseen ihmisen kiinni maan mullissa, sekoittaen ylhäisen ja alhaisen.²¹ Krauss antoi myös pontta Didi-Hubermanin idealle *Documents*-lehden tavoista purkaa antropomorfismeja, ja isovarpaan kuva löysi vastinparinsa Lotarin teurastamokuvan sorkkarivistöstä²². ”Taivaallisten visioiden” puhtauteen hamuavaa ihmishenkilöä siis ”leikattiin” valokuvauksen keinoin ja katse suunnattiin alas materiaan pimeyteen. Didi-Huberman kuvaa tällaista väkivaltaa nimenomaan Lotarin teurastamokuvien tapauksessa käsitteellä *découpe*.²³

”Paloittelu” tai ”leikkaaminen” viittaa Didi-Hubermanilla kuitenkin kielikuvastaan huolimatta vähemmän lihan leikkaamiseen kuin itse symbolisiin prosesseihin, joiden hän olettaa tunkeutuvan katsojan, lukijan tai kuvauksen kohteen lihaan ja siten myös maailman tuotumiseen näissä prosesseissa: ”leikkaaminen represen-

taation itsensä tarkoituksena, ei menetelmänä”; ”kuvien tekeminen on hyvinkin *ruumiin leikkelemistä*, ei vain ruumiin representoimista”²⁴. Etusija annetaan kuvien käynnistämille tapahtumille. Didi-Huberman rinnastaa teurastamokuvat Sergei Eisensteinin elokuvan *Lakko* (1924) kuuluisaan kohtaukseen, jossa työläisten ampuminen lomittuu teurastukseen, ja hän sanoo sekä Bataillen että Eisensteinin etsivän ”montaaseillaan” ”muotojen maksimaalisen *intensiteetin aluetta*”: Eisensteinin teoriaa seuraten Didi-Huberman ajattelee, että myös Bataillen ratkaisuisissa merkittävää oli symbolien dialektisen yhteentörmäyksen herättämä tunne ja konfliktin määrä²⁵.

Nämä tulkintalinjat yhdistyvät *Informe*-näyttelyn luettelossa ilmestyneessä Yve-Alain Bois’n tekstissä, joka on nimetty Bataillen artikkelin mukaan ”Teurastamoksi”. Kirjan toimittaneet Bois ja Krauss ovat seuranneet ”Dictionnairen” esimerkkiä ja järjestäneet luettelon lyhyiksi sanakirjamaisiksi artikkeleiksi. Niissä *Documents*-lehdessä esitettyjä ajatuksia rinnastetaan usein nimenomaan 1960- ja 1970-luvun kuvataiteellisiin teoksiin. Bois näkee tärkeänä nimenomaan Lotarin kuvien väkivallattomuuden ja Bataillen tekstin väkivallalle antaman huomion välisen

Kuva 4. Jacques-André Boiffard, sarjasta *Le gros orteil: sujet masculine, 30 ans*, 1929. *Documents*, vol. 1, [299].

epäsuhdan. Tai niin kuin hän asian ilmaisee niiden eroa miettiessään, ”ehkä väkivalta ei edes ole tässä aiheena, vaan ennemminkin sen repressio”²⁶.

Näin Bois etenee asioiden kahdentumisen teemaan, joka hänen mukaansa valaisee koko *Documents*’n taktiikoita: väkivallan poissaolo kuvissa kiihdyttää sitä, että Bataille saa sanottua sanottavansa sen piilottamisesta kaupungin laitamille. ”Väkivallan puhdas ja yksinkertainen esittäminen olisi tapa sisäistää se”, toteaa Bois, ”tehokkaampaa on alleviivata, miten se on tullut evakoiduksi”²⁷. Tässä yhteydessä hän myös palaa Hollierin rinnastukseen museoartikkeliin ja avaa omaa näkemystään näin:

”Toisin sanoen Bataille ei kiinnosta väkivalta sinänsä vaan sen sivilisoitunut skotomisaatio, joka strukturoi sen toiseudeksi, heterogeeniseksi häiriöksi; jotta se voitaisiin asettaa karanteeniin jopa teurastamon itsensä alueella, ’vastaten sairaaloihseen puhtauden tarpeeseen, sapekaaseen pikkumaisuuteen ja välinpitämättömyyteen’, täytyy osallistua sublimaation (homogenisaation) prosessiin, ja juuri tätä sublimoivaa toimintaa vastaan [Bataille] asettaa itsensä. Vinkuvien ja teurastettavien sikojen visuaalisen vastineen esittäminen (samojen sikojen, jotka Bataille kuvittelee kiljumaan Salvador Dalín

teoksen *Le Jeu lugubre* eteen) olisi varma keino kieltää, että mitään repressiota olisi ollutkaan”²⁸.

Tekstissään Bois sulkee kaikin tavoin argumentaation ulkopuolelle mahdollisuuden, että ”Teurastamossa” ja sen sivussa julkaistuissa kuvissa voisi olla kysymys eläimistä tai lihantuotannon ongelmista. Hän pitää kiinni ajatuksesta, että tarkoitus on vain tuoda näkyviin yleinen väkivallan repressio Lotarin kuvien ja Bataillen tekstin erilaisuuksien kautta. Tähän hän lisää, että ”[Bataillen] teksti ei ilmaise huolta lihatehtaassa teurastetuista eläimistä”²⁹.

Ikään kuin tulkinnoissa luotettaisiin siihen, että ajatus kuvien ja tekstin yhteismitattomuudesta ei voita tai merkitsevää olisi vain ylhäisen ja alhaisen dialektiikka; kuin inhimillisyys purkautuisi vailla kuvien yhteyttä nimenomaan eläimiin ja niiden teurastamiseen tai kuin sikojen kiljunta ei kertoisi asiasta mitään. Bataille kuitenkin oli toista mieltä.

Ihmiset teurastamon valossa

Jos haluaa tietää, mitä filosofit ajattelevat eläimistä, kannattaa usein tutkia, miten he määrittelevät ihmisen. Myös Bois on huomannut rinnastaa Bataillen ”Teurastamon” *Documents*-lehden edellisen numeron ”Dictionnaire”-osiossa esiintyneeseen ihmisyyden määritelmään – hän tosin ei huomioi, että artikkeli ”Ihminen” (”*Homme*”) on jo toinen laatuaan, ja ensimmäinen versio on julkaistu sitä edeltävässä numerossa. Jälkimmäisenä julkaistu määritelmä koostuu kolmesta kappaleesta, joista kaksi on suoria sitaatteja neljä vuotta aiemmin ranskaksi käännetystä Sir William Earnshaw Cooperin kasvissyönnin puolustuksesta, jolla onkin huomiota herättävä nimi: *The Blood-Guiltiness of Christendom: a Startling Indictment of the Needless Systematic and Wholesale Massacre Taking Place Daily in Christian Countries* (1920). Kuvaavasti Bois poimii tekstin vain kieltääkseen mahdollisen ideologisen yhtymäkohdan ja todetakseen, että ”Bataille ei siteerannut sitä eläinoikeusliikkeen hengessä vaan ilmeisellä mielihyvällä siitä [...] miten kristikunta pitää itseään yllä valtavilla määrillä verta”³⁰.

Tämä Bataillen antama ihmisyyden sanakirjamääritelmä onkin ”Teurastamon” lisäksi ainoa todella teurastamoaiheinen teksti, joka *Documents*-lehdessä julkaistiin. Cooperilta nostetuissa sitaateissa ihmisyyys määritellään eläinten tappamista vasten: ensimmäisessä Cooper kertoo, miten ”kristillisten maiden teurastamoissa päivässä tapettavista eläimistä saisi 1 322 mailia pitkän jonon” ja jälkimmäisessä, miten ”Chicagossa vuosittain teurastettavien eläinten verellä saisi kellumaan viisi transatlanttista laivaa”³¹. Kiinnostavampi osa kuitenkin on Bataillen johdatus näihin laskelmiin – kursivoinnit ovat hänen:

”*Ihminen*. — Kirjassaan *Culpabilité sanguinaire de la Chrétienté* Sir William Earnshaw Cooper todistaa sen tunnetun totuuden, että niissä miljoonissa eläimissä, joita

”On oireellista, että Bataillen kasvissyöntiin osuva sarkasmi on huomioitu, mutta sitä ei ole ulotettu laajemmalle yhteiskuntakriittiselle tasolle, toisin sanoen Bataillen merkintöihin kapitalismin silmitöntä väkivaltaa tuottavista ja uusintavista rakenteista.”

ihminen vuosittain joukkomurhaa, *ei ole ainuttakaan*, joka olisi *tarpeellinen* ihmisen ravitsemuksen kannalta. Ja pyrkiessään määrittelemään *rumaa punaista veriroisketta* ihmisen kasvoilla hän kertoo näin [...]”³².

Huomiota tappamisen tarpeettomuudesta on mahdollista tulkita Bataillen uhriteorian kautta, jolloin teurastus voitaisiin nähdä kulttuurille merkitsevänä turhana ja tuottamattomana tuhlauksena. Esimerkiksi Didi-Huberman onkin ohittanut fragmentin huomauttamalla sen ”kehittelevän [...] mitattomuuden rekisterissä [...] uhrauksellista mieltä”³³. Bataillen tekstien myöhemmin antaman kokonaiskuvan valossa tämä onkin perusteltua, mutta hänen lukijakunnalleen se olisi toistaiseksi vielä säilynyt arvoituksena: hän ei näitä rivejä kirjoittaessaan ollut julkaissut käytännössä vielä yhtäkään täysmittaista filosofista artikkelia, hänen nimeään ei ole mainittu ”Dictionnaire”-tekstin yhteydessä ja hän lainaa avoimesti kasvissyöntiä puoltavaa kirjaa³⁴. Tässä vaiheessa kannattaa palata myös Bataillen ”Teurastamo”-tekstin viimeiseen, epäilemättä monimieliseen virkkeeseen, jossa ”juuston-syöntiin” vetäytyvät ja väkivaltaa kavahtavat ”kunnon ihmiset” huomioidaan. Kuten jo todettua, Hollier tulkitsee heidät samoiksi, jotka vaeltavat museoihin puhdistumaan ”taivaallisten näkyjen perässä [...] inhostaan” veren näkemistä kohtaan³⁵. Myös Bois tulkitsee kohdan kasvissyöjiä alentavaksi³⁶.

Antaakseni mahdollisuuden toiselle tulkinnalle huomautan, että artikkelin aivan viime metreillä saama yllättävä käänne on hyvin samankaltainen kuin Bataillen tunnetummassa ”Dictionnaire”-tekstissä ”Muodoton” (”*Informe*”). Siinä Bataille näyttää ensin määrittelevän ’muodottoman’ ’muodon’ vastakohtana, mutta lopettaa artikkelinsa sittenkin mainitsemalla, miten ”sen myöntäminen, että universumi ei vastaa mitään ja että se on vain muodoton, tarkoittaa suunnilleen samaa kuin sanoa, että universumi on jokseenkin kuin hämähäkki tai sylki”³⁷. Samoin ”Teurastamon” lihantuotannon väkivaltaisuutta kauhistelevat kansalaiset näytetään ensin vastakohtaisessa roolissaan pois kääntyneinä, mutta tämä ero tyhjennetään tekstin viimeisellä parilla sanalla: ”he päätyvät syömään juustoa”. On jossain määrin oireellista, että Bataillen kasvissyöntiin osuva sarkasmi on huomioitu, mutta sitä ei ole ulotettu laajemmalle yhteiskuntakriittiselle tasolle, toisin sanoen Bataillen merkintöihin kapitalismin silmitöntä väkivaltaa tuottavista ja uusintavista rakenteista. Nämä rakenteet takaavat, ”ettei uhriveri sekoitu cocktaileihin”. Ne myös saavat juustonsyöjät, heidän tukiessaan eläinperäisen ravinnon tuotantoa, otamaan osaa eläinten riiston kehään.

Vastaavaa aihetta käsittelee myös jo mainittu ensimmäinen ”Ihminen”-artikkeli, jota täydentämään Cooperin teurastamista tuomitsevat merkinnät on epäilemättä lisätty. Tässä aiemmassa tekstissä Bataille referoi

”Eläimen määrittämisestä asian kaltaiseksi on tullut ihmiselle perustava tosiseikka.”

englantilaista kemistiä, Charles Henry Mayeta. Referaatin tyyli ei olisi toisen maailmansodan jälkeen tunnut enää yhtä hauskalta, mutta teki tässä tehtävänsä hyvin. Lyhyt artikkeli on kokonaisuudessaan tässä:

”Ihminen. — Tavallisella tavalla rakentuneesta ihmiskehosta voisi valmistaa seitsemän palaa saippuaa. Samoin tässä eliössä on rautaa keskikokoiseen naulaan ja sokeria yhtä kahvikupillista varten. Fosforista saisi 2 200 tulitikkua. Magnesium antaisi valoa valokuvan ottamiseen. Ja vielä on hieman kaliumia ja rikkiä, mutta käyttökeltottomissa määrin. Nämä eri raaka-aineet, nykykurssien mukaan arvioituina, vastaisivat suunnilleen 25 frangin summaa.”³⁸

Tällaisen hyötysuhteen yhdistäminen lihansyöntiin ja vastaava leikittely ihmisen ja eläimen rajalla löysi tiensä Bataillen teksteihin myöhemminkin. Näin kävi *Uskontoteoriassa* (1974), jossa eläimen käsite on olennaisessa osassa³⁹. Bataille rakentaa siinä ajatuksen ihmis–eläin-suhteen valheellisuudesta, joka luo pohjan niin uskonnoille, inhimilliselle kulttuurille kuin teolliselle tuotannollekin.⁴⁰ Kirjan luvussa ”Syötävä eläin, kuollut ruumis ja asia” hän hahmotteli kysymyksen perustojatapaan, jota lainaan tässä pitkällisesti siksi, että se osoittaa teemalla olleen merkitystä Bataillelle läpi hänen uransa:

”Eläimen määrittämisestä asian kaltaiseksi on tullut ihmiselle perustava tosiseikka. Eläin on menettänyt ihmiseen rinnastettavan arvon, ja jos ihminen huomaa itsessään eläimyyttä, hän pitää sitä epäkohtana. Eläimen näkeminen asian kaltaisena on epäilemättä osittain valheellista. Eläin on olemassa itselleen, ja jotta se voisi olla asia, sen täytyisi olla kuollut tai kesytetty. Siksi syö-

*tävää eläintä voi pitää objektina vain, jos se syödään kuollessaan. Lisäksi se on täysin asia vain paistettuna, grillattuna tai keitettynä, eikä lihan valmistuksen varsinainen merkitys ole kulinaarisissa tavoitteissa: se merkitsee tosiasiaa sitä, että ihminen ei syö mitään ennen kuin on tehnyt siitä objektin. Ihminen on ainakin tavanomaisissa olosuhteissa eläin, joka ei *tule osalliseksi siitä, mitä syö*. Eläimen tappaminen ja sen muokkaaminen oman mielen mukaan ei kuitenkaan ole ainoastaan eläimen muuttamista asiaksi, mitä se ei varmasti aiemmin ole ollut, vaan tarkoittaa elävän eläimen lähtökohtaista määrittämistä asiaksi. Kun tapaan, leikkelen tai kypsennän eläimen, tekooni sisältyy väite, ettei *se* koskaan ole ollut mitään muuta kuin asia. Sitä vastoin ihmisen leikkaaminen, kypsentäminen ja syöminen kauhistuttaa. Vahingoittaminen sinänsä ei kauhista; välillä on jopa mielekäästä tehdä ihmiselle jotain mainitun kaltaista. Silti anatomian tutkimista on lakattu kauhistelemasta vasta taannoin, ja näennäisyksistä huolimatta jopa paatuneimmatkin materialistit ovat yhä niin uskonnollisia, että heidän silmissään on aina riittävästi tekemistä ihmisestä asia – paisti, muhennos...”⁴¹*

Uskontoteorian pohdiskelut eläinkäsityksestä kulttuurin alkulähteenä olivat yhteydessä Bataillen vuosikymmeniä kestäneeseen innostukseen luolamaalauksia kohtaan. 1950-luvulla hän myös esitti oletuksen, jonka mukaan maalausten taustalla oleva psykologinen motiivi oli syyllisyys eläinten tappamisesta⁴². Yksi syy näkökulman muotoiluun oli tuolloin vallalla ollut ajatus kuvista osana sympateettista magiikkaa, jonka tarkoituksena oli saattaa eläimet kuvien valtapiiriin, jotta ne olisi saatu metsästettyä⁴³. Bataille kutsui väittämää pilkallisesti ”köyhäksi riistaruohteoriaksi”, ja hän ajatteli kuvien ilmentävän

”Bataillen eläinajattelussa on omintakeista, että se säilyttää olennaisena ja näkyvänä piirteenään ristiriidan ihmis-eläin-dualismin myöntämisen ja kieltämisen välillä.”

”rikkaampaa” sisäistä kokemusta⁴⁴. Vaihtoehtoiksi hän esitti sekä syyllisyshypoteesiaan että esimerkiksi melko romanttisesti muotoiltua ajatusta ihmetyksestä eläimen edessä⁴⁵.

Myös *Documents*-aikana Bataille otti kahdessa luola- ja kalliomaalauksia koskevassa tekstissään ihmis-eläin-suhteen näkyvästi esiin. Ensimmäinen oli hänen mestarillinen kritiikkinsä G. H. Luquet’n teoksesta *L’art primitif* (1930). Siinä Bataille torjui Luquet’n esittämän kehityskaaren ”intellektuaalisesta visuaaliseen realismiin”. Hän huomautti, että jos se hyväksyttäisiin, ”olisi kivikautinen ihminen ylenkatsonut primitiivistä taidetta”, koska luolataiteen eläinkuvat ovat illusionistisia⁴⁶. Tältä pohjalta Bataille eteni artikkelissaan esittelemään ensi kertaa ajatuksen, jota hän kehittää luolamaalauksistaan kaksi vuosikymmentä myöhemmin: kuvien taustalla on dualistisen ihmis-eläin-suhteen synty. Tätä voidaan pitää hänen tärkeimpänä kontribuutionaan luolamaalauksien tutkimukseen. Ajatuksen perustana on, että siinä missä luolamaalauksien eläimet ovat usein tulleet kuvatuiksi pikkutarkasti ja naturalistisesti, on ihminen kuvannut itsensä lähinnä skemaattisesti ja epämuotoisena.⁴⁷ *L’art primitif*in analyysi päättyy Bataillen toiveikkaana esittämään ajatuksen, että ”ainoastaan eläinten ja ihmisten erilainen käsittely voisi tarjota merkkejä esihistoriallisesta psykologiasta”⁴⁸.

Tämän hypoteesin Bataille nostaa esiin myös *Documents*-kauden julkaisemattomaksi jääneessä lyhyessä käsikirjoituksessaan ”L’exposition Frobenius à la salle Pleyel” (1930), jossa hän arvioi innokkaaseen sävyyn pääasiassa busmannien taidetta esiteltyttä näyttelykokonaisuutta⁴⁹. Käsikirjoitus muodostuu kaiken kaikkiaan neljästä kappaleesta, joista kahdessa ensimmäisessä Bataille kehuu näyttelyä ja kolmannessa ottaa esiin myös sen aineistoon

päteeen, luolamaalauksista tutun ihmis- ja eläinkuvien kaksinaisuuden. Artikkelin päättävä kappale yhdistää teeman lihansyönteihin. Se antaa tiivistetysti selvän kuvan Bataillen suhteesta aiheeseen, kun se tuo oman aikansa yhteiskunnan osaksi argumentaatiota käyttäen vertauskuvallista sanaleikkiä, joka yhdistelee rakennelmia ja eläimiä. Poissa on *Documents*-teksteille ominainen uhoava, hieman kylmä ja monimielinen sarkasmi, ja tilalla on sentimentaalisuuteen asti ulottuvaa voimattomuutta, joka ei niin paljoa jätä tulkinnalle sijaa:

”Näiden ihmisten [busmannien] ympäristössä nämä elefantit ja seeprat ovat olleet samassa huomattavassa roolissa kuin meidän talomme, hallintorakennuksemme ja kirkkomme. Mutta tämä onneton jätte [ihminen] ei elä näissä rakennuksissa ja kirkoissa tai kärsi niiden myötä [*à les subir*] vaan tappaa niitä, syö niiden lihaa. Tämä murtuma, tämä heterogeenisuus kaikissa muodoissaan, kyvyttömyys koskaan lähestyä sitä, mistä hän on itsensä erottanut käsittämättömällä väkivallalla, ei näytä synnyttäneen ainoastaan ihmistä vaan hänen suhteensa luontoon.”⁵⁰

Lopuksi: konteksti, uhri ja tulkinta

Bataillen eläinajattelussa on omintakeista, että se säilyttää olennaisena ja näkyvänä piirteenään ristiriidan ihmis-eläin-dualismin myöntämisen ja kieltämisen välillä. Tavan, jolla hän tämän tekee, voi nähdä olevan peräisin Friedrich Nietzschen eläinajattelusta, mutta se kantaa mukanaan nimenomaan lihansyönnin kysymyksessä retoriikkaa, joka ranskalaisessa traditiossa ylittää aina Jean-Jacques Rousseauhin asti⁵¹. Bataille ajattelee

ihmiskunnan korruptoineen itsensä lihansyönnillä. Oireellinen inhimillinen käytös ja kulttuuri konstituoituvat tämän seurauksena – tätä Bataille tarkoittaa puhuessaan ”heterogeenisyydestä kaikissa muodoissaan”. Ajatus esiintyy ranskalaiselle modernille traditiolle esikuvallisessa muodossa jo Rousseauilla.⁵² Vaikka olennaisia eroja jo pelkästään kontekstinkin vuoksi toki on, Bataillen ambivalentti tapa käsitellä lihansyöntiä muistuttaa muodollisemminkin hieman Rousseaua. Rousseauin ajatuksia tulee lukea sivilisaation ja villin muodostaman kaksisuuntaisen rakenteen sisässä, mutta jos tekstin sävy sen sallii, ne ottavat suorille eettisille painotuksille vaadittavan tilan. ”Dictionnaire”-teksteissä ei tätä tilaa samalla tavalla ollut, vaan ne avautuivat tekstin ja kuvien väliselle dynamiikalle. Esihistoriaa käsittelevissä teksteissään Bataille taas oli aina maltillisempi ja analyttisempi, mutta myös vähemmän altis monimielisille tulkinnoille.

Aina Rousseaua ja Ranskan vallankumouksesta 1900-luvun vaihteen anarkismiin saakka on kasvissyönnillä ollut ranskalaisessa intellektuaalisessa ja poliittisessa ilmapiirissä oma pieni osansa⁵³. On epäselvää, missä määrin Bataille liitti ajatuksiaan näihin keskusteluihin. Ne voi kuitenkin nähdä kulttuurisena taustatekijänä, jonka kautta myös hänen eläinajattelunsa yhteys anarkistiseen vallankumoukselliseen traditioon säilyi silloinkin, kun sitä ei erityisesti korostettu. Suoremmin Bataillen eläinfilosofia kuitenkin pohjautui ihmis–eläin-dualismiin kuuluvan eläimellisen toiseuden analyysiin ja tämän dualismin merkitykseen inhimilliselle kulttuurille. Pyrkimyksenä ei ollut ymmärtää eläinkuntaa sen moninaisuudessa vaan länsimaisen filosofian välittämää ajatusta eläimistä kategorisesti ihmisestä erotettuna yhtenäisenä massana.⁵⁴ Tätä sulkeistamista Bataille ei kuitenkaan kritisoinut suorasanaisesti, vaan hän muovasi siitä ihmisluontoa koskevan ajattelunsa tukipilarin⁵⁵.

Kuten tämänkin artikkelin sitaateista näkyy, tämä ihmis–eläin-dualismin ja sen kieltämisen välinen ristiriita on ollut näkyvä osa Bataillen eläintä koskevia tekstejä *Documents*-kaudelta asti. Merkittävin ristiriidan ratkaisuyrityksistä on jo mainitussa kohdassa *Uskon-*

toteorian alkuosaa, jossa Bataille esittelee käsityksensä eläimyydestä. Siinä esitetty ajatus ”eläimyyden poeettisesta valheesta” inhimillisen kulttuurin kehityksen taustana on velkaa nimenomaan Nietzschele, mutta arvotus on selvästi toisenlainen⁵⁶. Nietzsche puuttuu ihmisen omahyväiseen itsemäärittelyyn, jolla ihminen valheellisesti erottaa itsensä eläimestä ja jonka vuoksi hän on ”inhimillinen, aivan liian inhimillinen”⁵⁷. Bataille muotoilee Nietzschen ajatuksen valheeksi ideaalisesta eläimyydestä, josta ihminen on vieraannuttanut itsensä todellisella väkivallalla.

Ihminen kadottaa eläimellisyytensä Bataillen mukaan siinä väkivallassa, jolla hän tekee eläimestä (syötävän) asian. Tämän uskomuksensa Bataille kuvailee liikuttavasti sekä ”L'exposition Frobenius à la Salle Pleyel”-tekstin lopussa että *Uskontoteoriasta* siteeratussa jaksossa, mutta viittaa siihen myös ”Teurastamon” riveillä: ”uhriveri ei sekoitu cocktaileihin” niin kauan kuin asiat pysyvät asioina. Juuri tämän vuoksi lihan-, mutta myös juustonsyöjät päätyvät Bataillen kritiikin kohteiksi. Kyse on Bataillalla *eläimestä* ennen uhria, sillä vääristynyt eläinsuhde, ja siten ihmisen suhde itseensä, on tämän väkivallan ensisijainen määre ja uhraaminen on vain satunnainen oire: ”uhri-instituutio ilmestyi paikalle myöhään”, kirjoittaa Bataille 1950-luvulla⁵⁸. Hänen mielestään tuomittavaa ei välttämättä edes ole tappaminen sinällään, vaan eläimen alistaminen utilitaristisille pyrkimyksille, joita modernissa maailmassa ilmentävät esimerkiksi pyhyytensä ja uhriluonteensa menettänyt teurastuspaikka ja juustonsyöminen⁵⁹.

Tämän hyötysuhteen tunkiolle Bataille lähetti Lotarin. Oudosti kiinnostus on suuntautunut tutkimustraditiossa siihen, että Lotarin kuvissa teurastamossa tapahtuva väkivalta, tappaminen ja lihan leikkaaminen loistavat poissaolollaan, eikä niinkään siihen, mitä kuvissa itsessään on nähtävillä. Jos katse kiinnitetään vain Bataillen valitsemaan kolmeen kuvaan, ne kertovat tarinaa Villetten teurastamon epähygieenisistä olosuhteista ja niiden pääosassa ovat teurasjätteet. Ne tarjotaan ihmisen kuvana, hyödyistä jäljelle jääneenä.

Viitteet

1 Bataillesta lehden sivuilla käytetty titteli ”secrétaire général” ei vielä kerro paljoakaan hänen asemastaan lehden johdossa. Se saattoi viitata sarkastisesti julkaisun poliittiseen anarkismiin: vuodesta 1922 lähtien Josif Stalin tunnettiin ranskaksi kommunistisen puolueen ”secrétaire généralina”, kuten sittemmin monet kommunistijohtajat ympäri maailman. Joka tapauksessa on ilmeistä, että Ba-

taille oli enimmäkseen vastuussa lehden linjasta päätoimittajuuden tapaan. Asiaa on jonkin verran problematisoitu, koska Carl Einstein on saattanut olla merkittävämmässä osassa kuin mitä hänelle lehden sivuilla merkitty rooli toimituksen rivijäsenenä antaa ymmärtää. Ks. Joyce 2003.

2 Olen aiemmin analysoinut laajemmin *Documents*-lehden lukijakuntaa ja lehden primitivististä politiikkaa (erityisesti afrikkalaisen taiteen tulkintaa). Artikkelis-

ta löytyy myös kuvaus Einsteinin urasta. Ks. Grén 2020.

3 Nämä neljä termiä esiintyivät kolmen ensimmäisen numeron kansilehdillä. Neljännessä numerosta lähtien ”doctrines” oli poistettu ja listan viimeiseksi lisättiin ”variétés”.

4 Breton 1969, 185n. Bataillen suhdetta surrealismiin voi pitää Bataille-tutkimuksen yhtenä kiistakapulana. Omasta näkökulmastani Bataillea on täysin korrekta luonnehtia ”surrealistiksi”

- tai ”surrealistifilosofiksi”, vaikka hän ei Bretonin johtamaan ryhmään koskaan kuulunutkaan. Yksi syy tähän kiistelyyn on Bataillen ja Bretonin välillä ollut jännite sekä huomattavat erot eettisessä ajattelussa. Bataillen lähipiiri koostui kuitenkin *Documents*-aikana lähes kokonaan surrealismin parissa toimineista ihmisistä. Surrealismi oli myös jo irtaantunut *Surrealismin manifestissa* vuonna 1924 luoduista linjauksista, ja monien keskeisten surrealistikirjailijoiden ja -taiteilijoiden ajattelun painopisteet olivat 1930-luvun vaihteeseen tultaessa hyvin samansuuntaisia kuin Bataillen. Ks. surrealismin manifesteista ja vaiheista esim. Breton 1969 ja Durozoi 2005.
- 5 Ks. lehden taitosta, suhteesta aikakautensa muihin pienlehtiin ja politiikasta laajemmin kokoelmasta Ades & Baker 2007.
- 6 Ks. esim. Grén 2017, 110–119, 130–134.
- 7 Ks. Freud 1956–1974, 89–96; Freudin elämäkäsityksestä, ks. esim. Ray 2014.
- 8 ”La mante religieusesta” on useampia versioita vuosilta 1934–1937. ”Mimétisme et psychasthénie légendaire” on kirjoitettu vuonna 1935. Ks. Caillois 2003, 69–81, 91–103. Lacan esitteli teoriansa vuonna 1936, mutta viittasi Caillois’n ajatukseen vasta vuoden 1949 uudistetussa versiossa, ks. Lacan 2006, 96.
- 9 Esimerkiksi Georges Franjun pariisilaisia teurastamoja ja kaupungin laita-alueita kuvannut dokumentti *Le sang des bêtes* (1949) on ilmeinen sukulaisteos Lotarin töille, ja se on syntynyt samanlaisista surrealistisen kulttuurikonkstein antamista vaikutteista käsin. Lotarin kuvia ja Franjun teosta käsittelee rinnakkain Lesage 2009.
- 10 Mesens 1930; Rim 1931. Molemmat kirjoittajat olivat taiteellisen kentän toimijoita: Mesens eksentrisen dadaisti ja surrealisti, Rim monialainen kirjailija, joka tunnetaan ehkä parhaiten elokuvakäsikirjoituksistaan.
- 11 Lesage 2009, 15–16. Ainoa tieto Lotarin näkemyksistä on, että hän oli jossain vaiheessa luonut kaikista 34:stä kuvasta yhtenäisen koosteen otsikolla *Aux Abattoirs de la Villette* ja numeroinut ja järjestänyt ne temaattisesti, joten hän saattoi ainakin toivoa, että ne joskus esitettäisiin kokonaisuutena. Näin tapahtui, kun Musée d’art moderne de Paris esitti ne vuonna 1993 osana hänen retrospektiiviään. Näyttelykatalogi, Sayag 1994.
- 12 Yrityksistä lähestyä kuvia nimenomaan Lotarin positioista, ks. Lesage 2009; Williams 2012.
- 13 Lesage 2009, 14.
- 14 Bataille ja Masson olivat tutustuneet vuonna 1924. Surya 2001, 63. Biografisena lisätietona mainittakoon sekaannusten välttämiseksi, että Bataillen nuoruudesta nykyisin tiedettyjen seikkojen merkittävänä lähteenä toiminut Bataillen opiskelutoveri André Masson oli taiteilijan täyskaima, ei sama henkilö. Lesage 2009, 14.
- 15 Walker 2002, 127. Leiris itse toi esiin lihansyönnin ja väkivallan yhteyttä ihmisen ja eläimen rajoja koetellen ja arvioiden sekä *Documents*-lehden sivuilla että myös myöhemmässä etnografisessa työssään.
- 17 *Documents*, vol. 1, 329, Georges Bataille, ”Abattoir”. Viitataan *Documents*-artikkeleiden alkuperäisiin sivunumeroihin. Lähteenäni käyttämä *Documents*-lehden vuonna 1991 julkaistu faksimilepainos on säilyttänyt tämän sivunumeroinnin, mutta se ei vastaa painoksen omien sivujen määrää. Bataille antaa tekstissä viitteen Seabrookin teokseen *L’île magique*, josta julkaistiin samassa numerossa Leirisin kirjoittama arvostelu.
- 18 Hollier 1992, xii–xiii; alk. *Documents*, vol. 2, 300, ”Musée”.
- 19 Samat.
- 20 Ks. esim. Krauss 1986, 63–68. Bataille käyttää termiä ”altération” artikkelissaan ”L’art primitif”, josta lisää jäljempänä. Ks. *Documents*, vol. 2, 392, Georges Bataille, ”L’art primitif”.
- 21 Krauss 1985; *Documents*, vol. 1, 297, Georges Bataille, ”Le gros orteil”.
- 22 Rinnastus on tehty kohdassa Didi-Huberman 1995, 68–69.
- 23 Ks. erit. sama, 67–74.
- 24 Sama, 69–70.
- 25 Sama, 294.
- 26 Bois 1997, 44.
- 27 Sama, 46. Artikkelini anonymi vertaisarvioija esitti tulkinnan, jonka valossa vastaavanlainen kaksinaisuus tulee esiin. Hän huomautti, että kuvalle 1 antaa ”kyvyn ilmentää sivilisaation kääntöpuolta” se piirre, että ”teurastettujen eläinten irti leikatut sorkat on asetettu tasavälein riviin, minkä voi tulkita rationaaliseksi etäännytykseksi teurastamisen väkivaltaisuudesta ja kaotisuudesta eli eläinten objektifoinnista”.
- 28 Bois 1997, 46. Bois viittaa Bataillen tekstiin ”Le ‘Jeu lugubre’” (*Documents*, vol. 1, 372). Täsmälleen ottaen Bataille sanoo ”ajaneansa itsensä kiljumaan kuin sika hänen [Dalín] taulujensa äärellä”, mikä asettaa Bois’n viittauksen vielä kyseenalaisempaan valoon.
- 29 Sama.
- 30 Sama.
- 31 *Documents*, vol. 1, 275, ”Homme [2]”.
- 32 Sama.
- 33 Didi-Huberman 1995, 123. Samassa merkityksessä kuvia käsittelee Cox 2007. Selvemmin tematiikkaan liittyy Bataillen teoksen *La part maudite [1]: La consommation* (1949) jakso, jossa hän pohtii eläinperäisen ravinnon tuotannon energiatehottomuutta suhteessa kasvisravinnon tuotantoon. Siinä hän etenee myös ajattelemaan lihansyönnin edustamaa tuhlautta yhteydessä petoeläimille annettuun korkeaan symboliseen arvoon. Teksti poikkeaa huomattavasti tässä artikkelissa esitellyistä teksteistä, eikä käsittele niin selvästi ihmisen ja eläimen välistä rajaa. Bataille 1971–1988, osa 7, 40.
- 34 Bataillen nimeä ei mainita artikkelin yhteydessä, kuten ei muissakaan pääosin sitaateista muodostuvista ”Dictionnaire”-artikkeleissa, mutta tutkijoilla on selvä konsensus siitä, että Bataille itse on rivien takana.
- 35 Hollier 1992, xiii.
- 36 Bois 1997, 46.
- 37 *Documents*, vol. 1, 382, Georges Bataille, ”Informe”.
- 38 *Documents*, vol. 1, 215, ”Homme [1]”.
- 39 Bataille 1974/2016. (Kirjoitettu n. 1948–1949.)
- 40 Bataille 1974/2016, erit. 14–19; passim.
- 41 Bataille 1974/2016, 28.
- 42 Ks. esim. Bataille 1971–1988, osa 12, 505 ”La religion préhistorique”.
- 43 Teoria sympateettisesta magiikasta oli vuosisadan alun ylivoimaisesti vaikutusvaltaisain luolamaalausten selitysmalli. Sen taustalla olivat erityisesti ranskalaiset Salomon Reinach, Bataillen usein lähteenään käyttämä Abbé Breuil ja suomalainen Yrjö Hirn. Ks. myös Grén 2015.
- 44 Bataille 1971–1988, osa 12, 507–508 ”La religion préhistorique”.
- 45 Ks. esim. sama, 505–509.
- 46 *Documents*, vol. 2, 392, Georges Bataille, ”L’art primitif”.
- 47 Sama.
- 48 Sama, 397.
- 49 On epäselvää, minkä vuoksi artikkeli jäi aikanaan julkaisematta. Yksi syy saattaa olla, että koska näyttely järjestettiin vasta vuoden 1930 lopulla, ehti Bataillen kausi *Documents*-lehden johdossa päättyä ennen kuin artikkeli ennätettiin julkaista.
- 50 Bataille 1971–1988, osa 2, 117 ”L’exposition Frobenius à la Salle Pleyel”.
- 51 Kokonaisesitys Nietzschen elämäntutustusta, ks. Lemm 2009.
- 52 Terminologiaan on yhteydessä Bataillen artikkelissaan ”Markiisi de Saden käyttöarvo” pohtima ehdotonta toiseutta tutkiva tiede, ”heterologia”. Ks. Bataille 1988, 44–59. Tiivis esitys Rousseauun näkemyksistä lihansyönnistä, ks. Stuart 2007, 194–214.
- 53 Stuart (2007, 295–330) summaa hyvin tämän suhteen syntyä 1700-luvun lopulla.
- 54 Nykykirjallisuudessa tämän länsimaisen filosofian puolen analyysin tärkeimmäksi työkaluksi on vakiintunut Jacques Derridan käsite *animot*. Ks. Derrida 2019.
- 55 Tämä piirre erottaa Bataillen myös useimmista posthumanistisista kirjoittajista. Hänellä ajatus valhein yllä pidettävästä ihmis-eläin-dualismista on perustana eräänlaiselle ironiselle essentialismille. Bataillen näkemys on, ettei tätä kerran synnytettyä dualismia saa tekemättömäksi. Ks. posthumanismista ja sen essentialismivastaisuudesta laajem-

- min esim. Lummaa & Rojola 2014, 14, passim.
- 56 Bataille 1974/2016, 16–18. Bataillen *Uskontoteoriaa* on kiusaus lukea Alexandre Kojëven tulkinnasta omaksettua Hegelin ajattelua vasten, koska Bataille aloittaa teoksensa siteeraamalla Kojëvea ja kritisoi hänen tulkintojaan kirjassaan myöhemminkin. On kuitenkin huomattava, että Bataille on esittänyt vastaavia ajatuksia eläimen ja ihmisen rajan synnystä jo ennen tutustumistaan Kojëven ajatteluun. Bataille seurasi Kojëven kuuluisaa luentosarjaa Hegelin *Phänomenologie des Geistes*ista Pariisin École des hautes études:ssa vuosina 1933–1939. Kojëven ja Bataillen eläinkysymystä koskevien ajatusten eroja on tiiviisti käsitelty teoksessa Agamben 2004, 5–12.
- 57 Ks. esim. Nietzsche 2009, 111, §115. ”*Neljä erehdystä*”. — Ihmisen ovat kasvattaneet hänen erehdyksensä: hän on ensinnäkin aina nähnyt itsensä vain epätäydellisesti, toiseksi hän on omistanut itselleen keksittyjä ominaisuuksia, kolmanneksi hän on tuntenut olevansa väärässä arvosuhteessa eläimeen ja luontoon, neljänneksi hän on keksinyt yhä uusia arvotauluja ja on käsittänyt ne jonkin aikaa ikuisiksi ja ehdottomiksi, niin että milloin toinen, milloin taas toinen inhimillinen vietti ja tila oli ensimmäisellä sijalla ja tuli tämän arvioinnin vaikutuksesta jalostetuksi. Jos näiden neljän erehdyksen vaikutus jätetään laskuista pois, on samalla jätetty pois myös humaniteetti, inhimillisuus ja ’ihmisarvo’. *Menschliches, allzumenschliches* (”Inhimillistä, aivan liian inhimillistä”) on Nietzschen vuosina 1878–1880 julkaistun, suomentamattoman teoksen nimi.
- 58 Bataille 1971–1988, osa 12, 509, ”La religion préhistorique”.
- 59 Ks. edeltä esim. *Uskontoteoriasta* siteerattun jakson loppu. Sama, 28.
- Ades, Dawn & Baker, Simon (toim.), *Undercover Surrealism: Georges Bataille and Documents*. MIT Press, Cambridge 2007.
- Agamben, Giorgio, *The Open: Man and Animal* (L’aperto: l’uomo e l’animale, 2002). Käänt. Kevin Attell. Stanford University Press, Stanford 2004.
- Bataille, Georges, *Noidan oppipoika: kirjoituksia 1920-luvulta 1950-luvulle*. Toim. & suom. Tiina Arppe. Gaudeamus, Helsinki 1988.
- Bataille, Georges, *Œuvres complètes*, osat 1–2, 7 & 12. Gallimard, Paris 1971–1988.
- Bataille, Georges, *Uskontoteoria* (Théorie de la religion, 1974). Suom. Roni Grén. niin & näin, Tampere 2016.
- Bois, Yves-Alain, Abattoir. Teoksessa *Formless: a User’s Guide* (L’informe: mode d’emploi, 1996). Toim. Yve-Alain Bois & Rosalind E. Krauss. Zone Books, New York 1997, 43–51.
- Breton, André, *Manifestoes of Surrealism*. Toim. ja käänt. Richard Seaver & Helen R. Lane. University of Michigan Press, Ann Arbor 1969.
- Caillois, Roger, *The Edge of Surrealism: Roger Caillois Reader*. Toim. Claudine Frank. Käänt. Claudine Frank & Camille Naish. Duke University Press, Durham 2003.
- Cox, Neil, Sacrifice. Teoksessa *Undercover Surrealism: Georges Bataille and Documents*. Toim. Dawn Ades & Simon Baker. MIT Press, Cambridge 2007, 106–115.
- Derrida, Jacques, *Eläin joka siis olen* (L’animal que donc je suis, 2006). Suom. Anna Tuomikoski. Tutkijaliitto, Helsinki 2019.
- Didi-Huberman, Georges, *La ressemblance in-forme ou le gai savoir visuel selon Georges Bataille*. Macula, Paris 1995.
- Documents*, vols. 1 & 2. Alkuperäinen julkaisu 1929–1930. Jean Michel Place, Paris 1991.
- Durozoi, Gérard, *History of the Surrealist Movement* (Histoire du mouvement surréaliste, 1997). University of Chicago Press, Chicago 2005.
- Freud, Sigmund, Civilization and Its Discontents (Das Unbehagen in der Kultur, 1930). Teoksessa *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. 21. Toim. James Strachey. Hogarth Press, London 1956–1974, 64–148.
- Grén, Roni, *The Concept of the Animal and Modern Theories of Art*. Routledge, New York 2017.
- Grén, Roni, Luolamaalaukset taiteena: uskonnollisen tulkinnan variaatioita Salomon Reinachilla, Abbé Breuililla ja Georges Bataillella. *Tabiti* 1/2015. Taidehistorian Seura, Helsinki 2015. Verkossa: <http://tabiti.journal.fi/article/view/85556/44506>
- Grén, Roni, Tie ulos nykyisyydestä: Carl Einstein, Afrika, taide ja historia. *Tabiti* 1/2020, 76–93. Taidehistorian Seura, Helsinki 2020. Verkossa: <http://tabiti.journal.fi/article/view/90556/49711>
- Hollier, Denis, *Against Architecture: the Writings of Georges Bataille* (La prise de la concorde, 1974). Käänt. Betsy Wing. MIT Press, Cambridge 1992.
- Joyce, Conor, *Carl Einstein in Documents: and His Collaboration with Georges Bataille*. Xlibris, Bloomington 2003.
- Krauss, Rosalind, Corpus Delicti, *October*, Vol. 33, 1985, 31–72.
- Krauss, Rosalind, *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths*. MIT Press, Cambridge 1986.
- Lacan, Jacques, *Écrits* (Écrits, 1966). Käänt. Bruce Fink. W. W. Norton, London 2006.
- Lemm, Vanessa, *Nietzsche’s Animal Philosophy: Culture, Politics, and the Animality of the Human Being*. Fordham University Press, New York 2009.
- Lesage, Émilie, *La série Aux Abattoirs de la Villette (1929): le point de vue du photographe Eli Lotar par-delà la revue Documents et la philosophie de Georges Bataille*. Université de Montréal, faculté des études supérieures 2009.
- Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea, Johdanto: mitä posthumanismi on? Teoksessa *Post-humanismi*. Toim. Karoliina Lummaa & Lea Rojola. Eetos, Turku 2014, 13–32.
- Mesens, E. L. T., La viande, huit photos prises à l’abattoir par Eli Lotar. *Variétés: revue mensuelle illustrée de l’esprit contemporain*. Vol. 12, 1930, 46–48.
- Nietzsche, Friedrich, *Iloinen tiede* (Die fröhliche Wissenschaft, 1882). Suom. J. A. Hollo. Otava, Helsinki 2009.
- Ray, Nicholas, Interrogating the Human/Animal Relation in Freud’s *Civilization and Its Discontents*. *Humanimalia*. Vol. 6, No. 1, 2014, 10–40.
- Rim, Carlo, La Villette rouge, *Vu*. No. 166, 1931, 698–700.
- Sayag, Alain (ohj.), *Eli Lotar*. Centre Georges Pompidou, Paris 1994.
- Seabrook, William, *L’île magique*. Firmin-Didot, Paris 1929.
- Stuart, Tristram, *The Bloodless Revolution: a Cultural History of Vegetarianism from 1600 to Modern Times* (alun perin julkaistu nimellä *The Bloodless Revolution: Radical Vegetarians and the Discovery of India*, 2006). W. W. Norton, New York 2007.
- Surya, Michel, *Georges Bataille: an Intellectual Biography* (Georges Bataille, la mort à l’œuvre, 1992). Käänt. Krzysztof Fijałkowski & Michael Richardson. Verso, London 2001.
- Walker, Ian, *City Gorged with Dreams: Surrealism and Documentary Photography in Interwar Paris*. Manchester University Press, Manchester 2002.
- Williams, Kimberley, *Views Aboard, Views Abroad: Reconsidering the Photography and Reception of Eli Lotar through an Examination of his Patris II Series*. University of London, Courtauld Institute of Art, London 2012.

EUROOPPA NYT

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

VÁCLAV HAVEL

EUROOPAN TOIVO

Esseitä ja puheita 1978–2002

Suom. Minna Suikka

213 sivua

ISBN 978-952-7189-65-8

Sähkökirja 978-952-7189-66-5

28€

-25 % kestotilajalle

Sähkökirja 16,95 €

Euroopan toivo on suomalaisille lukijoille räätälöity valikoima Václav Havelin (1936–2011) aiemmin Suomessa julkaisemattomia puheita ja kirjoituksia. Tekstien punaisena lankana kulkee Euroopan tehtävän ja historian puntaroiminen: Havel pohtii, miten Euroopasta voitaisiin rakentaa oikeudenmukaisempi paikka elää.

Havel oli idealisti, joka muutti Eurooppaa. Elämänsä aikana hän ehti toimia kirjailijana, toisinajattelijana ja presidenttinä, eikä hän tahtonut sitoutua mihinkään poliittisiin ideologioihin, tulivat ne sitten vasemmalta tai oikealta. *Euroopan toivo* esittelee Havelin vision kylmän sodan jälkeisestä Euroopasta. Nykyisessä poliittisessä tilanteessa hänen ajattelunsa on ajankohtaisempaa kuin koskaan.

KARI YLI-ANNALA

Andjustin maailma

”Kulkija pysähtyy kuuntelemaan. Kauempaa kylän laidalta kuuluu huminaa ja romahduksien ääniä ja taivaanrannassa pöllähtelee. Kylään leviää kirpeää lemua.”

(Mox Mäkelä, *Andjust*)

Mox Mäkelän (s. 1958) taiteen alue ulottuu kaupunkitaiteesta käsitetaiteeseen, valokuviin, installaatioihin ja mediataiteeseen. Hän on vakava aikalaissatiirikko, jonka uusissa pitkissä elokuvissa tekstin ja audiovisuaalisen taiteen avantgarde käyvät vuoropuhelua.¹ Mäkelän 111-minuuttinen elokuva *Vieras* (2018) esitettiin KAVIn ohjelmassa Orionissa, Tallinnan Kulttuurikattilassa sekä Lontoon Tate Modernissa. Uusi pitkä elokuva *Andjust* (2020) peilaa nykyisyyttä ja kääntää huomion tavaraan ja materiaaleihin, huomiotalouden nousuun ja havahtumiseen planetaarista elonkehää tuhonneeseen elämäntapaan – ja sen synnyttämiin jätevuoriin. Teoksen teksti-, ääni- ja kuvayhdistelmät kietovat vakavuuden karnevalistiseen lähestymistapaan.

” Eikö olekin kiinnostavaa tutustua asu-
mukseen, jota ei ole ennen nähnyt, avata
ovi ja tutustua sieltä avautuvaan maa-
ilmaan?” avaa kertojan (Martti Suosalo)
rauhallinen puhe *Andjustin* suomenkie-
lisen ääniversion alun². Teoksen kertoja-matkaaja saapuu
tapaamaan tavarapaljouden keskellä talossaan asuvaa,
sodassa palan metallia päähänsä saanutta nimihenkilöä
(Anders Anttila). Pitkässä otoksessa *Andjust*-Anttila esit-
telee melkein pelkästään parsimuksista koostuvia hou-
sujaan. Kohtaus muistuttaa todellisuuksista, jotka eivät
enää näy keskiluokan hallitsemassa kulttuurielämässä
edes, tai varsinkaan, uusien mediataiteen teosten näyttä-
möillä.

Osa suomalaisten taiteilijoiden liikkuvan kuvan
kenttää on siirtynyt tämän vuosituhannen puolella kohti
elokuvamaisempaa tuotantokulttuuria, siinä missä es-
seevideot, filmipohjaisuus, internet-taide, digitaalinen
animaatio, Live Cinema, kokeellinen VJ-taide ja vuoro-
vaikutteiset teokset muodostavat kukin oman suuntauk-
sensa tai alaryhmänsä. Teostensa kirjallisen kerronnan
ja audiovisuaalisuuden rihmastomaisessa yhteisössä
Mäkelä on kuitenkin saavuttanut oman taiteellisen suve-
reeniutensa.

Posthumanistisen ja uusmaterialistisen teorian imussa
kuvataidemaailmaa askarruttavat materiaalisuuden, eko-
logisuuden, ei-inhimillisen todellisuuden ja elonkehän
kysymykset. Mäkelä on käsitellyt näitä teemoja tai-

Kuva: Mox Mäkelä, elokuvasta *Andjust* (2020)

teessaan jo vuosikautia ennen tämänhetkistä taiteen ekologisen tiedostavuuden aaltoa, mutta silti taideinstituutiot eivät ole nostaneet häntä esiin.

Taideyliopiston residenssitutkijana vierailut ku-raattori ja taidemaailman toimija Francesca Bertolotti-Bailey toteaa kapitalismin alkaneen 1980-luvun alussa ”hyödyntää ja jäljitellä tiettyjä kulttuurimaailman ja taidealan käytäntöjä, kuten digitaalista nomadismia, epätyypillisiä työsuhteita, yksilöllisyyttä ja luovuutta, ja käyttää niitä hyvällä menestyksellä lisäarvon tuottamiseen”³. Samaan aikaan taideinstituutiot ovat alkaneet jäljitellä niin rakenteellisesti kuin hallinnollisestikin yritysmailman metodeja, jolloin niiden päätöksentekoprosessit, hallinnolliset rakenteet, empatia ja instituutioiden poliittinen mielikuvitus ovat kriisiytyneet. ”Taideinstituutiot puhuvat edelleen politiikasta, eettisyydestä ja radikaaleista toimintatavoista, mutta sisäisesti ne toimivat hyvin samalla tavoin kuin hyperkapitalistinen yritysmailma, jota ne julkisissa ohjelmissaan kritisoivat”, toteaa Bertolotti-Bailey.⁴

Mäkelä ei ole koskaan tuntenut tarvetta vastata salonki- ja vientikelpoisuuden haasteeseen, jonka pohjalla on taiteilijan työn ja mediakuvan tuotteistaminen sekä kuvan kulutusobjektin ideaali. Mäkelä on äänitaiteilija ja muusikko Mika Vainion ohella yksi tärkeimmistä vuosituhatien vaihteen suomalaisista taiteilijoista⁵. Molemmat rakentavat teoksillaan siltoja analogisen ja digitaalisen ajan välisen kuilun yli ja vaikuttavat suoraan alati muovautuviin aivoihimme.

Fossiilikapitalistinen tavaratalous ja jäte

Fossiilisen polttoaineen ajan kapitalismin ”järki” määrittelee jätteeksi myös ”radikaalit toisinajattelijat, ’hullut’ [...] tai vaikeasti vammaiset – kaikki ihmiset tai asiat, joista ei ole hyötyä järjestyksen näkökulmasta”. Näin kirjoittaa Anna Nurminen viitaten Tere Vadénin ja Antti Salmisen kirjoihin *Elo ja anergia* (2018) sekä *Energia ja kokemus* (2013).⁶ ”Hyödyttömiin” kohteisiin lukeutuvat myös kasvutalouden rattaiden pyörimisen kannalta yhdentekevät tai tuottamattomat ympäristöt, joiden rytmi on rauhoittunut ja hidastunut – jopa pysähtynyt. *Andjust*-issa tällaista aikakapselimaista miljöötä edustaa esimerkiksi yksinäisen kaupan näyteikkuna, jossa vaatteiden ja kenkien hinnat on merkitty hintalappuihin vielä markkoina. Myöhemmin *Andjust*-issa nähdään, ettei elektronisen median kohdistetusta mainostulvasta kaukana olevassa töllissäkään voi välttyä vitamiineja tai jotain muuta myyvän kaupparatsun koputukselta.

Andjustin itsensä kerrotaan valmistaneen luutia, jotka ovat kuitenkin kadonneet. Kertoja sanoo nimihenkilön alkaneen epäillä varkautta. Luudat oli mahdollisesti maalattu valkoisiksi, muodikkaaseen bisnekseen soveltuviksi. Vaikka kyseessä lienee vainoharha, seinien läpi kulkevia luutavarkaita ei tarvitse ihmetellä ajassa, jossa tietovarkaat toimivat verkoissa ja pääsevät käsiksi näkymättömiin informaatiovirtoihin. Luutiin viitataan myös *Andjustin* alun

toisessa lainauksessa Jonathan Swiftin *Tynnyritarina*an (1697) liitetystä ”Kirjojen taistelusta”⁷. Siinä kerrotaan talosta, johon mehiläinen tunkeutuu kapeasta ikkunanraosta. Luutia pelkäävä palatsinsa valtias osoittautuu hämähäkiksi, joka Swiftille edustaa modernia aikaa.

Swift asettuu antiikin puolelle, koska hänen mielestään silloin oltiin enemmän ”hunajan ja vahan” asialla. Antiikkia luonnehtii valo ja makeus, kun taas moderniin liittyy lika ja myrkky. Fossiilikapitalismin ja antroposeenin ajan öljyyn perustuvasta kulttuurista ei toisaalta ollut tuolloin vielä tietoakaan, ja Thomas Newcomenin kehittämän, ensimmäisen kaupallisesti menestyneen höyrykoneenkin tulon oli vielä 15 vuotta. Nyt mehiläisten, muiden hyönteisten ja lukemattomien muiden lajien katoamisen, jätteiden määrän eksponentiaalisen kasvun sekä ilmakehään, maaperään ja vesiin vuotavien myrkyllisten kemikaalien ja mikromuovien myötä planeettamme elonkehä on huonossa hapessa. Käytettyjä myrkyllisiä materiaaleja pääsee niin lokaalisti kuin globaalistikin luontoon kuin maton alle piiloon, päästösopimuksien tavoitteista ollaan kaukana ja hajoamaton mikromuovi päätyy turmelemaan ravintoketjua ja ympäristöä. ”Koulu homeessa, Matti pantu parakkiiin. Koulu homeessa, Matti pantu parakkiiin”, toistelee kertojan mukaan eräs *Andjustin* lukemattomista sivuhenkilöistä kävellessään taa-jaman asfaltoitua raittia kuin antiikin aforistifilosofi. Ker-tovatko homekoulut rakennustaidon rappeutumisesta vai rakennusalan korruptoitumisesta?

Andjustin estetiikasta ja miljöistä

Andjust on *Tynnyritarinan* tapaan tehty monista tarinoista, joista palataan aina keskeiseen tilanteeseen. *Andjust*-issa se on vierailu nimihenkilön luona. Mäkelä soveltaa teoksessa lyhyiden videoteostensa (muun muassa *Host Sapiens*, 2018) ja aikaisemmassa pitkässä teoksessaan *Vieras* käyttämäänsä audiovisuaalista estetiikkaa. Hän kutsuu *Andjustia* aikaisemman elokuvansa *Vieraan* tapaan ”kuunnelmaelokuvaksi”. Vaikka puhe onkin *Andjustin* keskeinen johdattaja, myös vanhojen savikiekkojen musiikki ja paljon nopeusmuunteluja sisältävä äänisuunnittelu ovat merkittävässä osassa ääniraidalla. Laajemmat näkymät maisemista yhdistyvät animoitujen koostekuvien fragmentteihin rakennuksista, eläimistä ja figuriineista aina astioihin ja mekaanisten laitteiden osiin ja nippeleihin. Animaatioiden animismissa jokaisella esineellä, rattaalla ja hirrellä on oma elämänsä, ja esine tai miljöö voi saada kasvot ja katseen. Minisotilaiden kuvaus osana esinepaljouutta tuo mieleen H. C. Andersenin sadun pienestä yksijalkaisesta tinasotilaasta, joka on rakastunut paperiseen ballerinaan. Kuvassa viivähtääkin hetken ajan pieni ballerinafiguriini, joka kuitenkin putoaa pois. Katoaminen muistuttaa sadun surullisesta lopusta. Mutta vaikka *Andjustin* elämäntarinaa kuuluu sodassa vammautumisen tragedia, hän ei ole tinasotilaan tavoin joutunut ulkopuolisten voimien armoille vaan on ajan mittaan rakentanut ympärilleen oman valtakuntansa.

Ajan vääjäämätön taaperrus

Kun Andjust-Anttila kaivaa kellaristaan esiin vuosikymmenien takaisia säilykkeitä niistä puhellen, kohtauksesta välittyy hoivan ja solidaarisuuden tuntu purkin sisällä tapahtuvia orgaanisia prosesseja kohtaan. Elokuvan tekstissä tällaisen hoivaavan miljööön vastakohta on keskiluokkaisten ”kennoasujien” valkoinen laatikko, sisustuslehtien hautakammion kaltainen asumus, jonne esiin tihkuvien hikikarpaloiden ”kosmisia tiaroita” kiireisen päivän aikana otsillaan kantaneet asujat vetäytyvät kotiin palattuaan asettuen kukin oman koneensa ääreen. Ajatukseni vaeltavat kuvataiteilija Sanna Sarvan näyttelyssä MatkaKuvia esillä olleisiin valokuviin kaupungeiksi rakennetuista italialaisista monumentaalista hautausmaista, jotka muistuttavat elämän väliaikaisuudesta myös elävien kaupungeissa. Ajatus muistuttaa kaikkien koskaan eläneiden ihmisten ja eliöiden virtuaalisesta yhteisyydestä, eletyn hetken ihmeenomaisesta erityisyydestä.

Tallennettu liikkuva kuva ja ääni ovat osoittautuneet muistin lisäksi toistaiseksi parhaaksi tavaksi herättää eloon mennyttä aikaa, mutta ne tulevat koetuksi vain ohi taapertavassa lineaarisessa nykyyhetkessä lyhyen eletyn elämän osana. Avain ajan työhön on arki. Aikakapselit ja entropian yhdistävistä projekteistaan tunnetun Ant Farm-ryhmän jäsen Chip Lord liittyy videoteoksessaan *El Livahpla* (2000) Jean-Luc Godardin *Alphavillen* (1965) kohtauksia kuvaamiinsa kuntosalin ja parkkipaikan arkisiin puitteisiin⁸. Lord lainaa teoksessaan Godardin elokuvan supertietokoneen Alpha 60:n sanomia lauseita:

”Kukaan ei ole koskaan elänyt menneisyydessä. Kukaan ei tule koskaan elämään tulevaisuudessa. Nykyhetki on kaiken elämän muoto.”

Kun Andjustin pihaan saapuvan matkaaajan silmiä lainaava kamera pysähtyy hetkeksi rakennuksen sivuhirren poikkileikkaukseen, sen vuosirenkaissa näkyy ajan kulun vääjäämättömyys. Tämä tuo mieleen Alfred Hitchcockin *Vertigon* (1958) sequoia-puun poikkileikkauksen luona tapahtuvan kohtauksen Muirin metsässä lähellä San Franciscoa, Chris Markerin *La Jeteén* (1962) vastaavan kohtauksen Pariisissa sekä molempien kohtausten yhdistymisen ajan ja muistin spiraalia käsittelevässä jaksossa Markerin *Sans Soleihissa* (1983).

Kuvan pedagogiikka ja elonkehän animistinen metropoli

*Andjustin*in aistimellisia ja auralaisia ärsykeitä täynnä oleva matka on ”kuvan pedagogiikkaa”, käyttäkseni ranskalaisen filosofin Gilles Deleuzen ilmaisua Jean-Luc Godardin elokuvallisista taktiikoista. Deleuzen mukaan Toisen maailmansodan jälkeisten modernien elokuvien kuvia pitää ”lukea”⁹. Godardin viimeisin teos ei ole satumalta nimeltään *Livre d'image* (2018), ”kuvan kirja”. Godardin tavoin Mäkelä koului katsojan aivoratoja uusiin kytköksiin yhdistäessään puhutun tekstin, digitaalisen kuvankäsittelyn sekä Hannah Höchin ja John Heartfieldin kaltaisten 1900-luvun dadaististen valokuvakollaasien sommittelun. Aivomme ja aistimme laajenevat ulkopuoliseen maailmaan eri rekisterien samanaikaisuudessa ja lomittuneisuudessa, vaikka tehtyyn kuvaan suhtaudutaan usein vain hallittuna tai halittuna kulutusobjektina. *Andjustin*in tekstissä kuvaillaan keskiluokan sisustuslehteen sopivia, seinille ripustettuja ”ouoja ikoneita”, jotka esittävät ”rujoista tai ruostuneista seikoista kehkeytyneitä kuva-aiheita” kuten ”rannalla makaavaa vasaraa” tai ”sardiinirasiaa”. Toisin kuin kehystettyjen kuvien ja kaupunkien

Kuva: Mox Nälähti, elokuva *Andjustin* (2020)

koteloasumusten ”kalmanvalkoisen laatikon tyhjyys”, *Andjustin* universumi on elonkehän animistinen metropoli, täynnä näkymättömistä laskoksista ja raoista ilmestyviä erilaisia eläimiä ja hyönteisiä, mekanismien osia, esineitä, kasveja, pienoismaisemia sekä kuvia kuvissa.

Andjustissa niin inhimillisen ja ei-inhimillisen kuin analogisen ja elektronisen kuvan välinen dikotomia ylittyy. Deleuzen mukaan elektronisten/digitaalisten kuvien suhde aikaan ja tilaan eroaa aikaisemmasta (liike-kuvan ja aika-kuvan) elokuvasta. Uudet kuvat eivät luo enää suhdetta kuvan ulkopuoliseen tilaan ja kokonaisuuteen toisiaan seuraavien yksittäisten kuvien jatkumona, vaan uusi kuva nousee mistä tahansa edeltävän kuvan pisteestä. Valkokangas ei ole enää kuin ikkuna tai maalaus, jossa ihminen sijoittuu tilaan, vaan ”informaatiotaulu, läpinäkymätön pinta, johon ’data’ kirjoittautuu [...] aivot-kaupungin kolmannen silmän korvatessa luonnon silmät”¹⁰.

”Aivot-kaupungin” ajatusta ei tarvitse ymmärtää vain ihmisten ehdoilla, vaikka se vaikuttaakin enimmäkseen ihmislähtöiseltä esimerkiksi aivot-metropolista kirjoittavien Eetu Virenin ja Jussi Vähämäen kirjassa *Seutu, joka ei ole paikka* (2015). Juho Rantala tiivistää kirja-arviossaan aivojen ja metropolin yhteyden siinä seuraavasti:

”Aivo- ja tietoisuustutkimukseen (muun muassa J. W. Garson, Catherine Malabou, Bruce Wexler, António Damásio, Daniel Dennett, Francesco Varela) nojautuen

kirjoittajat esittävät, että aivot eivät määrity loogiseksi koneeksi, vaan kaoottiseksi prosessiksi, joka on ’sekalainen joukko erittäin hajautuneita, ei-homogeenisia ja toisiinsa kytkeytyneitä verkostoja’ ja jossa ’eri toiminnot ’sijaitsevat’ eri alueille hajautuneissa dynaamisissa verkostoissa’ (209). Aivot esimerkiksi luovat ehtoja oppimiselle, mutta oppiminen kytkeytyy ympäristöön ja siten myös toisiin aivoihin, ja se voi näin muokata myös aivojen rakennetta, tuottaa uusia kytköksiä ja yhteyksiä (213, 226). Aivot ovat yhteiskunnallisesti avoin systeemi, joka muodostuu vain, kun aivot kytkeytyvät johonkin ulkoiseen tai ulkoisiin polkuihin, joiden kautta informaatio siirtyy.”¹¹

Tällaisiin kytkeytymiin liittyvät kuitenkin myös erilaiset ei-inhimilliset aktantit, joiden ”aivot” eivät välttämättä ole lainkaan ihmisaivojen kaltaisia. Mäkelän sinänsä ihmishahmolähtöinen kerronta laajenee koostanimaatioissa ajattelemaan elävän ja elottoman, subjektin ja objektin kahtiajakoja myös uusmaterialistisesta näkökulmasta. Se muistuttaa myös ei-inhimillisen ja inhimillisen lomittumisen ja vuorovaikutuksen olleen näkyvissä ja luettavissa jo ennen nykyistä keskustelua posthumanismista esimerkiksi monissa historiallisissa animaatioissa, tieteellisissä elokuvissa ja dadaistien valokuvakollaaseissa. Mäkelän animaatiot muistuttavat näin mahdollisuudesta ylittää jyrkkä kahtiajako subjektin ja objektin, elollisen ja elottoman, elävän ja kuolleen, ihmisen ja eläimen välillä¹².

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tytti Rantanen, Vieraisilla kerskarojun kulttuurissa. *AVEK* 2/2018; Kari Yli-Annala, Maailma liikkuvina osina. Mox Mäkelän comeback. *Mustekala* 28.3.2019. Verkossa: mustekala.info/teemanumerot/liikkuvia-kuvia-ja-maailman-osia-1-2019-vol-73/maailma-liikkuvina-osina-mox-makelan-comeback
- 2 *Andjustista* on tehty myös englanninkielinen versio, jonka on kääntänyt Kristian London ja jonka lukee Frank Boyle.
- 3 Silja Ylitalo, Residenssitutkija Francesca Bertolotti-Baileyta kiinnostaa nykyajan taideinstituutioiden poliittinen mielikuvitus. 19.10.2020 Verkossa: uniarts.fi/artikkelit/haastattelut/residenssitutkija-francesca-bertolotti-baileyta-kiinnostaa-nykyajan-taideinstituutioiden-poliittinen-mielikuvitus. Laajemmin kapitalismin käänteestä, ks. Luis Boltanski & Eve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism* (Le nouvel esprit du capitalisme, 1999). Käänt. Gregory Elliott. Verso, London 2005.
- 4 Ylitalo 2020.
- 5 Vainion retrospektiivi on kirjoitushetkellä esillä Kiasmassa: kiasma.fi/nayttelyt/mika-vainio/. Arvio *50 Hz* -näytelmästä on julkaistu tämän numeron sivuilla 112–113.
- 6 Anna Nurminen, Jätteen maailmankuvat. Elollinen ja anerginen tulkinta – eli kuinka päästää irti fossiilikapitalistisesta ajattelusta. *Paatos* 17.02.2019. Verkossa: paatos.fi/2019/02/17/jatteen-maailmankuvat-elollinen-ja-anerginen-tulkinta-eli-kuinka-paastaa-irti-fossiilikapitalistisesta-ajattelusta
- 7 Jonathan Swift, *Tynnyritarina* (A Tale of Tub, 1704). Suom. Jyrki Vainonen. Loki-Kirjat, Helsinki 2004.
- 8 Mediataide- ja arkkitehtuurikollektiivi Ant Farmin aikakapseliteoksessa *Citizen's Time Capsule* (1975) aikakauden kulutustavaroilla täytetyillä matkalaukuilla varustettu Oldsmobile Vista Cruiser -auto haudattiin maahan New Yorkin osavaltiossa sijaitsevaan Lewistonin Artparkiin, jonne se on myös toistaiseksi jäänyt, kun kävi ilmi, että maa oli saastunut. Alun perin aikakapseli oli tarkoitettu avata vuonna 2000. Ryhmän toinen teos, ruokatarpeilla vuonna 1972 täytetty jääkaappi, avattiin yleisön läsnä ollessa taidemuseossa Texasissa vuonna 2000. Makaaberia näkyä jääkaapista valuneista pilaantuneista elintarvikkeista voi pitää eräänlaisena entropian Dorian Grayn muotokuvana. Ant Farmin aikakapselista ks. Liz Flyntz ja David Everitt Howe (toim.). *The Present is the*
- 9 Gilles Deleuze, *Cinema 2. The Time-Image* (Cinéma 2. L'image-temps 1985). Käänt. Robert Galeta & Hugh Tomlinson. University of Minnesota Press, Minneapolis 1989; Johathan Lahey Dronsfield, Pedagogy of the Written Image. *Journal of French and Francophone Philosophy. Revue de la philosophie française et de langue française*, Vol. 18, No. 2, 87–105.
- 10 Deleuze 1989, 265
- 11 Juho Rantala, Seudullinen käsitteitä ja esseistiikkaa. *niin & näin* 3/2016. Verkossa: netn.fi/artikkeli/seudullinen-kasitteita-ja-esseistiikkaa
- 12 Karen Barad, Posthumanistinen performatiivisuus. Kohti ymmärrystä siitä, miten materia merkityksellistyy. Suom. Annette Arlander. Teoksessa *Performanssifilosofiaa. Esitysten, esiintymisten ja performanssien filosofista performanssijatteluun*. Toim. Tero Nauha, Annette Arlander, Hanna Järvinen & Pilvi Porkola. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, Helsinki 2019, 99–131; Antti Salminen & Tere Vadén, *Elo ja anergia*. niin & näin, Tampere 2018; Elisabeth A. Povinelli, *Geontologies. A Requiem to Late Liberalism*. Duke University Press, London 2016.

ILPO HIRVONEN

Hengähdystaukoja

33. Rakkautta & Anarkiaa -elokuvasfestivaali

Suuntaansa etsivä kolmekymppinen nainen avaa tutultaan lainaamansa asunnon oven elokuisessa Madridissa. Hän siirtyy keittiöön ottaakseen lasillisen vettä. Helteestä hiukan virkistäytyneenä hän lässähtää laveampaan istuma-asentoon olohuoneen sohvalle ja alkaa avata paitansa nappeja. Kesäisen luonnon ja kaupungin sekaääniä kantautuu raollaan olevasta ikkunasta. Ulkona olevien puiden langettamat hellät varjot lepattavat naisen henkäyksien tahtiin kohoavalla keskivartalolla. Tilanne on 33. kertaa tänä vuonna Helsingissä järjestetyllä Rakkautta & Anarkiaa -elokuvasfestivaalilla esitetyn espanjalaisen Jonás Trueban *The August Virgin* (La virgen de agosto, 2019) -elokuvan toisesta kohtauksesta. Sitä edeltävän avauskohtauksen rönsyilevän puhetulvan jälkeen elokuvan kerronta hiljentyy, kun kamera jää viipyilemään pariaksi minuutiksi tässä tavallisessa hetkessä. Trueba antaa hahmonsa kirjaimellisesti hengittää.

Tavallisuus ja pysähtyneisyys eivät koskaan liene olleet erikoisemman, räväkemmän ja nuorekkaamman elokuvan festivaaliksi profiloituneen R&A:n tavaramerkkejä. Toisaalta festivaalilla on aina nähty myös annos niin sanottua hidasta elokuvaa (*slow cinema*), joka hallitsi voimakkaasti tämän vuoden ”oudompaan” elokuvaan keskittyvää ”Next Level” -teemasarjaa. Poikkeukselliset ajat vaativat ehkä poikkeuksellisempia tulokulmia: jotenkin hitaasti ilmaistusta arkipäiväisyydestä onkin tullut uusille tasoille kurottelevaa kummallisuutta. Koronaviruspandemian ilmeisimpiä seurauksia elokuvafestivaalin kannalta olivat tietysti teatterien istuinpaikkojen rajaaminen noin kolmasosaan kapasiteetista sekä vuonna 2020 julkaistujen uusien elokuvien kaventunut valikoima. Minut poikkeusajat kuitenkin kuljettivat poikkeuksellisuuden sijaan nimenomaan monin eri tavoin ilmaistun tavallisuuden äärelle.

The August Virginin kaltaiset elokuvat eivät missään nimessä ole vieraannuttavaksi miellettyä hidasta elokuvaa, jonka venytetyssä kerronnassa toisiaan seuraavat kohtaukset eivät enää tunnu muodostavan selkeästi etenevää tarinalinjaa. Pysähtyessään ajoittain pelkän oleilun äärelle tällaiset vähemmän sovinnaisia katselutottumuksia koettelevat arkielokuvat onnistuvat kuitenkin tarjoamaan hitaalle elokuvalla rinnakkaisia levähdyshetkiä, joiden tarpeellisuuden kokee niin kiirehtivien elokuvien kuin kiireisen arjen keskellä. Osittain siksi silmäni tuntuivatkin hakevan tämän vuoden festivaalilta hitaita hetkiä sekä hitaammassa normaalielokuvassa että hitaan elokuvan kauttaaltaan verkkaisessa olemisen estetiikassa.

Tavallisia elokuvia, poikkeuksellisia aikoja

Ennen koronakevään pahinta vaihetta ehdittiin järjestää Berliinin elokuvajuhlat, jonka pääpalkinnon voittanut iranilaisen Mohammad Rasoulofin ohjaama *There Is No Evil* (Sheytan vojud nadarad, 2020) esitettiin R&A-festivaalin ”Avainelokuvat”-sarjassa. Kuolemanrangaistuksen vastentahtoisten toimeenpanijoiden elämäntarinoihin keskittyvä pahuuden banaaliuden tutkielma kangistuu raskassoutuiseksi neljän toisistaan irrallisen moraalityönsä kimaraksi. Ongelmistaan huolimatta elokuva alkaa lupaavasti. Sen ensimmäisessä episodissa kuvataan keski-ikäisen perheen arkea yhden työpäivän jälkeen. Hän kinastelee vaimonsa kanssa, he käyvät tyttärensä kanssa ruokakaupassa ja tilaavat illalla pizaa. Mitään tavallisuudesta poikkeavaa ei tunnu tapahtuvan. Rasoulof osaa antaa henkilöidensä hengittää. Jakso kuitenkin päättyy kohtaukseen, joka muuttaa kaiken. Palatessaan töihin aamuyöllä Teheranin hiljaisten teiden läpi mies valmistele työpäikälläan aamupalaa, kurkistaa pienestä ikkunasta ja painaa nappia. Odottamaton leikkaus paljastaa napinpainalluksen seurauksen: pohja putoaa hirttosilmukoihin kiedottujen vankien jalkojen alta. Perhettään rakastava mies paljastuuikin pyöveliksi.

Vaikka leikkaus on kieltämättä tehokas, se on myös suunnitelmallisuudessaan mekaaninen ja manipuloiva. Ehkä vähän mielikuvituksetontakin keinoa pahempaa on kuitenkin se, että täysin uuteen episodiin siirtyvä *There Is No Evil* kadottaa kaiken tavallisen elämän tiheyden, jonka rakentamiseen elokuva on keskittynyt vajaan tunnin ajaksi. Episodielokuvagenren helmasyntiä

– vaikutelmaa toisistaan irrallisten lyhytelokuvien koelmasta – ei näin ollen kyetä väistämään. Rasoulof onnistuu alussa luomaan kiinnostavia ja samastuttavia henkilöihahmoja, joista tulee silmänräpäyksessä syvästi kompleksisempia. Samalla elokuva luo vapaasti hengittävän tilan tavallisuudelle ja sen varassa rauhallisesti soljuvalle kerronnalle. Valitettavasti Rasoulof hylkää sekä henkilönsä että seesteisen kerrontansa, kun hän siirtyy seuraaviin huomattavasti mustavalkoisempiin tarinoihin. Alkujakson lopetus voisi toimia alkusoittona tulevalle, jos loput episodeista olisivat erinomaisia tai edes kohtalaisia, mutta ne huononevat loppua kohden ensin lapselliseksi toimintaviitteeksi, sitten pintapuoliseksi salaisuuksien ja valheiden melodraamaksi.

Kultaisten karhun voittaneen elokuvan ongelmat muistuttavat tärkeästä asiasta. Monille kertoville elokuville on olennaista kuvata tavallisuutta ja erityisesti tavoittaa tavallisuuden täyteläisyys. Hitchcock määritteli sangen kuuluisasti (elokuva)draaman ”elämäksi, josta tylsät kohdat on leikattu pois”, mutta jos kertova taide tyystin unohtaa nuo ”tylsät hetket”, se menettää helposti otteensa kohteestaan. Kun Rasoulof on käyttänyt paljon aikaa yhden episodin henkilöiden arkielämän verkon punomiseen, hän ei voi uhrata yhtä paljon aikaa samaan asiaan seuraavissa episodeissa. Seurauksena on joukko imeliä tarinoita, joissa henkilöihahmot hukkuvat mekaanisesti viritetyn oloisiin kertomuksiinsa. Ilman tiiviisti kudottua tavallisuuden tekstuuria heillä ei ole edes mahdollisuutta kasvaa kiinnostaviksi.

Huomattavasti paremmin onnistuvat R&A-festivaalilla esitetyt monet tavallisuuden ja henkevä kerronnan tärkeyden ymmärtävät arkielokuvat, jotka ovat pahuutta enemmän kiinnostuneita banaaliudesta. Omien ongelmien hiukan heikentämä ranskalaisen veteraaniohjaaja Robert Guédiguianin uusin elokuva *Gloria Mundi* (2019) tarjoaa kypsää normaalielokuvaa. Teoksen nimikkohenkilö on vastasyntynyt työläisperheen tyttövauva, jonka hiljattain vankilasta vapautunut isoisä kutsutaan lähinnä velvollisuudentunteesta juhlistamaan uuden elämän alkua. Kolmen sukupolven perheessä taloudelliset, psykologiset ja seksuaaliset jännitteet laukeavat lopulta kateuden ja mustasukkaisuuden värittämänä väkivaltaana. Vaikka *Gloria Mundi* heikkoutena on sortuminen mustavalkoiseen hyvät ja pahat -asetelmaan sekä helpon katartiseen *deus ex machina* -loppuratkaisuun, elokuvan vahvuutena on kiireetön keskittyminen arkikuvaukseen.

Marseilleen sijoittuva elokuva tapahtuu jokapäiväisissä tiloissa: ruuhkabusseissa, siivousta kaipaavissa julkisissa laitostiloissa ja halvoissa vuokra-asunnoissa. Kaduilla käveleminen, bussissa istuminen ja lastenrattaiden työntäminen ovat kadehdittavia asioita pitkään vankilassa istuneelle tuoreelle isoisälle, kun taas sukulaiset ovat tottuneet kokemaan arkisia asioita alituisessa tulojen menettämisen pelossa. Guédiguianin yksityiskohtia kunnioittavassa ohjauksessa pois päin suuntautuneet katseet, vaiennetut eleet ja antamattomat poskisuudelmat rakentavat arjen nyansseja kielten menetyksestä, joka on henkilöiden elämän tavallisuuden kipua suurempaa.

Vaikka *Gloria Mundi* käsittelee arkipäiväisyyden kautta luokkaristiriitoja ja yhteiskunnallisia ongelmia, monet festivaalielokuvat muistuttavat epäpoliittisen tavallisuuden kuvauksen merkityksellisyydestä nykyelokuvasa. Vilpitön arkikuvauks yhdistää niinkin erilaisia elokuvia kuten amerikkalaisen Andrew Bujalskin raikasta komediaa *Support the Girls* (2018), espanjalaisen Jonás Trueban edellä mainittua kasvukipuulutarinaa *The August Virgin* sekä eteläkorealaisen Hong Sang-soon viimeisintä epädraamaa *The Woman Who Ran* (Domangchin yeoja, 2020).

Bujalskin komediassa *Support the Girls* Regina Hall tekee uransa ehkä parhaan roolisuorituksen moottoritien varrella sijaitsevan tissibaarin *de facto* johtajana, joka kunnioittaa nuoria hyvännäköisiä itsensä likoon laittavia työntekijöitään. Toisiinsa limittyviin pieniin sattumuksiin keskittyvä elokuva kertoo yhdestä päivästä tässä ruokapaikassa, jonka olemassaolo uhkaa lähiseudulle nouseva vastaanlainen ketjuravintola.

Bujalski tavoittaa piilevästi avautuvia herkkyyden kerroksia usein niljakkaaksi mielletyn miljöönsä keskuhenkilöistä. Siinä missä festivaalilla esitetty japanilaisen Yuki Tanadan *Romance Doll* (Romansu dôru, 2020) epäonnistuu herkkyyden löytämisessä seksinukkebisnesmaailmasta ampaisemalla kohti myötähäpeää herättävää sentimentaalisuutta, Bujalskin *Support the Girls* onnistuu pitäytymällä elämän pieniä vivahteita saavuttavassa kerronnassa. Varsin ”juonettoman” elokuvan suola on tuiki tavallisessa istuskelussa, jutustelussa ja naureskelussa. Elokuvan ytimen paljastavassa loppukohtauksessa juuri työnsä menettäneet henkilöt viettävät aikaa kilpailevan ravintolan katolla. Hallin esittämä päähenkilö asettuu hetkeksi katolle makaamaan, sulkee silmänsä ja hengittää sisään. ”Tämä on minun uimarantani”, hän toteaa kerrottuaan ystävilleen rakastavansa moottoritiellä ohikiihtävien autojen ääniä. Tästä elokuvassa onkin kyse: näiden henkilöiden tavasta olla maailmassaan. Bujalskin ilmava, täysin luonnollisesti eteenpäin soljuva kerronta ei tunnu koskaan laahaavan eikä kiirehtivän.

Festivaalin eri sarjoihin sijoitettavia mutta samaan aiheeseen ja teemaan tarttuvia teoksia *The Woman Who Ran* ja *The August Virgin* yhdistää vastaanlainen viisaus. Molemmat elokuvat kertovat kolmekymppisten naisten päämäärättömästä harhailusta. Trueban hengailuelokuva *The August Virgin* kuvaa pian 33 vuotta täyttävää sinkkunaista Evaa, joka jää Madridiin kesän kuumimpina viikkoina, jolloin paikalliset tapaavat lähteä muualle kaupungin täyttyessä turisteista. Kävelyillään museoissa, kaduilla ja elokuva-arkistossa Eva kohtaa erilaisia ihmisiä, joista tulee hänen hetkellisiä matkakumppaneitaan. Vaikka viimeiseksi kohdatun kanssaharhailijan ja Evan välille alkaa muodostua orastava suhde elokuvan loppupuolella, katsojalle ei jää tunnetta pysyvyydestä.

The August Virgin on kuin Woody Allenin komedia ilman vitsejä. Älyllisistä itsereflektiivisistä keskusteluista ja elokuvaviittauksista huolimatta Trueban läheisempi sukulaissielu taitaakin olla ranskalainen Eric Rohmer. Tyyllisesti elokuvaa hallitsevat Rohmerin tavoin vuo-

denajan tuntu, ihon ja miljöön aistillisuus, kameran tyyni liikkuminen ilman heilumista ja kirkkaat värit vailla almodóvarilaista surrealistisuutta. *The August Virgin* etenee ajelehtivana vaelteluna, joka yhtäkkiä tuntuu muuttuvan ehkä hiukan päämäärällisemmäksi. Alun hengähtävän rauhoittumisen jälkeen elokuva osaa antaa aikaa runsaalle keskustelulle, jonka kautta henkilöt ja heidän väliset suhteensa saavat luontevasti lisäväriä, mutta myös jättää tilaa elämän pääasiassa muodostaville tylsille hetkille. Kun Eva ei saa laina-asuntonsa tiukkaa alaovea auki, hän pyytää summerilla naapurilta apua. Trueban kamera pysyy Evan vierellä koko sen ajan, mikä naapurilta kestää saapua ovelle. Trueba ei käytä niin sanottua kuollutta aikaa siinä mielessä kuten esimerkiksi Madridin elokuva-arkiston seinälläkin vilahtava Theo Angelopoulos, sillä Trueban kamera ei koskaan jää kuvaamaan tyhjää tilaa vailla henkilöitä. Henkilöt ovat aina kuvassa, mutta he eivät koko ajan tee jotain. Aika on siis kuollutta vain toiminnan, ei henkilöiden, suhteen, mikä tekee henkilöihahmoin no-jaavasta elokuvasta toimivan.

Elokuvan avainkohtauksessa vedessä kelluva Eva miettii, kuinka ”tulla todelliseksi itsekseen”. Rauhoittumista korostava rohmerilainen kerronta suokin henkilölle mahdollisuuksia, ei yhtäkkiä kasvaa täydelliseksi, mutta löytää uusia puolia itsestään arkisten hetkien virrassa. Eva kohtaa kuljeskelussaan enemmän tai vähemmän selviä suuntaviivoja muttei koskaan tiedä, mihin niistä pitäisi tarttua. Ehkä ei mihinkään – ja ehkä siinä onkin Trueban elokuvan viisaus.

Samanlaista elämän taitekohtaa koskettaa Sang-soon *The Woman Who Ran*, joka kertoo samanikäisen naisen arkisista seikkailuista. Hän ei ole aiemmin viettänyt päivääkään erossa puolisostaan usean vuoden yhteiselon aikana, mutta käy nyt eri ystävättäriensä luona vuoron perään kääntäjämiehensä ollessa työmatkalla. Sang-soon tyylille uskollisesti elokuvassa ei ulkoisesti tapahdu juuri

mitään muuta kuin arkisia keskusteluja, joita vapaasti zoomaileva ja kuvauksellisia kompositioita tarkoituksella välttävä kamera tallentaa. Toisiaan seuraavia jutusteluun keskittyviä kohtaamisia rytmittävät ohjaajalle tyyppillisen kineettiset panoroinnit keskustiloja reunustaville korkeille kukkuloille, joiden epäinhimillinen koko tuntuu antavan särmitälle vaatimattomalle elokuvalla tunteista ja ihmissuhteista. Yhtä aikaa vangitsevan ja helppoja tulkintoja väistelevän elokuvan pinnan alla kyttee aavistus mahdollisuudesta elokuvan nimen viittaamaan muutokseen tai ”pakenemiseen”.

Sang-soon elokuvat tuntuvat olevan juuri tästä ajasta. Kun monet seuraavat arkielämää viihteellistävien sosiaalisen median vaikuttajien sisältöjä, korealaisohjaajan mitään erityisesti korostamattomat elokuvat muistuttavat elämän tylsyydestä. Niillä ei luultavasti ole mitään tarkasti artikuloitavissa olevaa sanottavaa, mikä sekin on omalla tavallaan radikaalia. Ne vain kutsuvat pysähtymään elämän äärelle sellaisena kuin se näyttäytyy.

Kipeä tavallisuus

Siinä missä *There Is No Evil* keskittyy karuihin elämäntarinoihin tavallisuuden kustannuksella, *Gloria Mundi*, *Support the Girls*, *The August Virgin* ja *The Woman Who Ran* löytävät kipeyden häivähdyksiä tavallisuudesta. R&A-festivaalin avajaiselokuvana esitetty Eliza Hittmanin jo Sundancessa alkuvuodesta ihasuttanut *Never Rarely Sometimes Always* (2020) käy tähän kipeyteen suoraivaisemmin käsiksi. Hittmanilla on taito ilmaista kärsimystä korostamatta sitä; se vain kuuluu hänen henkilöihahmojensa arkiseen elämismaailmaan. Aborttioikeuden teemaan tarttuva ainutlaatuisen herkkä elokuva kertoo 17-vuotiaasta Autumn-nimisestä teinitytöstä, joka lähtee pennsylvanialaisesta tuppukylästään serkkunsa kanssa

kohti New Yorkia, koska hänen osavaltiossaan alaikäinen ei saa aborttia ilman vanhempien suostumusta.

Tunteita herättävästä aiheestaan huolimatta *Never Rarely Sometimes Always* luottaa tyylikkään hillittyyn rekisteriin. Hittman keskittyy henkilöidensä kokemusmaailmaan, jossa ahdistus ja turvattomuus ovat surullisen tavallista. Vaikka neuvolatätien lupaama ”maailman ihanin ääni” ultraäänilaitteen kammottavan kakofonian yhteydessä ja näyttämä pelotteluvideo abortista antavat mahdollisuuksia satiiriin, Hittman ei sorru monien henki-indie-ohjaajien tavoin helpon moraalitarinan houkuttuksiin. Epäilyttävät tuntemattomat miehet varjostavat useampaakin tilannetta, mutta elokuva ei lässähdi haukotuttavaksi osoitteluksi. Konservatiivien mielenosoituskin newyorkilaisen aborttiklinikan lähistöllä uppoaa vain osaksi tuntemattomana näyttäytyvää ympäristöä. *Never Rarely Sometimes Always* keskittyy pelkästään näiden nuorten ihmisten kokemukseen maailmasta, joka usein tuntuu vieraalta.

Vieraantuneisuuden teema huipentuu elokuvan avainkohtauksessa, jossa psykologinen neuvoja haastattelee Autumnia henkilökohtaisilla seksiin ja seksuaaliterveyteen liittyvillä kysymyksillä, joihin on vastattava *Never Rarely Sometimes Always* -elokuvan nimestä löytyvillä vaihtoehdoilla. Viipyilevä puolilähikuva pysyttelee Autumnin kasvojen pinnalla, kun syvällä alkaa tapahtua; toisiaan seuraavat kysymykset seksuaalisesta hyväksikäytöstä nostavat kyyneleet väistämättä silmiin. Vaikutelma byrokratian ja yksilön tunteiden yhteentörmäyksestä on vähäeleisyysdessään pysäyttävä. Psykologi ei näyttäydy millään tavalla pahana, välinpitämättömänä tai edes korostetun tunteetomana vaan pikemminkin parhaansa tekevänä auttajana. Kuitenkin hänen hellä puhetapansa ja harjoittelulta haiskahtava empatiansa sulautuvat osaksi vieraalta tuntuvaa ympäristöä, kun teinityön hämmentävä kokemusmaailma alistetaan banaalien vastausvaihtoehtojen muottiin.

Ennen kaikkea Hittmanin hillitty tyyli tekee kohtauksen kuvaamasta yhteentörmäyksestä tehokkaan. Lakonisessa elokuvassa lempeästi liikkuva käsivarakamera hakee kosketuspintaa nuorten tyttöjen elämämaailmasta. Musiikkia käytetään säästeliäästi ja dialogia on niukasti. On ihanaa, miten usein Hittman antaa henkilöidensä vain olla: istua hiljaa etenevässä bussissa, makoilla julkisen liikenteen terminaalien penkeillä, kävellä suurkaupungin anonyymeillä kaduilla, vaihtaa merkityksiltään epäselviä sanoja, selata puhelinta ja joskus vain tuijottaa jonnekin. Koskaan tämä ei tunnu teennäiseltä näpertelyltä, vaan Hittmanin tyyli ja kerronta ovat aidosti kosketuksissa henkilöidensä tapaan olla maailmassa. Esteettisessä mielessä elokuvan voisi sanoa juhliavan tavallisuutta, jos se ei samalla paljastaisi sitä niin kipeäksi. Tunnelma jättää katsojan toistuvasti odottamaan, milloin elokuva hyppää johonkin Moodyssonin *Lilja 4-everin* (2002) tai Clarkin *Kids*-elokuvan (1995) syvään päätyyn. Sitä ei kuitenkaan koskaan tapahdu. Jännite ei laukea ja alavireys jää.

Hidasta elämää

Vaikka kaikki edellä käsitellyt elokuvat sisältävät hitaampia hetkiä, ne edustavat kuitenkin suhteellisen klas-sista normaalielokuvaa, jossa tyyli palvelee selkeää kerrontaa. Sen sijaan festivaalilla esitetyt hitaan elokuvan mestarien Tsai Ming-liangin *Days* (Rizi, 2020) ja Pedro Costan *Vitalina Varela* (2019) kutsuvat pysähtymään korostuneen hiljaisuuden ja hitauden äärelle. Molemmat ovat kertovaa elokuvataidetta, mutta niiden kerrontaprosessi on niin pitkitettyä, että elokuvat tuntuvat enemmän ilmaisevan olemista kuin kertovan tarinaa.

Vitalina Varela kertoo jo eläkeikään ehtineestä naisesta, joka saapuu Portugalin entisestä siirtomaasta Kap

Verdestä lähteneen miehensä perään Lissaboniin, mutta liian myöhään, sillä mies on jo kuollut. Tietoa miehen lähdön syistä on vähän, joten arvoitus jää jäytämään Vitalinan sielua. Paikalliset kehottavat häntä palaamaan kotiinsa, mutta surevalla Vitalinalla on kuitenkin vaikeuksia päästää irti.

Costan pohjattoman alakuloinen elokuva valjastaa hitaan elokuvan muotokielen surussa rämpimisen kuvaukseen. *Vitalina Varelan* rauhallinen rytmi ei tosin synny vain pitkistä otoksista. Itse asiassa otokset eivät ole mitenkään erityisen pitkiä, jos niitä vertaa esimerkiksi Ming-liangin, Béla Tarrin tai Angelopouloksen kymmeniä minuutteja kestäviin bravuuriotoksiin. Vaikutelma hitaudesta syntyy pikemminkin siitä, kuinka Costan kamera jämähtää usein paikalleen kauniisiin kompositioihin. Hitaalle elokuvalla tyypillisesti Costa ei käytä analyttista leikkausta eikä leikkausta liikkeeseen, mutta *Vitalina Varela* tuntuu jotenkin hämäästi hidastavan entisestään sekin, että elokuva tapahtuu miltei tyystin pilkkopimeässä. Odottavassa alkukuvassa katsoja sivistää silmiään, kunnes kuvan taka-alalle alkaa hitaasti ilmestyä hahmoja hämäästä. Nyt jo puretussa Fontainhasin hökkelilähiössä kuvatussa elokuvassa oikeat tilat saavat maailmaa vääristävän melankolian tuntua, mutta murenevien seinien ja sortuvien kattojen puristus muistuttaa kipeästä todellisuudesta.

Tyylillisten piirteiden ohella elokuvan hitauden vaikutelma syntyy pidättäytyvästä kerronnasta, joka kommunikoi tarinainformaatiota katsojalle verkkaisesti. Kohtausten väliset yhteydet paljastuvat usein myöhässä ja kuollut aika erottaa toisiaan seuraavia vuorosanoja. Kaiken kaikkiaan elokuvan ekspositio on äärimmäisen hajautettua, mikä rikkoo *Vitalina Varelan* pirstalemaiseksi muotokuvaksi surunmurtamasta ja epätietoisuuden riepotelemasta leskestä.

Suoraviivaisempaan estetiikkaan, mutta vieläkin hitaampaan kerrontaan, luottaa taiwanilaisen Ming-liangin *Days*. Osuvasti nimetty elokuva kuvaa muutamaa päivää kahden miehen elämässä. Toinen on keski-ikäinen ja elää yksin isossa talossa, toinen on nuori ja asuu yksin pienessä kämpässä. Jokapäiväisen elämän pintaan keskittyvä kerronta kiinnittää tarinan sijaan huomion ikkunasta tuijottamiseen, paikallaan istumiseen, pitkällä teillä kävelemiseen ja kasvisten huuhtelemisen kaltaisiin arkisiin askareisiin. Miehet kohtaavat toisensa lopulta hotellissa, jossa nuorempi mies hieroo vanhempaa miestä sekä lopulta tyydyttää häntä seksuaalisesti. Reaaliajassa kuvatun seksiaktin jälkeen miehet peseytyvät ja hyvästelevät. Antonionin *Auringonpimennyksen* (L'Eclisse, 1962) kuuluisan loppujakson tyhjyys kaikuu *Daysin* viimeisten kohtausten odottavassa tunnelmassa.

Huomiota herättävästi *Days* on tarkoituksella tekstittämätön. Vaikka dialogi on vain harvoin Ming-liangin toimettomien elokuvien keskiössä, jotenkin tekstityksen poissaolo onnistuu entisestään vaimentamaan tekstin liki väistämätöntä valtaa elokuvassa. *Days* sisältää hyvin vähän puhetta: taustamuminan lisäksi muutama sana vaihdetaan miesten välillä seksin jälkeen. Jos elokuva

olisi tekstitetty, tämä vähäkin puhe tuntuisi saavan enemmän painoarvoa. Nyt mandariinikiinaa taitamattomalle katsojalle se on vain osa auditiivista pintaa siinä missä muutkin äänet. Uskoisin vaikutelman pysyvän itseasiassa pääpiirteiltään samana, vaikka katsojana osaisin kieltä. Kun sitä ei tekstitetä, puhe ei korostu. Teksti ei pääse johtamaan harhaan. Mikäli *Days* olisi tekstitetty, moni kriitikko saattaisi lähteä liikkeelle sen vähäisistä sanoista ja niiden mahdollisista merkityksistä. Mitä jos miehet sanovatkin jotain ratkaisevaa toisilleen? Nyt elokuva tuntuu muistuttavan minua olennaisesta: entä sitten?

Hidasliikkeisesti pientä tarinaansa kertova elokuva kohtaamisista ja niiden kaipuusta huokuu yksinäisyyttä. *Days* kuvaa päivien huomaamatonta virtaa sijoiltaan olevien ihmisten ylitse. Elokuvan viipyilevä alkukuva, jossa ilmeetön mies vain istuu tuolilla tuijottaen ikkunasta, on teeman lakoninen artikulaatio. Etualan ikkunalaasiin heijastuva vaitonaisesti pauhaava myrsky näyttäytyy vastakohtana miehen eleettömälle oleilulle.

Kutsuja rauhoittumiseen

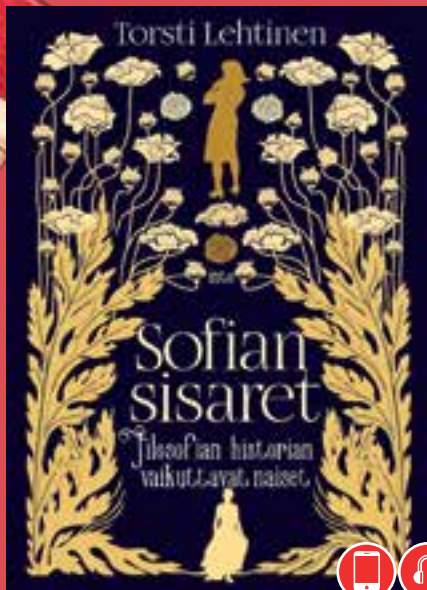
Days sisältää siis samanlaista arkisiin hetkiin pysähtymistä kuin *The August Virgin*. Joku voisi väittää, että *Daysin* alkukuvassa on nimenomaan jotain kaurismäkeläistä outouttamista tavallisuuden sijaan, mutta ilmeetön paikallaan olo on joillekin yhtä tavallista kuin kesähelteestä läikähtyneen sohvalle rojahtaminen. Hidas elokuva tavataan eristää omaan ”taide-elokuvan” kuplaansa, mutta oikeastaan se on samalla tavalla arkipäiväisyyteen keskittyvä kuin normaalielokuvan hitaampi lajikin. *Never Rarely Sometimes Always*, *Support the Girls*, *Gloria Mundi*, *The Woman Who Ran*, *Vitalina Varela* ja *Days* kuuluvat samaan tyylillisesti ja kerronnallisesti kirjajaan joukkoon, jonka elokuvailmaisuus kiinnittää huomionsa tunnelmaan tarinan ylivallan sijaan. Tunnelma syntyy tavallisen elämän tiheästä tekstuurista, jota luovat erilaiset keinot antavat tilaa toisaalta henkilöihahmoille kasvaa, toisaalta katsojille pysähtyä.

Nykyään puhutaan paljon tiedostavasta läsnäolosta ja hitaasta elämästä, mutta tuo keskustelu harvoin kantaa elokuvaan asti. Elokuvat voivat monelle olla ongelmitta kiireisiä, ja tylsien hetkien ohitse voi hypätä kaukosäätimen kelausnapeillakin. Tässäkin mielessä koronaviruspandemian uhkaamat elokuvafestivaalit ja -teatterit tarjoavat aivan erityisen tilan. Jälkimmäisiä on kutsuttu tunteiden temppeleiksi ja osuvan ilmaisun jälkiosa ansaitsee tässä yhteydessä erityistä painotusta. Parhaimmillaan elokuvateatterit ovat eräänlaisia hiljentymiseen ja mietiskelyyn tarjoutuvia pyhäkköjä. Siinä missä *Vitalina Varela* ja *Days* edustavat tämän vuoden R&A:n ohjelmistosta hartainta hitauteen keskittymistä, *The August Virgin*, *Support the Girls* ja *Never Rarely Sometimes Always* -elokuvien kaltaiset teokset muistuttavat rauhoittumisen yleisemmästä merkityksellisyydestä seitsemännessä tai-teassa.

KIRJA ON PARAS JOULULAHJA

TILAA KIINNOSTAVIMMAT OPUKSET: INTOKUSTANNUS.FI

Tiedonjulkistamisen
elämäntyöpalkinto 2020

Torsti Lehtinen
SOFIAN SISARET
FILOSOFIAN HISTORIAN
VAIKUTTAVAT NAISAT

Sofian sisaret esittelee kolmentoista merkittävän filosofin elämäntarinat ja keskeiset ajatukset, unohtamatta henkilökohtaisen elämän kiemuroita.

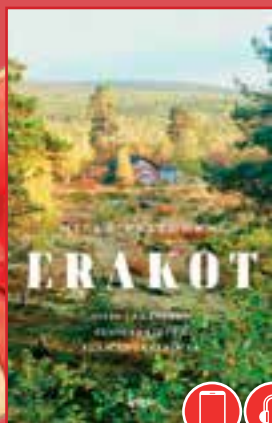
Katri Merikallio
TARJA HALONEN
ERÄÄN AKTIVISTIN TARINA

Koskettava tarina Tarja Halosen pitkästä urasta kansalaisjärjestöissä ja miten se on muovannut hänen ajatteluaan.

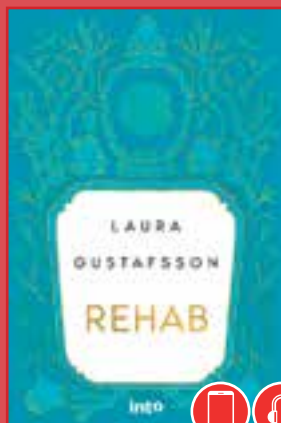
Risto Isomäki
**VEDENPAISUMUKSEN
LAPSET**

Vedenpaisumuksen lapset on paitsi monitahoinen jännityskertomus, myös kauhistuttavan kaunis kuvaus luonnonvoimista.

Milla Peltonen
ERAKOT
OMINTAKEISTEN
SUOMALAISTEN
ELÄMÄNTARINOITA

"*Erakot* on vetävästi kirjoitettu huolellisen pohdiskelun ja lempeän uteliaisuuden tulos."
– Suomen Kuvalehti

Laura Gustafsson
REHAB
Kumman uhraisit mieluummin:
oman mukavuutesi vai lapsesi
tulevaisuuden?

"Toista Gustafssonin kaltaista ei ole."
– Suomen Kuvalehti

Hannu-Pekka Björkman &
Nina Honkanen (toim.)
PAKOPISTE
Millaisia ovat hetket, joi-
na pysähdymme? *Pakopiste-*
kokoelmassa kuvataan
erikokoisia todellisuksia, joissa
pysähtyminen on välttämätöntä.

Anna-Stina Nykänen
YKSIN KOTONA
Rakastettu toimittaja kertoo
silmiiä avaavasti, minkälaisia
tunteita poikkeustila herättää
ja mikä auttaa jaksamaan.

= myös e-kirjana

= myös äänikirjana

PSST! KUN LIITYT INNON YSTÄVÄKSI, SAAT 20 % ALENNUKSEN KAIKISTA KIRJOISTAMME.

into

PAAVO KÄSSI

Miehen materiaali

Robert Eggersin *The Lighthouse* (2019) on mustaa huumoria ja psykologista kauhua yhdistävä elokuva, jossa materiaalisuus ja maskuliinisuus ovat vahvasti esillä. Elokuvan katsominen on kuin astuisi sisään suureen, myrskyävään kehoon, jossa kaikuu, kolisee ja paukkuu.

Syvänharmaa meri. Terävät kallionkielekkeet nousevat vedestä. Paksun usvan sisässä lipuva laiva lähestyy pientä, karua saarta. Maihin nousee kaksi vakavamielistä miestä, vanhempi parrakas, nuorempi viiksekäs. He – majakanvartijat – kulkevat hiljaa ja kyyryssä. Hohtavan valkoisen majakan ja muutaman muun rakennuksen lisäksi saarella on vain kallioita ja lokkeja. Huhujen mukaan rannassa on nähty muitakin olentoja, luonnottomia ja suomuisia, mutta kuka sellaiseen uskoo...

Tällä näyttämöllä *The Lighthouse* psykologinen merimiespaine käydään. Molskin vastapuolina ovat vuosia

majakanvartijana työskennellyt Thomas Wake (Willem Dafoe) sekä kulkuri Ephraim Winslow (Robert Pattinson), jotka ryyppäävät, painivat ja lopulta sekoavat majakkasaaren eristäytyneisyydessä. Draaman kiihtymisen laukaisee lokki, jonka Ephraim eräänä päivänä rai-vopäissään surmaa vastoin Thomasin kieltoja.

The Lighthouse on hyvin ruumiillinen elokuva, mutta ihmiset eivät ole siinä pääosassa. Se on tekninen elokuva muistuttamatta lainkaan Michael Bayn *Transformers*-elokuviin aistit tukahduttavaa CGI-pornoa. Lisäksi se avaa maskuliinisuuteen kriittisen näkökulman kiihdyttäessään aggressiivisen miesruumiin representaation ironiselle tasolle.

Robert Eggers: *The Lighthouse* (2019). Kuva: A24 Films.

Filmi näkee punaista

The Lighthouse on kauhuelokuva ilman murhaajaa. Ohjaaja Eggersin edellinen elokuva, *The Witch* (2015), sijoittui 1600-luvun Yhdysvaltoihin, kun taas *The Lighthouse* on aikakausi on 1800-luvun loppu. Tuolloin elettiin ylikulkuvaihetta, jossa romantiikan painajaiset ehtivät vielä sekoittua modernin energiankäytön julkeuteen. Eggersin (yhdessä veljensä Maxin kanssa käsikirjoittama) elokuva on saanut vaikutteita englanninkielisen romantiikan pimeämmältä puolelta. Elokuva lähti kehittymään Edgar Allan Poen majakanvartijasta kertovan, keskeneräiseksi jääneen kertomuksen pohjalta, ja vaikka elokuva on huomattavasti Poen luonnosta laajempi, tekstifragmentin klaustrofobinen ja pakkomieltainen tunnelma on säilynyt hyvin lopputulokseen asti. Samalla lokin tappamisen aiheuttama turmio on suoraan Samuel Taylor Coleridgen *Vanhan merimiehen tarinasta* (1798), jossa albatrossin surmannut merimies langettaa teollaan miehistön päälle kohtalokkaan kirouksen.

Elokuvasa linnun kirousta edeltää joukko kohtauksia sadistisessa työilmapiirissä. Majakkasaarella Ephraim on Thomasin mielivallan orja. Ephraim tekee saarella kaiken raskaan työn: kuljettaa hiiliä myrskyssä, maalaa majakkaa hengenvaarallisen surkeilla laitteilla, noutaa vettä ja huoltaa raskaita koneita. Thomas viettää yöt alasti nautiskellen (seksuaalisesti?) majakan salaperäisessä valossa, mutta Ephraimilta tämä nautinto on kielletty. Valta-aseman epäsuhta korostuu Thomasin ehdottomassa vaatimuksessa olla Ephraimille kyseenalaistamaton auktoriteetti. Elokuvan keskeinen konflikti käynnistyy Ephraimin alkaessa vähitellen vastustaa Thomasin väkivaltaista käytöstä. Käännepaikka seuraa, kun turhautunut Ephraim paiskoo lokin kuoliaaksi siitä huolimatta, että Thomas on varoittanut häntä kajoamasta lintuihin. Lopulta Ephraimin ja Thomasin välit muodostuvat oudoksi sitoutumiseksi, jossa ei ole selvää, yrittävätkö he päästä toistensa housuihin vai päästää toistensa päiviltä.

Vaikka *The Lighthouse* on psykologinen kauhuelokuva, sen hahmot eivät ole psykologisesti erityisen kiinnostavia – toisin kuin heidän *ruumiinsa!* Dafoe ja Pattinson lomittuvat muuhun visuaaliseen materiaaliin kuin varjo pimeyteen. Olennaista ei ole, mitä he tekevät elokuvassa, vaan mitä elokuva tekee heillä, ja etenkin heidän kehoillaan. Elokuvan materiaaliset piirteet tuntuvat nousevan henkilöihahmoja tärkeämmiksi.

Elokuvan pääkuvaajan Jarin Blaschken mukaan *The Lighthouse* tarkoituksena oli saada aikaan visuaalisesti samanlainen lopputulos kuin 1800-luvun ortokromaattiselle filmille kuvatuissa valokuviissa¹. Ortokromaattisessa filmissä sininen väri nousee herkemmin esiin, kun taas uudempi, 1920-luvulla yleistynyt pankromaattinen filmi kykeni toistamaan myös punaista väriä. Tästä syystä filmiin syntyy tietty unenomainen sävy. Koska ortokromaattista filmiä ei enää valmisteta, Blaschke pyrki tuottamaan samanlaisen kuvajäljen erilaisten filmityyppien avulla. Elokuvan kuvasuhde on 1.19:1, neliömäinen kuva, joka jo itsessään luo mielikuvan ”vanhasta” ajasta.

Tämä ei Blaschken mukaan tosin ollut varsinaainen tarkoitus; kuvasuhteen piti auttaa sommittelemaan majakan kaltaisia korkeita hahmoja sekä rajaamaan tällä tavoin informaatiota kuvasta.

Ruumiin metonymiat

The Lighthouse onkin kiinnostavaa sen esteettinen yhdenmukaisuus. Jokainen elokuvan ilmaisullinen taso, oli kyse sitten kuvauksesta, lavasteista, ympäristöistä, ääniraidasta tai näyttelijöiden kehoista, on poikkeuksellisen vahvasti sidoksissa materiaalisuuteen. Dafoen esittämä vanhempi majakanvartija on merikarhun arkityyppi, jonka kasvojen syviin uurteisiin mahtuisi vaikka asumaan. Eikä roolisuorituksen kehollisuus jää pelkästään kasvojen tai virttyneiden vaatteiden tasolle: Dafoen ruumis tiivistyy hänen *äänessään*. Thomasin merimiesmongerruksesta on lähes mahdoton saada selvää, ja lopulta juuri puhe kiinnittää katsoja-kuulijan huomion ruumiin läsnäoloon. Ääni saa katsojan näkemään ruumiin mielessään vaikka silmät suljettuina; siinä on mukana barthesilaisittain *le grain de la voix*, jolla musiikintutkimuksessa viitataan lauluäänen ruumiillisuuteen ja materiaalisuuteen². Thomasin ääni ei ole pelkkä värähtelevä ilmapatsas, vaan se on kuin hahmo hahmon sisällä.

Äänen ja ruumiin välinen logiikka on *The Lighthouse* estetiikan ytimessä. Tämä logiikka on metonymista: osa viittaa kokonaisuuteen³. Tyypillisiä esimerkkejä metonymiasta ovat kruunu hallitsijan tai viikate kuoleman ilmaisijana. *The Lighthouse* metonymia on eräänlaista synestesiaa ja assosiaatioketjuja. Kun elokuvaa katsoo, kuulee ääniä, ja kun sitä kuuntelee, näkee kuvia. Elokuvan esittämä keho on vihje jostain toisesta kehosta, jonka katsoja itse on kokenut. Kuva kehosta on koetun kehon metonymia.

Metonymiaa voi pitää eräänä näkökulmana Maurice Merleau-Pontyn ruumiinfilosofiaan. Merleau-Ponty johtaa kokemuksen aistivasta aistittuun ruumiiseen ja sieltä takaisin. Ruumis ei ole Merleau-Pontyille mikään sielulla varustettu, rationaalinen kone, vaan jatkuvassa muutoksessa elävä ”näkemisen ja liikkeen punos”⁴. Kirjoittaessaan maalaustaiteesta Merleau-Ponty toteaa, kuinka aistiminen ei ole vain etäännytetty, kartoitetun alueen katselmuksena, vaan tilassa tapahtuva, kehollinen prosessi. Hän siteeraa taidemaalari Paul Cézannea kiteyttäessään, että ”luonto on sisällä”. Koska maalaustaide on materiaaleineen peräisin maailmasta, myös keho kykenee tulkitsemaan sitä, sillä ”maailma on tehty samasta aineesta kuin ruumis”.

Merleau-Pontyille kuva ei ole koskaan katsojan ulkopuolella. Sen sijaan, että katsoisi kuvaa, Merleau-Ponty toteaa katsovansa ”sen mukaisesti tai sen kanssa”⁵. Hänelle kehon ja mielen muodostama kokonaisuus on aktiivisessa vuorovaikutuksessa maailman kanssa, ruumis ”asuttaa tilaa ja seurustelee sen kanssa, se sovitautuu tilaan niin kuin käsi sovitaa itsensä työvälineeseen”⁶.

”*The Lighthouse* on yksi suuri ruumis.”

Ruumiin asuttama tila

Ajattelen tämän ”asuttamisen” ja ”seurustelemisen” tarkoittavan metonymian kannalta sitä, että elävään kokemukseen kuuluu erilaisten kokemusten sekoittuminen. Äänen kuuleminen ei ole pelkästään jonkin äänen kuulemistakin sinänsä, vaan tällä äänellä on aina lähteensä, joka on väistämättä jonkinlainen materiaallinen ruumis (lauluääni ihmisen ruumiista, viulun ääni viulusta). Fragmenttia ei koskaan voi tulkita vain itsenäisenä osana, vaan aina suhteessa johonkin poissaolevaan kokonaisuuteen ja mahdollisiin muihin puuttuviin fragmentteihin. Samoin jokaisessa äänessä tai ruumiissa on aina jotain sen marginaalien aiheuttamaa kitkaa. Tästä syystä keho ei koskaan reagoi vain ääneen, vaan se samalla kietoutuu aina tämän äänen synnyttävään ruumiiseen. Keho on kuin sieni, joka rihmastoituu tilaan. Keho aistii kuvan kalliosta, kehosta tulee kallio, ja kun kallio murenee, keho murenee.

Kielitieteilijäkaksikko George Lakoffin ja Mark Johnsonin mukaan ihmisen kognitiivinen järjestelmä toimii tiettyssä määrin metaforisesti⁷. Lakoff ja Johnson käyttävät nimitystä ”käsittemetäfora” viitatessaan tapaan, jolla metaforinen ilmaisu tuottaa lähdeympäristöstä uusia toimintamalleja kohdeympäristöön. Lakoff ja Johnson toteavat, että metonymia auttaa kognitiivisessa mielessä keskittymään viittauskohteen tiettyyn piirteeseen ja tämän mahdollistamaan toimintaan⁸.

*The Lighthouse*ssa metonymian voi nähdä kulkevan kahteen suuntaan: joko miehet ovat kallion metonymioita tai kalliot miesten. Näistä näkökulmista banaalimpi ja tylsempi on kallion näkeminen kehona. Raju ympäristö heijastamassa rankkojen miesten tuntoja ei ole erityisen kiinnostavaa. Sen paralleelinen eli ilmaisuja alleviivaava teho ei jätä katsojalle mitään odotettavaa. Toisaalta kauhutrooppinsa tuntevalle on selvää, että hahmot ovat kärsiviä hulluja, jotka päätyvät toistensa kimppuun. Tämän ”humanistisen” tulkinnan sijaan kiinnostavampaa

on seurata miehiä kallion metonymiana, jolloin miesten kehoista tulee vain välineitä toisen, esteettisesti jännittävämmän ekosysteemin tutkimiselle. Perspektiivi, jossa mies lakkaa olemasta itseisarvo ja muuttuu välineeksi, tuo ilmaisuun kontrapunktisen jännitteen, kun pääosaa eivät esitä henkilöt vaan materiaalien värät, äänet ja haptisuus.

Läsnäolon kasvot ja kauhu

Niin tarinan kuin oman mediuminsa puolesta *The Lighthouse* on yksi suuri ruumis. Sen puheena soivat myrskyvä meri, raskaalla aksentilla mongertavat miehet ja kirkuvat lokit; sen kasvoja ovat aaltojen pieksemät kalliot ja hahmojen värisevät ruumiit. Fyysinen ilmaisu korostaa voimaa, liikettä ja murtumista. Hahmojen toimintatapa perustuu aina jonkinlaiseen väkivaltaan tai voimansiirtoon, kun asioita pakotetaan siirtymään toiseen tilaan. Hiilien rahtaaminen raskaiden pärskeiden ja armottoman tuulen keskellä on hirvittäviä ponnistuksia vaativaa työtä. Päivällisellä käydään henkisen romahtamisen kynnyksellä. Jokainen ele vaatii keholta ponnisteluja. Samalla tämä fyysisyys on maskuliinisuudessaan vulgaarin sukupuolitettua. Miehet painivat, miehet rehkivät, ulostavat ja runkkaavat; miehet fantisoivat merenneitojen eksoottisista sukuelimistä, elävät kuin siat ja hakkaavat toisensa henkiveveriin.

*The Lighthouse*ssa on mielikuvia, jotka eivät liity pelkästään teoksen sisäiseen todellisuuteen. Vanhan filmitekniikan materiaalisuus vain korostaa sitä, kuinka teos tuntuu suodattavaan itseään erilaisten kehojen läpi. Elokuva tuntuu luovan oman maailmansa, joka on ominainen vain sille itselleen; kuin elokuva pyrki olemaan oma kokonaistaideteoksellinen ruumiinsa niin pitkälle kuin mahdollista. Tämä kuuluu esimerkiksi ääniraidalla: Mark Korvenin säveltämä musiikki perustuu humiseviin syntetisaattoreihin, joiden sointi tuo mieleen musiikin sijaan toisiinsa osuvien metallien kitkaisen hankauksen.

”Elokuvahistorian uuvuttavimpia trooppeja on miesten välinen nyrkkkitappelu.”

Kaikuvat, raskaat äänimassat rakentavat mielikuvaa ympäristössä tapahtuvista suurista liikkeistä, joissa korostuu, ettei tässä soi soitin vaan jokin karkea, valtava, resonoiva kappale. Musiikki määrittelee kohtausten tunnelman; se pakottaa tulkitsemaan tarinan sisäistä, diegeettistä tasoa⁹. *The Lighthouse*n kohtaukset syntyvät tekstuureista, pak-suista äänimassoista, joiden huojuntaan elokuva uppoo. Lopputulos kuulostaa siltä kuin elokuva olisi tehnyt valinnan perinteisen tonaalisen instrumentaalielekuvamuusiikin ja soivan organismin kehon ääntelyiden välillä; kuin symbolisen kielen tilalla kuuluisi jokin kehollinen ja sanaton.

Katsoja uppoutuu vuoroaskelin sekä kerrottaviin ruumiisiin että itse kerrontaan. Kuvat ja äänet ovat omia esteettisiä fantasioitaan, jotka herättävät katsoja-kuulijassa affekteja ja fyysisiä läsnäolon kokemuksia. Rakeinen filmi tuntuu aistivan subjektin iholla, vaikka se olisikin pelkkä mielikuva mielikuvasta. Merleau-Ponty toteaa havainnon olevan paradoksi: aistimisen kohdetta ei koskaan voi kokea sinänsä, vaan kokemus syntyy aina oman kehon välityksellä¹⁰.

Kauhun katsominen on hermeneuttinen kehä, jossa katsoja asettuu kauhuun ja kauhu asettuu katsojaan. Aiheiden tasolla kauhu pyrkii irtautumaan arkipäiväisyyksistä tavoittaakseen ne kipeät ja hirvittävät asiat, jotka psyky tahtois tukahduttaa. Jos elokuva on unta ja fantasiaa, kauhu fantasmagoriana on sen voimakkain ja vaikein ilmenemismuoto. *The Lighthouse* on esimerkki kauhuelokuvaan liittyvästä metakerronnallisuudesta, jossa elokuvan premissi on jo elokuvan paratekstissä niin selkeästi esillä, että teos itse on jo oma parodiansa. Samanlainen katsojan esitiedon lunastaminen tapahtuu Panos Cosmatosin huuruudessa kostofantasiassa *Mandy* (2018), jossa draaman kehitys perustuu Nicolas Cagen näyttelijäsuorituksen ylilyövään kiihtymiseen kohti huumeiden ja väkivallan hurmoksellista kauhuun (ja naurun) kierrettä.

Kauhuelokuvissa metakerronnallisten elementtien käyttäminen on tyyppillisempää kuin tavallisessa draa-

massa. Kauhu, kuten komiikkakin, on aina jollain tavalla transgressiivista. Molempien on tarkoitus murtaa tunne, että teoksen seuraamisesta ei koidu mitään vaaraa. Kauhu rikkoo periaatetta, jonka mukaan taiteen avulla on mahdollista herättää vaikeita tunteita turvallisessa ympäristössä. Kauhu on kuin naurua, mutta revityillä sisäelimillä. Tämä ei tarkoita, etteikö elokuva voisi olla ”vakava”. Elokuvan kerronnallisuus vain asettuu ironiseen valoon.

Seitsemän miehen savikivekset

*The Lighthouse*n genreironia hahmottuu paremmin, jos sitä vertaa johonkin täysin ironiattomaan, itsensä aivan liian vakavasti otettavaan teokseen, jollainen on esimerkiksi Jouko Turkan kuolankostea tv-epookki *Seitsemän veljestä* (1989). Nykykatsoja ei voi olla hämmästelemättä sitä tahattoman komiikan määrää, joka sarjan päättymättömistä horkkanäyttelemisen mainingeista seuraa.

Elokuvahistorian uuvuttavimpia trooppeja on miesten välinen nyrkkkitappelu, ja Turkan sarjasta merkittävä osa kuuluu tukkapölyssä. Tukkaa revitään vuoroin ABC-kirjan parissa, toukolaisten kanssa korvessa kamppaillessa, kylillä kauppa käydessä tai sitten ihan vain veljesten kesken jouluiltana kesken kovimman kalsarikännin ja hetkeä ennen saunan palamista. Älyttömyyden kruunaa Atso Almilalta ja Radion Sinfoniaorkesterilta tilattu kansallisperinteen johtosävelmiä täydellä höyryllä ja wagneriaanisella paatoksella tuuttaava ääniraita, joka taustoittaa merkittävää osaa sarjan tappelukimaroista.

Seitsemässä veljeksessä ei anneta minkäänlaisia vihjeitä siitä, että nauruun olisi aihetta. Turkan pyrkimyksenä on tuntunut olevan tuottaa kaikella voitottamisella ekstaattinen *katharsis*, mikä kääntyy lähinnä ohjaajaa itseään vastaan. Turkan toisen keskeisen tv-tuotannon, *Kiimaisten poliisien* (1993), eräänä taustamotiivina oli

ohjaajan mukaan suomalaisyleisön rankaiseminen ulkomaisten poliisisarjojen palvonnasta. Miksi kukaan haluaisi tulla Turkan rankaisemaksi? Mihin tällä rangaituksella edes pyritään?

Rankistelu *Seitsemässä veljeksessä* on hyvä osoitus siitä, kuinka saturoitunutta miesruumiiden esittäminen on. Sarjassa miehet toteuttavat kaikki kansallis-maskuliiniset hyveet: rakentavat talon, kaskeavat metsän, kasvattavat viljan, riehuvat kylillä, mölisevät pirtissä, tiirailevat naisia salaa... Miesten kehot ovat esillä koko ajan, ikään kuin miehen kuolaava ruumis olisi aiheena ehtymättömän kiinnostava. Nyansseja sille ei anneta. Jokaisen pienenkin suvannon takana odottaa jälleen uusi maskuliininen horkka. Fyysisyys on Turkan epäironiassa jatkuvaa, tyhjää repimistä.

Kiinnostavaa ei ole niinkään tarkastella miestä toimijana, sillä se jättää syrjään monia muita mieskehon esittämiseen liittyviä kysymyksiä. Turkan miehet ovat itkuisuudestaan huolimatta täyttä lihasta; heidän toimintansa on oikein makrotason mylläämistä ja yhteenottoa. Samalla tämä ylenpalttinen kehon käyttö peittää alleen kaiken muun, mitä miehen keho *voisi* olla. Miehen keho voi olla värikäs, suudeltava, notkea, naisellinen, huumava, upea tai heikko. Sen ei tarvitse aina olla mahtava, urhea, likainen, aseellinen tai päällekkävyä.

Hélène Cixous luonnehtii *Medusan nauru* -esseessään naiseuden ja mieheyden toiminnallisia eroja. Siinä missä naissukupuoleen liittyy itsenäistä, transgressiivista, biseksuaalista voimaa, ei tällaista mahdollisuutta ole suotu kunniaakasta ja fallista monoseksuaalisuutta jämäkästi tavoittelemaan opetutulle miehelle¹¹. Maskuliininen, kunnias monoseksuaalisuus on samaa suku(puolt) kuin ilmaisu ”miehen työ”, jossa vanhempien sukupolvien tukahduttava kaiku käskää miestä ylläpitämään maskuliinisuuden kurittavia raameja. Tällaista patriarkaatin aiwopeemää miestä Cixous nimittää pelkäksi savikiveksiseksi epäjumalaksi, mikä etenkin Turkan töiden kohdalla on luonnehdintana oikein osuva.

Savikiveksinen mies on kuin keisari ilman vaatteita, mutta vielä koomisempi ja aggressiivisempi. Näin siksi, että keisarin ruumis on eheä, vain hänen ulkokohtaiset vaatteensa kyseenalaistuvat. Sen sijaan savikiveksisen miehen olemus perustuu luuloon maskuliinisen kehon essentiaalisuudesta. Tämä huijaus on kuitenkin kaksi kertaa katalampi, sillä omaa kehoa ei voi päästä pakoon. Keisari voi aina etsiä itselleen uuden vaatturin, mutta kivesten kompensoiminen johtaa vain kehon monimuotoisuuden väkivaltaiseen kieltämiseen. Savikiveksisen miehen kohtalona on muuttua omien halujensa runnomaksi karikatyyriksi, sillä hän ei kykene naisen tavoin astumaan ulos ahtaasta miehisydestään.

Mies: käyttöohje

En väitä Eggersin esittävän radikaalia uudelleentulokintaa maskuliinisuudesta. En missään vaiheessa varsinaisesti odottanut *The Lighthouse* hahmoilta mitään

erityisempää toimintaa; halusin nähdä heidät tekstuurissa, katsella heitä vajoamassa varjoihin ja ilmestymässä jälleen hyhmäisen valon piiriin. Minua kiinnostaa tapa, jolla Eggers käyttää miehistä rankistelua pikemmin ilmaisuuden jatkeena kuin päämääränä. Vaikka miesten kehot ovat jatkuvasti läsnä, jokin niissä tuntuu kurkottavan koko ajan muualle. Eikö ihmisissä kiinnostavaa olekin se, kuinka kokemukset erilaisista kehoista ja ympäristöistä laskostuvat heihin paljastuvina salaisuuksina? Ruumis ei koskaan ole vain ruumis, vaan *jatkuva ruumiiden sekoitus*. Thomas Bernhardin *Häiriö*-romaanin (2014; *Verstörung*, 1967) ruhtinas Saurau ei olekaan aivan väärässä todetessaan kaiken olevan yhtä tilintekoa ruumiillisuuden kanssa.

Niinpä ainut keino representoida mieheyttä onnistuneesti on vääristellä sitä. Miehen malli on itsessään perversio, josta voi parantua ainoastaan jatkamalla sen vääristämistä. Vaikka *The Lighthouse* esittelee lähinnä miesten ruumiita, elokuva ei käsittele miehiä eikä miehisyttä. Se ei esitä mitään eettistä koodia miehenä olemisesta saati sosiaalista kommentaaria siitä, kuinka tulisi elää ja toimia oikein. Se pelkistää hahmonsä eräänlaiseksi ihmisrihmastoksi, joka reagoi ulkoisiin ärsykkeisiin alkueläimen yksinkertaisuudella. Kun Thomas ja Ephraim ovat jatkuvasti toistensa kurkuissa kiinni, koko maailma heidän ympärillään on sellainen. He eivät tee päätöksiä, sillä tällaista tilaa heille ei ole varattu.

The Lighthouse estetiikka onkin hyvin epähumanistista. Tätä kuvastaa kohta, jossa Ephraim hautaa pieksemänsä Thomasin maahan. Däfoen harmaat kasvot alkavat vähitellen peittyä multa. Kasvot liukenevat kohti toista elementtiä, kunnes ne lakkaavat olemasta inhimillisen merkki. Maa on nielaissut Thomasin, ja Ephraim on valmis uppoamaan majakan salaperäiseen valoon.

Kohtalona on tulla saaren hautaamaksi, saareksi.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 *Los Angeles Times* 11.12.2019. Verkossa: [latimes.com/entertainment-arts/movies/story/2019-11-12/crafts-lighthouse](https://www.latimes.com/entertainment-arts/movies/story/2019-11-12/crafts-lighthouse)
- 2 Roland Barthesin samannimisessä teoksessaan määrittelemä termi tarkoittaa vapaasti suomennettuna ”äänen jyvää”. Laura Wahlfors, *Muusikon kumousliikkeet*. Tutkijaliitto, Helsinki 2013, 57.
- 3 George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, London 1980/2003, 35.
- 4 Maurice Merleau-Ponty, Silmä ja henki. Teoksessa *Filosofisia kirjoituksia*. Toim. & suom. Miika Luoto & Tarja Roinila. Nemo, Helsinki 2012, 420.
- 5 Sama, 423–425.
- 6 Maurice Merleau-Ponty, Maurice Merleau-Pontyn julkaisematon kirjoitus. Filosofin katsaus tuotantoonsa. Sama, 63–64.
- 7 Lakoff & Johnson 1980/2003, 56.
- 8 Sama, 37.
- 9 Diegeettinen taso viittaa teoksen tarinamaailman tapahtumiin. Claudia Gorbman, *Unbeard Melodies. Narrative Film Music*. Indiana University Press, Bloomington 1987, 35.
- 10 Merleau-Ponty 2012, 87.
- 11 Hélène Cixous, *Medusan nauru ja muita ironisia kirjoituksia*. (Le rire de la Méduse et autres ironies, 1975). Suom. Heta Rundgren & Aura Sevón. Tutkijaliitto, Helsinki 2013, 51.

SOMETAMME ITSEMME HENGILTÄ

BRUNO PATINO

LEVOTTOMAT

Huomiotalous ja keskittymiskyvyttömyys

(La Civilisation du poisson rouge. Petit traité sur le marché de l'attention, 2019)

Suom. Tapani Kilpeläinen

127 sivua

ISBN 978-952-7189-69-6

Sähkökirja 978-952-7189-70-2

18 €

-25 % kestitilajalle

Sähkökirja 12 €

Ihmiset eivät tuijota kännyköitään huonokäytöksisyyttään eivätkä tarkista uusia somepäivityksiä vähän väliä heikkoluonteisuuttaan. Huomiotaloudessa Facebookin, Twitterin ja Tinderin tapaiset alustat myyvät mainostajille nimenomaan ihmisten aikaa, ja siksi palvelusta kuin palvelusta pyritään tekemään mahdollisimman addiktiivinen.

Riippuvaisuus ei siis ole sattumaa. Kun käyttäjät yrittävät saada koukkuun, mitään psykologista tai kogni-

tiotieteellistä tietoa ei jätetä hyödyntämättä, ja samalla kaikkea verkkosisältöä kohdellaan kuin mainoksia. Tilanteen muuttaminen vaatii taloudellisen mallin muuttamista.

Bruno Patino (s. 1965) on journalisti, televisiomies ja Pariisin Sciences Pon journalismikoulun johtaja. Hänen pamflettinsa *Levottomat* on ollut suurmenestys Ranskassa.

JARKKO HALKONEN & TUUKKA TOMPERI

Filosofia.fi-portaali avautui uudistettuna

Vuonna 2007 julkistettu *Filosofia.fi*-portaali on kokenut muodonmuutoksen. Toistakymmentä vuotta niin suomen- kuin ruotsinkielistä filosofianharrastusta ja -tutkimusta palvellut verkkosivusto jatkaa ja laajentaa toimintaansa työlään uudistuksen valmistuttua tämän vuoden lopussa.

F*ilosofia.fi* kokoaa yhteen suomalaista filosofista toimintaa, palvelee ajankohtaistiedotusta ja sisältää kattavimman verkosta löytyvän suomalaisen filosofian aineistopankin. Portaalin aineistojen rikkaan ytimen muodostavat *Suomalaisen filosofian historian arkisto* sekä filosofinen tietosanakirja *Logos*. Ne pitävät sisällään yhteensä satoja artikkeleita ja muita aineistoja 1600-luvun Kuninkaallisen Turun Akatemian väitöskirjoista aina ajankohtaisimpaan filosofiseen nykytutkimukseen.

Filosofia.fi:n erityispiirteinä on kaksikielisyys. Suomenkielisestä toimituksesta sekä koko portaalin ylläpidosta ja perusrahoituksesta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura ry (EFS), joka julkaisee myös *niin & näin*-lehteä. Portaaliiin kuuluu täysipainoinen ruotsinkielinen puoli, joka on toteutettu yhteistyössä Åbo Akademin filosofian oppiaineen kanssa. Uudistus on tehty pääasiassa EFS:n perusvoimavarojen turvin ja talkootyönä.

Sivuston uudistaminen vaati toimitukselta satojen kahvikuppien kestoista toimitus-, tarkistus- ja muokkaustyötä, tarkkaa suunnittelua ja yhteistyötä teknisestä toteutuksesta vastanneiden asiantuntijoiden kanssa. Nykyiseen suomenkieliseen toimitukseen kuuluvat Jarkko Halkonen, Juho Rantala ja Tuukka Tomperi sekä vaihtuva joukko avustajia. Ruotsinkielisten sisältöjen toimitamisesta vastaa tällä hetkellä Camilla Kronqvist Yrsa Neumanin avustamana. *Logos*-ensyklopedialla on erillinen asiantuntijatoimituksensa, jonka päätoimittaja on Sanna Tirkkonen. *Filosofia.fi*:n olemassaolon kuitenkin mahdollistavat ennen kaikkea lukuisat kirjoittajat, tutkijat ja asianharrastajat, joiden panos on myös jatkossa ensiarvoisen tärkeä.

Portaalin ajankohtaisiosissa ilmoitetaan tapahtumista ja julkaistaan tiedotteita. Sivuston blogi tarjoaa alustan ajankohtaisille kirjoituksille filosofiasta ja sen lähialueilta. Ajankohtaistoiminnot aktivoidaan nyt uudelleen teknisen toteutuksen ikääntymisestä johtuneen hiljaiselon jälkeen. Uudistuksen yhteydessä portaalii ulkoasu muokattiin aiempaa yhtenäisemmäksi ja selkeämmäksi, ja sille luotiin myös toimiva mobiilinäkömä. Portaalii käyt-

täminen, ajankohtaisuuksien seuraaminen ja aineistojen löytäminen on nyt aiempaa helpompaa.

Vaikka portaalii pääasiallinen tehtävä onkin filosofisen yhteisön palveleminen, aineistojen kokoamisessa ja toimittamisessa kiinnitetään huomiota lähestytävyyteen, selkeyteen ja ajankohtaisuuteen, mikä tekee portaalista myös keskeisen suomalaisen sivistyspalvelun ja painottaa näin filosofian sivistyksellistä, kasvatuksellista ja kulttuurista merkitystä.

Filosofia.fi:n ytimenä on laajan tekstikokoelman sisältävä *Suomalaisen filosofian historian arkisto*. Arkistonäkymä hakutoimintoineen on täysin uudistettu ja aineistot on myös jaettu selattavaksi useina osakokoelmina, joten arkiston käyttäminen on aiempaa selkeämpää. Kokoelmiin kuuluu muun muassa vanhimpia Suomessa julkaistuja filosofisia teoksia eli Turun Akatemian 1600–1800-lukujen latinankielisiä digitoituja ja litteroituja väitöskirjoja, joista yksitoista on suomennettu. Arkisto sisältää myös ensimmäiset suomenkieliset filosofiset teokset 1800-luvulta. Uudemman filosofian piiristä arkisto tarjoaa muun muassa Rolf Lagerborgin, Edvard Westermarckin sekä Georg Henrik von Wrightin kirjoitusten toimitetut kokoelmat, jotka sisältävät laajan kattauksen tutkimusartikkeleita ja henkilökohtaisempia aineistoja kuten kirjeenvaihtoa sekä päiväkirjamerkintöjä. Arkisto palvelee täten niin filosofian historiasta kuin henkilö- ja kulttuurihistoriasta kiinnostuneita.

Muita keskeisiä aineistoja ovat esimerkiksi laaja koelma vuodesta 1876 asti ilmestyneen *Finsk Tidskrift*-lehden filosofisesti kiinnostavia tekstejä, Suomen filosofisen yhdistyksen *Ajatus*-vuosikirjan suomalaisen filosofian historiaa käsittelevät tekstit vuosien varrelta sekä vuonna 2004 julkaistussa *Ajatuksen kulku*-kirjassa alun perin ilmestyneet yleiskatsaukset suomalaisen filosofian historialliseen kehitykseen 1250-luvulta 1900-luvulle. Sata vuotta sitten käytyyn kiivaaseenkin keskusteluun sekularisoitumisesta sekä uskonnon ja etiikan opetuksen roolista suomalaisissa kouluissa pääsee kiinni *Siveysoppi ja uskonnonopetus*-kokoelman avulla. Suomalaisen filosofian historiaa käsittelevän aineiston täydentävät merk-

otteita ajasta

kihenkilöiden pienoiselämäkerrat, joiden linkit johdattavat myös portaalin ulkopuolisiin lähteisiin.

Lisäksi portaalissa sisältää esimerkiksi valokuva-arkiston, johon on digitoitu valokuvia kuuden merkittävän suomalaisen filosofin elämästä. Audiovisuaalisina aineistoina portaalissa tarjotaan muun muassa joukon alun perin Radio Moreenissa lähetettyjä filosofihastatteluja filosofian henkilökohtaisesta ja yhteiskunnallisesta merkityksestä, filosofian emeritusprofessorien haastatteluäänitteitä sekä tallenteita Suomen ensimmäisen naispuolisen filosofian professorin Rauli Kaupin luennoista 1980-luvulta.

Ajankohtaispalstan ja suomalaisen filosofian historian arkiston rinnalla portaalin kolmas suomenkielinen pääosio on filosofinen verkkoencyklopedia *Logos*. Tietosanakirja sisältää suomalaisten asiantuntijoiden kirjoittamia laajoja artikkeleita filosofian historiasta ja nykyfilosofian kysymyksistä sekä monista yhteiskunnallisesti merkittävistä filosofisista aiheista. *Logos* käsittää jo lähes 140 artikkelia, ja ensyklopedian laajentaminen jatkuu nyt aiempaa aktiivisemmin Koneen Säätiön rahoittamassa hankkeessa. Sanakirjan artikkelit perustuvat ajankohtaiseen tutkimustietoon mutta ovat silti helposti lähestyttäviä akateemisten tutkijoiden ja opiskelijoiden lisäksi laajemmalle filosofiasta kiinnostuneelle yleisölle sekä filosofian lukio-opetukselle. Ruotsinkielisiä käyttäjiä palvelee *Filosofisk ordbok*, joka sisältää kattavan kokonaisuuden tiiviitä filosofisia sanakirja-artikkeleita.

Sivusto sisältää lisäksi johdatuksen suomalaisen filosofian keskeisiin instituutioihin, kuten yliopistoihin, yhdistyksiin, tutkimusryhmiin sekä julkaisuihin. Näiltä osin sivustoa vielä täydennetään lähikuukausina. Vuoden 2021 aikana portaalissa avautuu myös kokonaan uusi pääosio, filosofian ja kriittisen ajattelun oppimista ja opettamista palveleva *Kritikos.fi*, jonka toivomme muodostuvan aihepiirin solmukohdaksi verkossa. Sen koostaminen on nyt käynnistynyt Wihurin rahaston hankeapurahalla.

Portaalin kokoelmien täydentäminen ja uudet hankkeet ovat olleet vuosien varrella mahdollisia lukuisten säätiöiden myöntämien rahoitusten ansiosta: Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Suomen Kulttuurirahasto, Koneen Säätiö, Stiftelsen för Åbo Akademi, Svenska Kulturfonden, Otto A. Malms donationsfond sekä Opetus- ja kulttuuriministeriö ovat vuosien varrella tarjonneet mahdollisuuden portaalin sisältöjen laajentamiseen. Suomen tiedekustantajien liittoa kiitämme uudistuksen teknisiin kuluihin myönnetystä apurahasta.

Toivotamme *Filosofia.fi*-portaalin uusille ja vanhoille käyttäjille antoisia hetkiä suomalaisen filosofian parissa myös tulevaisuudessa. Sivuston mahdollisista puutteista, täydennysehdotuksista ja ajankohtaistiedoista toivomme yhteydenottoja osoitteeseen toimitus@filosofia.fi.

FILOSOFIA.FI Suomi Svenska

Ajankohtaista Arkisto Encyklopedia Logos Filosofia Suomessa Info

AJANKOHTAISTA
Tiedotteita, uutisia, tapahtumia ja näkökulmia

SUOMALAISEN FILOSOFIAN HISTORIAN ARKISTO
Digitaalinen arkistointiprojekti ja tutkimusmateriaali

FILOSOFIA SUOMESSA
Tietoja ja linkkejä

ENSYKLOPEDIA LOGOS
Tutkimusperusteisen filosofian verkkoencyklopedia

Uusimmat tiedotteet

- 28.11.2020 Eläintutkimuspäivät 2020 – Keynote-lähennot verkossa
- 28.11.2020 Filosofian ja elämäntutkimuksen LOIS-tuunaamiset
- 28.11.2020 Foton etätyöseminaari 19.11.2020
- 20.11.2019 Ranskan uusi artikkeli filosofian verkkoencyklopedia Logosissa

>> Kaikki tiedotteet

SUSANNA LINDBERG

Bernard Stiegler in memoriam (1952–2020)

Filosofi Bernard Stiegler yllättäen kuoli elokuussa 2020 sairauteen, joka ei ollut koronaviruksen aiheuttama. Muissa suhteissa hänen elämänsä sopii oudon vuoden 2020 allegoriaksi.

Bernard Stiegler oli poikkeuksellinen henkilö filosofien usein niin varovaisessa maailmassa siksi, että hän kasvoi ajattelijaksi karanteenia ankaramman eristyksen, nimittäin viiden vuoden vankilatuomion ansiosta. Hyvin nuorena hän oli antautunut täysin rinnoin 60- ja 70-luvun radikalismille jättäen lukion kesken noustakseen vuoden 1968 barrikadeille ja liittyen saman tien kommunistiseen puolueeseen (jonka hän hylkäsi vuonna 1976, koska piti sitä stalinistisena). Pankkivirkailijaäidin ja insinööri-isän poika oli harjoittanut kaikenlaisia ammatteja duunarista toimistorottaan ja maanviljelijästä jazzbaarin omistajaan. Viimeksi mainittu oli epäilemättä nuoren

miehen onnekkain idea, sillä baari johti kahteen tapahutamaan, jotka olivat ratkaisevia hänen loppuelämälleen. Ensimmäinen oli tutustuminen Gérard Graneliin (1930–2000), Toulousen yliopiston filosofian professoriin, joka piti jazzista ja viihtyi baarissa. Toinen oli baarin yksityisyrittäjälle tuottamat velat, jotka hän keksi lopulta ratkaista tekemällä sarjan pankkiryöstöjä. Tietysti hän jäi kiinni, ja näin hän päätyi viettämään vuodet 1978–1983 vankilassa.

Keskellä koronaepidemiasta johtuvaa karanteenia *Le Monde* -lehdelle kirjoittamassaan artikkelissa Stiegler palasi tähän eristyskokemukseensa kertoen, kuinka se oikeastaan pelasti hänet.¹ Tuon ajan vankiloissa ei ollut puhelinta eikä televisiota eikä tietenkään internetiä, mutta niiden sijaan Gérard Granel toi nuorelle miehelle filosofiaa ja kirjallisuutta, joita tämä alkoi tutkia systemaattisesti ja kurinalaisesti. Aamupäivän hän luki, iltapäivän

Kuva: Lamot / Wikimedia Commons

hän kirjoitti, ja päivän hän lopetti lukemalla Proustia. Vankilasta vapauduttuaan Stiegler kohtasi Jacques Derridan (1930–2004), jonka avulla hän päätyi opettamaan Collège International de Philosophieissa ja jonka johdolla hän aikanaan väitteli vuonna 1993. *Le Monden* kirjoituksessa Stiegler korostaa, että vankilakokemus on useimmille tuhoisa varsinkin, jos selleissä on monia ihmisiä ja televisio, mutta hänen oma tarinansa näyttää, että sen voi myös muuttaa eksistentiaalisesti merkittäväksi kokemukseksi, jossa tiet haarautuvat uusiin, ennalta-aavistamattomiin suuntiin.

Omaperäinen teknologian teoria

Stieglerin ensimmäinen merkittävä työ oli kolmiosainen *La technique et le temps* (1: *La faute d'Épiméthée*, 1994; 2: *La désorientation*, 1996; 3: *Le temps du cinéma et la question du mal-être*, 2001). Englanninkieliset käännökset *Technics and Time* 1–3 ilmestyivät 1998, 2009 ja 2010, ja Stiegler on maininnut myöhempien osien olevan valmisteilla, mutta jää nähtäväksi, olivatko ne niin pitkällä, että ne ilmestyvät vielä postuumisti. Joka tapauksessa *La technique et le temps* on Stieglerin koko filosofisen työn perusta ja kenties myös sen filosofisesti antoisin osa. Siinä hän kehittää omaperäisen tekniikan filosofian, jota pidetään nykyään yhtenä tämän alueen keskeisimmistä teorioista. Hän esittää, että teoriasta ja praksiksesta perinteisesti kiinnostunut klassinen filosofia on jättänyt kokonaan syrjään kysymyksen *tekniikasta*, joka on kuitenkin keskeinen inhimillisen todellisuuden osa, jota ei voi palauttaa teoriaan eikä praksikseen. Jos Stieglerin tekniikan teoriaa haluaa luonnehtia lyhyesti, sen voisi sanoa muodostuvan kolmesta elementistä: fenomenologiasta, filosofisesta antropologiasta ja käytännöllisestä filosofiasta.

Stiegler jatkaa fenomenologista perinnettä sikäli, että hän on kiinnostunut tietoisuuden rakenteesta. Kuten Husserl, hän ajattelee tietoisuuden koostuvan primaarisista retentioista (vaikkapa melodia, jonka kuulen) ja sekundaarisista retentioista (melodia, joka on muistissani), mutta toisin kuin Husserl, hän katsoo tietoisuuden muodostuvan myös ”tertiaarisista retentioista” eli teknisistä objekteista (helppo mutta riittämätön esimerkki on nuotit tai äänite, joihin melodia on tallennettu). Tämä tertiaarinen retentio ei ole pelkkä representaatio tietoisuuden sisällöstä, vaan se on tekninen elementti, jota ilman tietoisuus ei olisi mahdollinen. Tämä väite on mielekäs siksi, että tertiaarinen retentio ei kuitenkaan ole mikään yksinkertainen esine (toki on musiikkia ilman äänitteitä) vaan ulkoinen lisäke, johon tietoisuus enemmän tai vähemmän tietoisesti mutta kuitenkin välttämättä tukeutuu (yksinkertaisimmillaan jonkun laulama laulu).

Analyttisestä traditiosta katsottuna Stieglerin näkemys muistuttaa laajennetun mielen teoriaa, jonka mukaan ulkoiset esineet eivät ole pelkästään ajattelun apuvälineitä vaan osa ajattelua. Stieglerin lähtökohtana

on kuitenkin Kant, Husserl, Heidegger ja Derrida. Voisi ehkä sanoa, että hän ei tutki tietoisuutta ensisijaisesti havaintona vaan *muistina*, joka muodostuu eritasoisista ”muistijäljistä”: primaarisista impressioista, sekundaarisista kokemuksista, jotka jäsentyvät aina yhteisessä viitekehyyksessä, ja tertiaarisista jäljistä, jotka voivat olla teknisiä esineitä mutta myös esimerkiksi kielellisiä merkkejä (Stiegler analysoi kieltäkin tekniikkana).

Stiegler laatii kokonaisen filosofisen antropologian, jossa hän määrittelee ihmisen alkuperäisesti teknisenä olentona. Yksi hänen tärkeimmistä vaikutteistaan on paleoantropologi André Leroi-Gourhanin (1911–1986) työ, jossa tarkastellaan ihmiseksi tulemistä teknistymisenä. Leroi-Gourhanin mukaan ihmisestä tuli ihminen heti kun hän otti työkalun käteensä (toki jotkin muutkin eläimet käyttävät työkaluja, mutta tällä kertaa keskitytään vain ihmiseksi tulemiseen). Leroi-Gourhan ajattelee, että ihmisen evoluutio on siirtynyt ihmisen kehon ulkopuolelle työkaluihin. Työkaluja voi ajatella eräänlaisina materialisoituneina muisteina, ulkoistettuina aivoina: työkaluun ihminen tallentaa tiedon siitä, miten maailma toimii (kirveen keksijä tallentaa kirveeseen tiedon siitä, miten puuta voi parhaiten leikata); työkalun ansiosta ihminen osaa käsitellä maailmaa silloinkin kun hän ei henkilökohtaisesti tiedä, miten maailma toimii (kirvestä voi osata käyttää vaikkei sitä osaisikaan keksiä). Lisäksi työkalu on aina yhteinen, kollektiivinen, sen avulla ihmiset voivat välittää tietoa toisilleen, ja se suorastaan luo omat tekniset yhteisönsä (vaikkapa vasarakirveskulttuuri).

Stieglerille tämä ajatus työkalusta tiedon varsinaisena paikkana oli vallankumouksellinen, ja sen varassa hän laati teorian ihmisestä olentona, jonka tieto on *olennaisesti* (eikä vain sattumanvaraisesti ja toissijaisesti) ulkoistettuna työkaluihin ja muihin teknisiin objekteihin. Tämä tekee ihmisestä paitsi taitavan myös ensisijaisesti yhteisöllisen olennon: tekniset esineet perustuvat aina kollektiivisiin teknisiin periaatteisiin. Mutta samanaikaisesti teknisyyden tekee ihmisestä myös heikon ja tietämättömän olennon: merkittävä osa ihmisen tiedosta ja taitoa ei kuulu yksilölle, vaan se piilee hänen yhteisönsä käyttämissä työkaluissa. Tekniikan vastinparina ihmisen syvin olemus on *puute* (kyvyttömyys, taitamattomuus, osaamattomuus), jota hän työkaluillaan paikkaa. Koska ihminen on perusolemukseltaan puutteellinen, hän täydentää itseään teknisillä kapineilla – ja koska hän on aina jo teknisten kapineiden ympäröimä, hän itse on puutteellinen.

Kuuluisassa *Platonin apteekki* -tekstissään Derrida kuvasi kirjoitusta *farmakonina*: se on samanaikaisesti lääke (kirjoitus auttaa heikkoa ja puutteellista muistia) ja myrky (muisti, joka uskoo kirjoituksen muistavan puolestaan, ei enää ponnistele muistaakseen itse). Stiegler lainaa sanan Derridalta ja analysoi kaikkea tekniikkaa *farmakonina*: tekniikka on ihmiselle *sekä* lääke ihmisen puutteellisiin kykyihin *että* myrky, jonka takia ihminen helposti lakkaa käyttämästä kykyjään. Siinä missä Derrida tarkasteli niin sanottua *arkkikirjoitusta* kaikkeen

”Teknologia ei ole neutraali väline, se on ambivalentti *farmakon*.”

kielenkäyttöön välttämättä kuuluvana kvasi-transsendentaalisena rakenteena, Stiegler tarkastelee tekniikan *farmakon*-efektiä myös eettisestä ja myöhemmin poliittisesta näkökulmasta. Silloin kun tekniikka on myrkky, meidän tehtävänämme on keksiä *terapia* sen vaarallisia vaikutuksia vastaan. Esimerkiksi teoksessaan *Prendre soin de la jeunesse et des générations* (2008) Stiegler pohtii, millainen vaikutus kaikkialla läsnäolevilla digitaalisilla tekniikoilla on etenkin nuorten ihmisten ajatteluun (*noesikseen*) ja millaista kasvatusta digitaalisen teknologian määrittämässä maailmassa siis tarvitaan.²

Tietoisuuden riistoa vastaan

Teoksessaan *Ce qui fait que la vie vaut la peine d'être vécue: De la pharmacologie* (2010) Stiegler tarkastelee maailmanlaajuisen teleteknologian tyhmistävää ja turruttavaa vaikutusta ihmisten mieliin ja yhteisöjen toimintaan. Hänen mukaansa kaikkialla nykyään vaikuttava teollinen teleteknologia hyödyntää primaarisia retentioitamme, toisin sanoen tietoisuuden tai tarkemmin sanottuna *noesiksen* esipersoonallista ja kollektiivista pohjaa, josta yksilöt ja kollektiivit periaatteessa ammentavat käsityksensä siitä, mitä on mahdollista tehdä, ajatella ja toivoa. Informaatioteknologia suorastaan riistää tätä noeettista kerrostumaa ja tuottaa sen tilalle nihilistisen tyhjyyden, jossa mahdollisuudet katoavat, ja jonka varassa minkään tekeminen, ajatteleminen ja toivominen ei enää tunnu mahdolliselta. Näin moderni informaatioteknologia tuhoaa *noesiksen* haluavan perustan, libidon, ja sen mukana myös tahdon.

Tätä tietoisuuden riistoa ja tuhoamista vastaan Stiegler etsii ”lääkkeitä”, terapioita. Teknologia ei ole

neutraali väline, se on ambivalentti *farmakon*. Sen takia tällaisen terapian on kohdistuttava itse teknologiaan eikä vain hyviin ja pahoihin tarkoituksiin, joita palvelemaan tekniikka kulloinkin valjastetaan, tai hyviin ja pahoihin asioihin, joita teknologialla tehdään. Korostettakoon siis, että toisin kuin Heidegger, Stiegler ei suinkaan ole mikään modernin tekniikan kategorinen kriitikko: hän rakastaa teknistä kehitystä mutta inhoaa kritiikitöntä teknofanatismia, joka kieltäytyy näkemästä mitä haitallisia seurauksia kullakin tekniikalla on.

Uusimmissa teoksissaan Stiegler on kerta toisensa jälkeen palannut näyttämään, miten tekniikan haitalliset vaikutukset perustuvat siihen kapitalistiseen teolliseen järjestelmään, joka tämän tekniikan saatavuutta, käyttöä ja muotoilua ohjaa. Jos moderni informaatiotekniikka on tyhmistävää ja turruttavaa, se ei johdu siitä, että nämä tekniikat olisivat läpikotaisin nihilistisiä, vaan siitä, että uudet tekniikat ovat järjestään sellaisten yritysten hallussa kuin Google, Amazon, Facebook, Apple ja Microsoft (GAFAM), jotka eivät ole kiinnostuneita ihmisten voimaannuttamisesta ja uudeltaisesta yhteisöllisyydestä muuten kuin mainoslauseissaan. Tosiasiassa ne vain hyödyntävät ihmisen tieteen ja tietämättään tuottamaa dataa ja datatalouden perustana olevia protentioita (eräänlaista noeettista raaka-ainetta) vain ja ainoastaan oman rikastumisensa välineinä.

Teollistumisen aikakauden alusta alkaen ”termodynaaminen teknologia” ja ennen kaikkea nykyinen digitaalinen teknologia yhdessä ovat Stieglerin mukaan tuotaneet ”organologisen vallankumouksen”, joka puolestaan on synnyttänyt uuden ja ennenkuulumattoman aikakauden (”organologia” on jonakin aikakautena käytettävissä olevien teknologioiden kokonaisuus ja sitä koskeva tieto). Hän siis määrittää aikakauden sen käyttämän

tekniikan mukaan, ei esimerkiksi silloin valitsevan poliittisen järjestelmän mukaan (voisihan sitä myös sanoa, että teollistumisen aikakausi on demokratisoitumisen aikakausi). Vallitseva tekniikka määrittää puolestaan hyvin suuressa määrin aikakaudelle ominaista kulttuuria, yhteiskuntamuotoa, tiedettä, taidetta ja politiikkaa. Laajimmassa mahdollisessa mielessä aikamme ”organologia” on tuottanut *antroposeeniksi* kutsutun ilmiön. Englanniksi ilmestyneessä artikkelikokoelmassaan *Neganthropocene* (2018) Stiegler muotoilee häntä viime vuosina vaihtaneen kysymyksen näin: ”Mitä antropologiasta tulee antroposeenin aikakaudella?” Hän vastaa: ”Siitä tulee negantropologiaa, jonka pitää ponnistella negantroposeenin toteutumiseksi.”³ Antroposeenin tuottanut aikamme organologia on myrkyllinen ja tuhoisa. Yksi osan tuhoisuutta on noeettisten mahdollisuuksien nihiloituminen, jonka jo mainitsin. Mutta toinen osa on ilmastonmuutos ja laajemmin ympäristökatastrofi, jonka vallassa nyt elämme, ja jonka vastustaminen oli Stieglerin viimeinen, epätoivon sävyttämä taistelu.

Mutta mitä Stiegler tarkoittaa negantroposeenilla, jonka pitäisi siis lopettaa antroposeeni sekä ekologisena että noeettisena katastrofina? Kuten tiedetään, entropia on alun perin fysiikan termi, joka tarkoittaa epäjärjestyksen ja kaaoksen lisääntymistä, ja negentropia on vastavoima, joka tuottaa järjestystä. Stiegler tulkitsee näiden termien avulla tekniikan aikakautta esittäen, että se tuottaa entropiaa paradoksaalisesti tuottamalla eräänlaista järjestystä. Termodynaaminen ja erityisesti digitaalinen tekniikka tuottavat järjestystä ennen kaikkea standardisoimalla kaiken ja muuttamalla kaiken laskettavaksi: standardisoiminen tuottaa entropiaa, koska se tuhoaa elämän kykyä differentiaatioon. Stiegler hahmottelee Whiteheadiin tukeutuen eräänlaista ”elämän metafysiikkaa”, joka puolustaa elämän kykyä differentiaatioon ja noesiksen kykyä uusiin haarautumiin (*bifurcation*) tätä entropiasta standardisoimispyrkimystä vastaan. Vain tällainen elämä, joka kykenee näin uudistumaan, kykenee myös projisoimaan aidon tulevaisuuden sen sijaan, että asiat jatkuisivat pelkkänä tulemisena, joka muodostuu saman ikuisesta paluusta. ”Antroposeenin todellinen kysymys on: miten pääsee pois antroposeenistä toksisena aikakautena ja miten pääsee uuteen aikakauteen, jota kutsumme negantroposeeniksi?”⁴ Negantroposeeni on antroposeenin vastakohta: huolehtimisen, hoivan, vaalimisen ja varomisen aikakausi.

Voisi sanoa, että Bernard Stieglerin ajattelijantyo katkesi brutaalisti tähän kysymykseen: hän tulkitsee antroposeenin aikakautta tekniikan ja myös talouden näkökulmasta, ja avasi kysymyksen siitä, miten tämä aikakausi voitaisiin ylittää. Kyse ei ole siitä, että tekniikasta ja taloudesta pitäisi luopua – se ei ole mahdollista eikä toivottavaa – vaan siitä, että niihin pitää suhtautua kriittisemmin ja kekseliäämmin, jotta niitä voitaisiin käyttää maailmasta huolehtimiseen, ei maailman tuhoamiseen niin kuin nyt. Mutta mitä tämä tarkemmin pitää sisällään, jää jälkeensä selvitettäväksi.

Verkossa muisteltu

Stiegler kuoli keskellä koronaviruksen aiheuttamaa epidemiaa, ja tästä syystä filosofin kuolemaa seuranneet muistotilaisuudet ja *in memoriam* -symposiumit on pidetty ja pidetään verkossa. Tämäkin sopii Bernard Stieglerille paremmin kuin monelle muulle filosofille. Teknologia on Stieglerin työn keskeinen aihe, ja kysymys siitä, mitä seurauksia digitalisaatiolla on ajattelulle, oli hänen viimeinen suuri, kesken jäänyt työmaansa. Hän suhtautui nyt käynnissä olevaan digitalisaatioon hyvin skeptisesti, ei siksi, että hänellä olisi mitään tietokoneita ja nettiä vastaan – päinvastoin – vaan siksi, että hän koki näiden laitteiden infrastruktuurin olevan tosiasiaa pienen monopolistisen kapitalistisen klinin käsissä. Uusi teknologia – ei niinkään laitteet kuin koodit – on piilotettu patenttien ja tekijänoikeuksien taakse sen sijaan, että ne olisivat avoimesti kaikkien ulottuvilla, uuden keksimisen aineksena. Stieglerin haaveena oli digitaalisen kapitalismin horjuttaminen ja digitaalisten tuotantovälineiden ottaminen ihmisten käsiin, ei nyt kuitenkaan vanhan kommunistisen vallankumouksen hengessä, vaan uudenlaisen teollisuuspolitiikan ja hoivan ekonomian luomiseksi.

Monissa suhteissa tämä diagnoosi nyky maailmasta on harvinaisen tarkkanäköinen: digitaalinen ympäristömme vaikuttaa ajatteluumme ja yhteisöihimme niin voimakkaasti, ettei sen kehitystä pidä jättää vain GAFAMin hyvän tahdon varaan (jonka ”hyvyyden” voi hyvällä syyllä kyseenalaistaa). Joissakin suhteissa Stieglerin diagnoosi on myös kohtuuttoman pessimistinen, ja se herättää halun väittää vastaan huomauttamalla, että digitaalinen todellisuutemme on jo nyt haarautunut myös positiivisiin suuntiin: se on *myös* uusi julkinen tila, uudenlaisten yhteisöjen kotipaikka, monenlaisen yhteistyön, aktivismin, tutkimisen, ajattelemisen ja ennenkuulumattomien luovuuden muotojen sija. Varmaankin Stieglerin muistotilaisuuksia voisi pitää esimerkkeinä tällaisista positiivisista haaraamista: juuri sen uuden teknologian ansiosta, jota olemme kaikki koronavirus-epidemian aikana oppineet käyttämään, Stieglerin lukijat ympäri maailman ovat epidemioista ja etäisyyksistä huolimatta voineet kokoontua suremaan yhdessä, mutta myös ajattelemaan yhdessä, jatkamaan keskenjääneitä töitä, keksimään uudenlaisia yhteisöjä. Kehittämään Stieglerin perintöä tavalla, jota filosofi itse uskalsi tuskin pitää mahdollisena.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Bernard Stiegler, *Retourner le confinement en liberté de faire une expérience*. *Le Monde* 19.4.2020
- 2 Samalla Stiegler käy debattia Foucaultin kanssa, jonka biovallan käsite ei Stieglerin mielestä ota riittävästi huomioon konkreettisten tekniikkojen roolia.
- 3 Bernard Stiegler, *The Neganthropocene*. Toim. & käännt. Dan Ross. Open Humanities Press, London 2018, 34. (Lainaukset suomentanut S.L.)
- 4 Sama, 45. (Lainauksen suomentanut S.L.)

ATTE HÄKKINEN

Hälyjen kalastelua

Aika, paikka ja tila 50 Hz -äänitaidenäyttelyssä

Kiasmassa järjestettävä 50 Hz -äänitaidenäyttely on ensimmäinen laaja katsaus muusikko ja äänitaiteilija Mika Vainion (1963–2017) äänitaiteeseen Suomessa. Vainio oli kansainvälisesti arvostettu taiteilija, joka työskenteli pitkälti Suomen rajojen ulkopuolella. Yleisölle hän tuli tunnetuksi erityisesti Ilpo Väisäsen kanssa perustetun Pan Sonic -duon myötä. Vainion äänitaideteos on jäänyt vähemmälle huomiolle. Vainion soolokeikoilla ja Pan Sonicin esiintymisissä ääni kirjaimellisesti hallitsi tilaa, mutta ääni-installaatioissa tilanne on päinvastainen. Teokset soivat melko hiljaa, mikä tekee näyttelykokemuksesta rauhallisen ja keskittyneen.

Aikaa käsittelevässä teoksessa *3 x Wall Clocks* (2001) kellot on asetettu kulkemaan eri tahdissa, ja teoksen ääni syntyy kontaktimikrofoneista, jotka on kiinnitetty kelloihin. Seinällä on kolme kelloa. Niitä katsoessa ja nakutuksia kuunnellessa huomaa odottavansa jotain. Näyttelytila tuo mieleen sairaalan seinäkellot ja steriilin tunnelman. Kellojen ääni muodostaa ilmiön nimeltä *phase shift* eli vaihesiirto. Kellojen viisareiden nytkähtelyistä syntyvät äänet kuulostavat lähestyvän toisiaan ja loitontuvan toisistaan tietynlaisessa rytmissä. Länsimaisen taidemusiikin minimalismissa vaihesiirto on yleisesti käytetty tyylikeino. Esimerkiksi Steve Reichin teoksessa *Piano Phase* (1968) kaksi pianistia soittaa samaa melodiaa. Toinen pianisteista soittaa hiukan nopeammin kuin toinen, jolloin aiheutuu samankaltainen ilmiö kuin Vainion teoksessa. Myös Vainion varhainen kappale *Twin Bleeps* (1994) perustuu vaihesiirtoon.

Kiasmassa soiva ääni-installaatio *Onko* (1996) on julkaistu myös äänitteenä. Teos muistuttaa paljon Mika Vainion levytettyä soolotuotantoa, eikä kuultu ääni ole kaukana myöskään Pan Sonicin musiikista. Lie-neeikin määrittelykysymys, onko teos äänitaidetta vai musiikkia. On mielenkiintoista pohtia, kuinka pitkälti kokeellisessa musiikissa ja äänitaideteossa on kysymys samasta ilmiöstä. Konteksti määrittää paljolti, kuinka näitä asioita tulkitaan. Galleriatilassa kuultuna kysymys

on äänitaideteesta; *Onko*-teoksen levytys taas sisältää kokeellista musiikkia.

Teoksessa *Soundchamber Berlin* (2004) kuullaan Vainion Berliini. Suurkaupungin sykkeestä löytyneitä hiljaisia paikkoja on nauhoitettu rauhallisina aikoina esimerkiksi öisin. Teoksessa ei ole mitään ylimääräistä. Se koostuu kaupungin äänistä, jotka seuraavat toinen toistaan. Lyhyitä tarkoin valittuja pätkiä ei ole juurikaan efektoitu. Kenttänauhoista koostettu teos kuulostaa henkilökohtaisemmalta kuin muut esillä olevat teokset.

Vainion äänitaideteossa ja musiikissa voi kuulla kunnianosoituksen analogiselle äänelle. Yksi tällainen kunnianosoitus on äänitaideteos *2 x 540 kHz* (2009), jossa kuusi putkiradiota soittaa päällekkäin kahta eri sävellystä. Radiosta taltioituista äänistä koostuvat sävellykset ovat eri pituisia, joten teos ei toistu samanlaisena vaan muuttuu koko ajan. *2 x 540 kHz* on analoginen, lämmin ja nostalginen. Radiot tuovat teokseen omat soundinsa, ja nostalgiaa lisää myös niiden ulkonäkö. Soundit ovat abstrakteja, mutta samalla tuttuja: suhahduksia ja pihahduksia radiokanavien välistä. Usein häiritseviksi koetuista äänistä on luotu miellyttävä ja hauras äänitaideteos.

Kiasmassa kuullaan myös lyhyt ääni-installaatio nimeltään *-27* (1998). Se on samalla käytävällä vessan kanssa ja jää liki huomaamatta. Korkeat siniäänit kilpailivat vessan huuhteluäänten kanssa ja luovat arkisen vaikutelman. Teos on näyttelyn loppupäässä, joten korvat alkavat kuunnella putkistoissa virtaavaa veden lorinaa osana teosta. Teos sai pohtimaan tilaa ja tilan ääntä. Äänitaidenäyttely herkistää kuuloaistin uudelle tasolle.

Mika Vainion taide elää, koska se saa meidät kuuntelemaan uudella tavalla ja löytämään kauneutta ja rauhaa piippauksista, suhinoista, kaupungin äänistä ja radion kohinasta. Teokset käsittelevät aikaa, paikkaa ja tilaa tavalla, jossa on läsnä äänen materiaalisuus ja hauraus. Vainion taiteesta tekee arvokasta se, että hän kalasteli hälyistä itseään koskettavan saaliin ja muokkasi siitä käsitteellisen taidolla jotain, mitä ei ollut olemassa ennen häntä.

TERE VADÉN

David Graeber arkijärkeä uudelleenmuotoilemassa

Lokakuun 11. päivä yli 200 paikkakunnalla ympäri maailmaa järjestettiin tapahtumia osana ”Galaksienvälistä muistokarnevaalia” antropologi ja aktivisti David Graeberin kunniaksi. Graeber kuoli syyskuussa matkalla Venetsiassa haimatulehdukseen, jonka osasyynä Graeberin partneri Nika Dubrovsky epäilee keväällä sairastettua koronaa. Osallistujien toivottiin käyttävän maskeja koronan ja Venetsia-yhteyden, mutta ennen kaikkea vainajan leikkimielisyyden vuoksi. Juuri ja juuri kuolemanjälkeiseksi jääneessä keskustelukirjassa *Anarchy – In a Manner of Speaking* (2020) Graeber ihastelee historiallisia kulttuureja, jotka muuttivat yhteiskuntarakenteensa melko lailla täysin esimerkiksi vuodenaikojen mukaan: kesällä ja talvella erilaiset sosiaaliset säännöt, erilaiset omistussuhteet, jopa eri nimet ihmisille. Tällaisessa elämänmuodossa yhteiskunnan rakenteiden muunneltavuus ja tietty sattumanvaraisuus käy selväksi kaikille. Karnevalismi lie monin paikoin jonkinlaista väljähtänyttä jäännettä tällaisista käytännöistä.

Graeberin tunnetuimmat teokset osuivat ajan hermoon. Vuoden 2011 menestyneen *Debt. The First 5000 Years* kuvasi nimensä mukaisesti velan historiaa. Mieleenpainuvasti Graeber osoitti, että rahajärjestelmä ei antropologin silmin suinkaan synny helpottamaan hankalaa vaihtokauppaa (”saat kaksi ja puoli kanaa tuosta saavista”), vaan se kehittyi velkasuhteiden selvittämiseen – tai pikemminkin niiden jatkuvaan kierrättämiseen. Finanssikriisin jälkiaalloissa Graeberin huomio, jonka mukaan ihmisten keskinäisistä lupauksista ja luottamuksesta alkunsa saava velka muuttuu myllynkiveksi, kun sen vahvistajaksi saadaan väkivaltakoneisto, osui maaliinsa. Samoin ajatus, että historiallisesti näyttää selvältä, että väestön velkaantuminen johtaa joko mullistuksiin tai velkojen anteeksiantoon, tuntuu toimivan. Graeber näkee myös byrokratiassa samanlaisen vääristävän vaikutuksen: kasvottomat säännöt ovat monimutkaisessa yhteisössä ja yhteiskunnassa kenties tarpeellisia ja suhteellisen neutraaleja, mutta ne muuttuvat vaarallisiksi väkivallalla vahvistettuina. Aikamme suurimmat byrokratiat Graeber tunnistaa vuonna 2016 tähän lehteen suomennetussa artikkelissa: ”Markkinoita tai valtioita ei voi olla olemassa ilman jatkuvaa väkivallan uhkaa.”¹

Toinen myyntihitti, *Bullshit Jobs* (2018), syntyi vielä suuremmin yleisön pyynnöstä. Lähtökohtana oli Graeberin nettiessee, jossa hän hämmästeli, miten monet

ihmiset varsinkin Pohjois-Amerikassa ja Euroopassa tuntuvat tekevän töitä, jotka ovat tekijöiden itsensäkin mielestä tarpeettomia tai jopa haitallisia. ”Hevonpaskatyöt” eroavat kuuluisista ”paskatöistä” siinä, että hevonpaskatöissä palkka ja muut työolosuhteet voivat olla kohtuulliset tai jopa hyvät – itse työllä vain ei ole merkitystä. Essee synnytti valtavan huomion, jonka siivittämänä Graeber keräsi tuhansien ihmisten omakohtaisia kokemuksia kirjaa varten. Yhtä yhteistä nimitystä kaikille hevonpaskatöille ei löytynyt, mutta taustalla vaikuttavat ainakin kaiken tason johtajien tarve saada mahdollisimman monta alaista (liittyneekö tutkimustuloksiin, joiden mukaan johtajien palkka ei riipu niinkään tuloksellisuudesta kuin juuri alaisten lukumäärästä²), ja kulttuurinen tarve ”syödä leipänsä otsa hiessä” eli tarve olla edes tekevinään jotain talouden kasvattamiseksi sen sijaan, että tehokkuuden ja tuottavuuden kasvu ulosmittattaisiin vapaa-aikana.

Graeberin kirjoituksia luonnehtivat yhtä aikaa laaja lukeneisuus ja yllättävät näkökulmat, jotka usein johtavat epätavanomaisiin oivalluksiin. Itse Graeber arveli työväenluokkaisen taustansa olevan osasyynä tuoreeseen näkövinkeliin. Osansa oli varmasti myös Graeberin opettajalla, antropologi Marshall Sahlinsilla, joka on ennakkoluulottomasti puhkonut länsimaisen ihmiskuvan itse-tyytyväisiä kuplia. Graeberin työn taustalla kuuluu koko ajan kysymys: Miten ihmeessä päädyimme tilanteeseen, jossa emme enää osaa purkaa ja uudelleenrakentaa yhteiskuntaa, joka ei sovikaan tarkoituksiimme?

Graeber osallistui lukemattomiin suoran toiminnan kampanjoihin, joista kirjoitti myös kaksi kirjaa. *Direct Action* (2009) kertoo hyvin yksityiskohtaisesti New Yorkin anarkistisesta suoran toiminnan liikkeestä, erityisesti sen osallistumisesta globalisaatiokriittiseen liikehdintään, joka huipentui Seattlen mielenosoituksiin vuonna 1999. *Democracy Project* (2013) puolestaan kuvaa New Yorkin Zuccotti-puistosta alkanutta Occupy-liikettä, jonka yhtenä alkuunpanijana Graeber toimi. Molempien kirjojen perussanoma on ehkä yllättävä: Graeberin mukaan nämä kansalaisaktiivisuuden ja suoran toiminnan muodot onnistuivat osittain jopa yli omien odotustensa. Globaalia oikeudenmukaisuutta vaatinut liike todella pysäytti ainakin joksikin aikaa kauppa- ja tullineuvottelut, joita vastaan mielenosoitukset oli suunnattu. Liikkeen ansiosta WTO ja IMF kumppaneineen nousivat kriittiseen tarkasteluun, jota ilman esimerkiksi

IMF:n käänne julkisten investointien merkitysten korostamiseen tuskin olisi kuviteltavissa.

Occupy-liikkeen ansioksi Graeber puolestaan laski, että nyt kun esimerkiksi Yhdysvalloissa jälleen osoitetaan mieltä kaduilla ja organisoidutaan poliittisesti, lähtökohtana on horisontaalinen ja verkostomainen malli. Occupy oli Graeberin mukaan globaali demokratiaopisto, jossa suuret määrät ihmisiä saivat ensimmäisen ja ehkä ainoan kosketuksensa suoraan demokratiaan. Kuten Graeber irvailee, moni amerikkalainen ja eurooppalainen katsoo elävänsä demokratiassa, vaikka vaaleissa äänestämisen lisäksi hyvin harva heistä on osallistunut yli viiden hengen porukassa tasa-arvoiseen päätöksentekoon mistään ruokatilausta vakavammasta asiasta. (Asunto-osakeyhtiöiden kokouksissa äänestetään osakkeiden määrän mukaan, joten niitä ei lasketa.)

Nykyisten suoran toiminnan liikkeiden menestysten analysoinnin lisäksi Graeber on korostanut, että menestyksekkäitä järjestelmällisen sarron kumouksia ja vapaan yhteiskunnan rakentamisia on tapahtunut läpi historian, ei vasta Ranskan vallankumouksen tai ylipäätään eurooppalaisen valistuksen myötä. Pohjois-Amerikkaa valloittaessaan eurooppalaiset kohtasivat alkuperäisasukkaita, jotka pitivät eurooppalaisia komentoketjuja, hierarkioita ja työpaikkoja lapsellisina. Kuten tunnettua, nämä tasa-arvoisuuden ja esivallan kyseenalaistamisen teemat vaikuttivat esimerkiksi Yhdysvaltain federalistiseen perustuslakiin ja eurooppalaiseen filosofiaan. Alkuperäisasukkaat eivät Graeberin mukaan kuitenkaan olleet vain sattumalta tai myötäsyntyisesti tietoisia siitä, miten vä-

kivaltaisten hierarkioiden muodostuminen estetään. Pitkemminkin tilanne itärannikolla oli osaltaan seurausta karuista kokemuksista aiemmista Pohjois-Amerikan historiallisista yhteiskunnista, joissa esimerkiksi uskonnollinen hierarkia korostui.

Vapaan yhteiskunnan tavoittelu onkin Graeberin mukaan aina historiallinen, aikaan ja paikkaan sidottu prosessi: ryhmä ihmisiä haluaa päästä jonkin (väki)vallan alta pois ja tässä yrityksessään kääntyy tarkastelemaan myös omaa toimintaansa, omia suhteitaan ja käsityksiään, ja näin päätyy tavoittelemaan edelleen tasa-arvoisempaa tilannetta, ja niin edelleen. Anarkismilla, toisin kuin esimerkiksi lähisukulaisella marxilaisuudella, ei ole pysyvää jonkin teoreetikon nimiin laitettavaa tilanneanalyysiä ja toimintaohjelmaa vaan toiminnan etiikka, jossa keinot ja päämäärät ovat samassa paketissa. Anarkismin lähihistoriassa Graeber korostaa feminististen liikkeiden ja Yhdysvalloissa erityisesti kveekarien vaikutusta. Feministit ja kveekarit ovat osoittaneet ensinnäkin, että päätöksenteon – esimerkiksi yhteenkokoontumisen, keskustelun ja kokoustamisen – tavat ovat ratkaisevan tärkeitä tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden kannalta, ja toisekseen, että ”puheenjohtaja, sihteeri ja enemmistöäänestys” -mallia parempia tapoja todella on olemassa. Ne ovat jopa suhteellisen luontaisia monille ihmisryhmille, jollei niitä nimenomaan opita ja opetella pois. Juuri tässä Graeber korostaa omakohtaisen kokemuksen merkitystä: suoran demokratian toimivuudesta on vaikea ellei mahdollon tulla vakuuttuneeksi millään muulla tavalla kuin osallistumalla suoraan demokratiaan.

”Myös hierarkkisissa rakenteissa aina yrityksiä ja armeijoita myöten perustason toiminta perustuu jakamiselle, luottamukselle ja ystävällisyydelle.”

Yksi Graeberin lempikäsitteistä, ’peruskommunismi’ (*baseline communism*), viittaa myös tähän usein helposti ja huomaamatta tulevaan tasa-arvon ja yhteistyön malliin. Myös hierarkkisissa rakenteissa aina yrityksiä ja armeijoita myöten perustason toiminta perustuu jakamiselle, luottamukselle ja ystävällisyydelle. Esimerkiksi keskustelu, ylipäätään kommunikaatio, alkaa keskustelukumppanin tunnistamisesta, tunnustamisesta ja minimaalisesta yrityksestä ymmärtää tätä – kuten kaikki kielifilosofit korostavat. Vasta korvausta kyselemättömän peruskommunistisen toiminnan päälle voidaan rakentaa kilpailuun ja yksityisomaisuuteen perustuva talous tai yhteiskunta. Niinpä Graeber toteaa, että kommunismia ei oikeastaan tarvitse luoda, se pitää vain organisoida muuten kuin epädemokraattisesti ja kapitalistisesti. Peruskommunismia vasten näkyy jälleen väkivallan erityisluonne: väkivalta on Graeberin analyysissä ainut tapa vaikuttaa toiseen ihmiseen ilman pienintäkään yritystä ymmärtää tätä. Siksi väkivalta on eräässä mielessä helpoin ja samalla hedelmättömin ”vuoro”vaikutuksen muoto.

Koronakriisi on kaukana hauskaista karnevaalista, mutta karnevaalin tapaan se on näyttänyt, että monet vankkumattomina pidetyt tosiasiat olivat sittenkin sopimuksenvaraisuuksia. Kesällä 2020 Graeber pohti *podcast*issä, miten tämä pullon henki saadaan tungetuksi takaisin piiloon, vai saadaanko lainkaan³. Pandemia on osoittanut, että sen oloissa sitoutuminen abstraktioihin kuten ”velka” tai ”markkinat” on ihmiselämälle tuhoisaa. Sen sijaan Graeber korostaa olemassa olevien läheisten ja konkreettisten riippuvuussuhteiden merkitystä ja niistä huolehtimista. Keskustelemina ja pohtivina oliona ihmiset luovat itsensä ja toisensa suhteessa toisiinsa ja ympäristöön, eivät ensisijaisesti suhteessa absoluuttisiin abstraktioihin. Ehkä yhteiskuntakin voitaisiin järjestää huolenpidoksi näistä keskinäisistä suhteista?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 David Graeber, *Velka: ensimmäiset 5 000 vuotta* (Debt. The First Five Thousand Years, 2009). Suom. Viljami Hukka. *niin & näin* 1/2016, 13–18. Verkossa: netn.fi/node/5879
- 2 Fix Blair, Personal Income and Hierarchical Power. *Journal of Economic Issues*. Vol. 53, No. 4, 2019. Verkossa: doi.org/10.1080/00213624.2019.1657746
- 3 Low Society podcast: David Graeber and the pandemic’s effect on bullshit jobs. Verkossa: soundcloud.com/low-society/028-david-graeber-and-the-pandemics-effect-on-bullshit-jobs

Graeberin tekstejä *niin & näin* -lehdessä

Anna pois (Give It Away, 2000). Suom. Tere Vadén. *niin & näin* 3/2008, 21–23. Verkossa: netn.fi/node/3737.

Vallankumous käännettyssä järjestyksessä (Revolution in Reverse, 2007). Suom. Tere Vadén. *niin & näin* 4/2009, 69–79. Verkossa: netn.fi/node/4184.

Velka: ensimmäiset 5 000 vuotta (Debt. The First Five Thousand Years, 2009). Suom. Viljami Hukka. *niin & näin* 1/2016, 13–18. Verkossa: netn.fi/node/5879.

SANNA TIRKKONEN

Tieteen rooli koronakriisissä

Koronakriisin hoito on vaatinut hallituksilta nopeita päätöksiä silloinkin, kun viruksen ominaisuuksista ja leviämistavoista ei ole ollut tietoa. Tieteeseen on kohdistunut valtavia odotuksia epätietoisuuden selättämiseksi ja toimintaohjeiden antamiseksi. Tieteellisen tiedon ja päätöksenteon välinen suhde herättää kuitenkin lukuisia kysymyksiä. Jos tiedettä tehdään nopeassa tahdissa ennalta määriteltäviä päämääriä varten, ovatko tutkimustulokset luotettavia ja objektiivisia? Miten tulosten ylipäätään tulisi päätyä osaksi päätöksentekoa? Miksi eri valtioiden rajoitustoimet ovat olleet niin erilaisia, vaikka kaikki sanovat toimivansa tieteellisen tiedon perusteella?

Syyskuussa Tieteenfilosofian kansalliskomitea kokosi Helsingin yliopiston Tiedekulmaan asiantuntijapaneelin keskustelemaan tieteellisen tutkimuksen roolista koronakriisin hoitamisessa. Panelisteilta kysyttiin, mitä kriisi on tähän asti opettanut tieteeseen perustuvasta päätöksenteosta ja minkälaisia toimintatapoja tulisi kehittää, jotta uusin tieteellinen tieto tavoittaisi päätöksentekijät. Keskustelua johti professori Uskali Mäki, ja tapahtuman viestijänä ja yleisökysymysten moderoina toimi tieteenfilosofi Inkeri Koskinen.

Tieteen ja politiikan suhde

Panelisteista Mika Salminen Terveiden ja hyvinvoinnin laitokselta (THL) kertoi, miten tieteentekijöiden ja päättäjien välinen yhteistyö on sujunut käytännössä koronakriisin aikana. Salminen on edustanut tutkimuslaitosta medioissa kriisin alusta alkaen, ja paneelikeskustelu raotti yleisölle päätöksenteon kulisseja. Hän totesi koronatilanteen hoitamisen olleen ylipäätään vaikea tehtävä, mutta THL:n näkökulmasta tiedeyhteisön sisältä tullut voimakas epäusko tilannearvioihin vaikeutti entisestään rajoitustoimia koskevaa päätöksentekoa. Media myös asetti paineita vastata välittömästi kysymyksiin, joista ei vielä kriisin alussa ollut tutkimustietoa, ja klikkiotsikoihin päätyviä lauseita oli vaikea ennakoita etukäteen. Työskentelyn suurimmaksi ongelmaksi hän kuitenkin nimesi edellisen hallituksen leikkaukset, jotka ovat heikentäneet THL:n valmiuksia seurata eri tieteenalojen kehitystä. Panelistit olivat yksimielisiä siitä, että yliopistojen ja THL:n yhteistyölle tulisi luoda paremmat edellytykset.

Salmisen puheenvuoro toi esille, miten yliopistojen ja THL:n päämäärät eroavat toisistaan. Hän korosti THL:n toiminnan perustuvan kansanterveyden edistämiseen, mitä ei voi erottaa politiikasta: kansanterveysvelvoite ohjaa mieltämään, miten tulokset vaikuttavat päätöksiin.

Hänen mukaansa tutkimustulokset täytyy tällöin erottaa ”puhtaan tieteen” ideoista. Keväällä 2020 THL:n tehtävänä oli tehdä nopeita johtopäätöksiä osittain ristiriitaisistakin tutkimustuloksista, ja Suomen hallitus oli alusta asti mukana keskustelemassa, mitä tulokset tarkoittaisivat toimintaohjeiden kannalta.

Kansainvälisen tiedeneuvonnan asiantuntija Jaakko Kuosmanen antoi puolestaan varoittavan esimerkin politiikan ja tieteen välisestä liian kiinteästä yhteistyöstä. Hän toi esille Isossa-Britanniassa heränneen skandaalin, joka nakersi luottamusta riippumattomaan tieteeseen. Skandaali aiheutui pääministeri Boris Johnsonin neuvonantajien osallistumisesta kokouksiin, joiden oli tarkoitus olla ainoastaan tiedeyhteisön jäsenille. Kansalaisten silmissä osallistuminen politisoi tieteellisen ryhmän toiminnan. Kuosmanen kertoi muidenkin maiden perustaneen varsin satunnaisia tieteellisiä työryhmiä koronatilanteen ratkaisemiseksi, mikä osoitti tieteellisestä tiedonkulusta vastaavien kansainvälisten järjestelmien olevan pahasti ajasta jäljessä. Tulisikin luoda uusia, luotettavampia rakenteita takaamaan tieteellinen tiedonkulku, jotta päätöksenteko voisi myös tulevia kriisejä ratkoessa perustua tieteeseen.

Koronatoimien oikeutus ja oikeellisuus

Tukholman yliopistossa toimiva tieteenfilosofi Erik Agner sai tehtäväkseen selittää Ruotsin muista Euroopan maista poikkeavia koronatoimia keväällä 2020. Hän totesi, että Ruotsissa on painotettu yhteiskunnan eri toimijoiden, esimerkiksi keskuspankin ja terveysviranomaisten, autonomiaa, jotta eri tahot eivät olisi alttiita samoille paineille kuin poliitikot, joiden odotetaan reagoivan tilanteisiin nopeasti. Tämän takia myöskään Ruotsin terveysviranomaisilla ei ole mahdollisuutta vaikuttaa poliittikkoihin niin suorasti kuin naapurimaissa. Agner kertoi yhden Ruotsin koronatoimia puoltavista

”Mitkä ovat tieteellisen näytön kriteerit, kun aikaa luotettavien tulosten saamiseen ei ole?”

argumenteista olleen, että terveystilanteiden vastuulla on ehkäistä itsemurhia ja lähisuhdeväkivaltaa, joiden määrää rajoitustoimet voivat lisätä.

Toimenpiteitä arvioidessa voidaan kuitenkin erotella kysymyksiä päätösten oikeutuksesta ja oikeellisuudesta sekä niiden taustalla vaikuttavista arvoista. On eri asia kysyä, oliko toiminta oikeutettua ja hyvin perustein toteutettua, tai miten kevään 2020 toimet vaikuttivat eri väestönosiin, kuin olivatko toimenpiteet oikein. Agnerin mukaan jälkimmäiseen kysymykseen saadaan vastaus vasta ajan kuluessa, kun tiedetään paremmin, onnistuivatko toimet minimoimaan kuolleiden määrän pitkällä tähtäimellä. THL:n Mika Salminen puolestaan kommentoi puheenvuoroa väittämällä Ruotsin sortuneen utilitaristiseen hyötyjen ja haittojen laskelmoimiseen, siinä missä suomalaiset poliitikot pyrkivät minimoimaan kaikki mahdolliset henkeen kohdistuvat riskit ja päätyivät siksi toteuttamaan jyrkempiä rajoituksia. Vaikeimmat kysymykset päätösten taustalla vaikuttaneista arvoista jäivät kuitenkin ilmaan.

Tieteellinen näyttö ja monitieteisyyden ongelmat

Tieteenfilosofi Jaakko Kuorikoski nosti esille kiireen ja ulkoisten vaateiden vaikutukset tieteeseen. Mitkä ovat tieteellisen näytön kriteerit, kun aikaa luotettavien tulosten saamiseen ei ole? Koronakriisin aikana on esimerkiksi jaettu lehdistötiedotteita datasta, joka on haluttu saada nopeasti julkiseksi, vaikka tulokset eivät ole käyneet läpi tiedeyhteisön seula. Salminen jatkoi pohdintaa toteamalla, että vaikka rajoituksista päätettäessä ei voitu odottaa päteviä tutkimustuloksia, etenkin koronarokotteen kehittämisessä tarvitaan malttia: vaarana

on, että jo horjuva luottamus rokotteisiin romahtaa, jos uudella rokotteella huomattaisiin olevan vakavia sivuvaikutuksia.

Varhaiskasvatuksen professori Mirjam Kalland korosti tiedekasvatuksen tärkeyttä takaamaan, että ihmiset ymmärtäisivät tieteen toimintaperiaatteita ja sietäisivät paremmin tiedon epävarmuutta. Hän pohti myös kriisin aikana tehtyjen kyselyiden tieteellistä arvoa, ja päätyi puolustamaan niiden asemaa alustavien tulosten saamisessa. Vaikka tieteelliset kriteerit eivät aina täytyisikään täydellisesti, kartoitukset voivat auttaa esimerkiksi sosiaalisten seurausten arvioinnissa ja suunnan ottamisessa tavalla, joka voi vaikuttaa lukuisten ihmisten elämään.

Kalland osallistui keskusteluun erityisesti valtioneuvoston Covid19-tiedepaneelin jäsenenä. Keväällä 2020 tiedepaneelin tehtävänä oli toimia riippumattomana, monitieteisenä tahona, joka arvioi koronakriisin haitallisia vaikutuksia sekä jälleenrakentamista¹. Hän totesi työskentelyn tuoneen esille myös monitieteisyyden ongelmia. Covid19-paneelissa edustettuina olivat käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteet sekä ympäristö- ja ilmastotieteet, mutta esimerkiksi gerontologia puuttui työryhmästä, vaikka pandemian vaikutukset ovat kohdistuneet juuri vanhuksiin. Kalland kertoi työskentelyn osoittaneen, että jos ilmiötä tarkastelee vain yhden tieteenalan näkökulmasta, toimintaohjeiden seuraukset voivat näkyä odottamattomasti yhteiskunnan eri alueilla. Tästä tietoisuudesta huolimatta ryhmän loppuraportti jäi sirpaleiseksi eikä aito tieteidenvälisyys toteutunut.

Tiede osana yhteiskuntaa

Keskustelun puheenjohtajana toiminut Uskali Mäki muistutti tieteen olevan monimutkainen, yhteiskunnan rakenteisiin kietoutunut järjestelmä, jonka kokonaisuus ja toimintaperiaatteet eivät aina sovi yhteen tieteeseen kohdistettujen odotusten kanssa. Myös tieteen vastaanottoon vaikuttaa koko sosiaalinen todellisuus: arvot, eriarvoisuus, kansalaisten asenteet ja taidot käsitellä ristiriitaista tietoa.

Tieteentekemisen perusrakenteiden, perustutkimuksen ja esimerkiksi vertaisarviointijärjestelmien on oltava kunnossa, jotta kriisitilanteissa tieteellisiä prosesseja voitaisiin kiihdyttää ja silti saavuttaa luotettavia tutkimustuloksia. Mäen mukaan tieteenfilosofoista olisi apua tieteen kokonaisuuden ymmärtämisessä ja sujuvamman tieteidenvälisyyden toteuttamisessa. Tiedepaneelien tulisivatkin toimia itsereflektiivisesti ja itseään korjaten, jolloin tieteeseen perustuva päätöksenteko voisi toimia kriiseissä paremmin.

Viite

- 1 Valtioneuvoston Covid19-tiedepaneelin raportti. 1.6.2020. Verkossa: valtioneuvosto.fi/documents/10616/21411573/VNK_Tiedepaneelin_raportti_200601.pdf/b3c837ba-02a1-693b-ccf5-fbdada481c01/VNK_Tiedepaneelin_raportti_200601.pdf

Kenen palveluksessa tieto on?

Tutustu ohjelmaan osoitteessa www.tiiteenpaivat.fi

HYVÄ JA PAHA TIE TO

TIETEEN PÄIVÄT 13.–17.1.2021

HELSINGIN YLIOPISTON PORTHANIASSA JA TIEDEKULMASSA SEKÄ VERKOSSA

VAPAA PÄÄSY!

Tieteen päivät ©
Vetenskapsdagarna

JOUNI AVELIN

”Jotain omituista on meneillään...” eli ottakaa vaalivaras kiinni!

London *Review of Books*issa (22.10.2020) James Meek kysyy, mitä konspiratiivisen mielen sopukoissa oikeastaan pyörii¹. Keväällä 2020 Britanniassa, Irlannissa, Alankomaissa, Australiassa ja Uudessa-Seelannissa tuhopolttajat isivät satojen matkapuhelintukiasemien kimppeeseen, koska 5G-teknologia on todellisuudessa aiheuttanut massakuolemia ja epidemian, jonka salaliitto on lavastanut koronapandemiaksi. Meek toteaa, että 5G on vain teknologinen päivitys sekalaisten kuvitelmien ristipölytyksessä. Sen taustalle piiryy tuttuakin tutumpi kuva ryhmästä sadistisia tyrannia, jotka pyrkivät supistamaan maailman väestöä ja orjuuttamaan loput. Pandemian varjolla tyrannit pyrkivät eristämään meidät toisistamme ja polkemaan yksilön vapaudet tuusan nuuskaksi.

Meek viittaa Oxfordin yliopiston laajaan tutkimukseen, joka julkaistiin *Psychological Medicinessä* 21.5.2020². Sen mukaan Britanniassa lähes 50 prosentilla aikuisista on taipumusta konspiratiivisiin ajatuksiin ja näkemyksiin. Kolme neljäsosaa vastaajista epäili virallisia selityksiä pandemian syistä ja lähes puolet uskoi, että Kiina on tarkoituksellisesti masinoinut sen ”länttä” vastaan. Toisaalta jopa 20–25 prosenttia oli sitä mieltä, että pandemian takana ovat juutalaiset, muslimit, Bill Gates tai ”eliitti, joka on luonut viruksen perustaakseen maailmanhallituksen”. Myös 5G sai kannatusta, sillä vastaajista 21 prosenttia oli enemmän tai vähemmän sitä mieltä, että pandemian syynä on 5G, ja suurin piirtein yhtä moni uskoi, että 5G on ”avaruusolentojen ase ihmiskunnan tuhoamiseksi”.

Johtopäätöksensä tutkijat esittävät, että salaliittouskomukset kertovat ”yhteiskunnallisesta eroosiosta”, mikä tuntuu sanovan liikaa eikä mitään. Mielenkiintoisempaa olisi kysyä, mitä salaliittoihin uskovat oikeastaan tarkoittavat ”uskomisella”. Meek viittaa Karl Popperiin, joka toteaa teoksessaan *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset* (1945), että salaliitot ovat ”aivan tavallisia yhteiskunnallisia ilmiöitä. Ne muodostuvat tärkeiksi esimerkiksi silloin, kun salaliittoteoriaan uskovat ihmiset pääsevät valtaan.”³ Vaikka salaliitot ovatkin sosiaalista todellisuutta, hänen mukaansa *salaliittoteoriat* voidaan osoittaa vääräksi, sillä ”salaliittolaiset saavat harvoin toteutetuiksi salaliittonsa tavoitteet.”⁴ Käytäntö siis todistaa teorian vääräksi?

Onko näin? Teoksessaan *A Lot of People Are Saying. The New Conspiracism and the Assault on Democracy* (2019) Russell Muirhead ja Nancy L. Rosenblum jakavat salaliittoteoriat ”klassiseen” ja ”uuteen”. Klassinen salaliittoteoria

yrittää selittää maailmaa ja luoda siihen järjestystä. Se tarjoaa jonkinlaisen teorian. Klassinen salaliitto on suuren mittakaavan ilmiö: salaliitto on *kaiken* takana, ”historia on salaliitto”.⁵

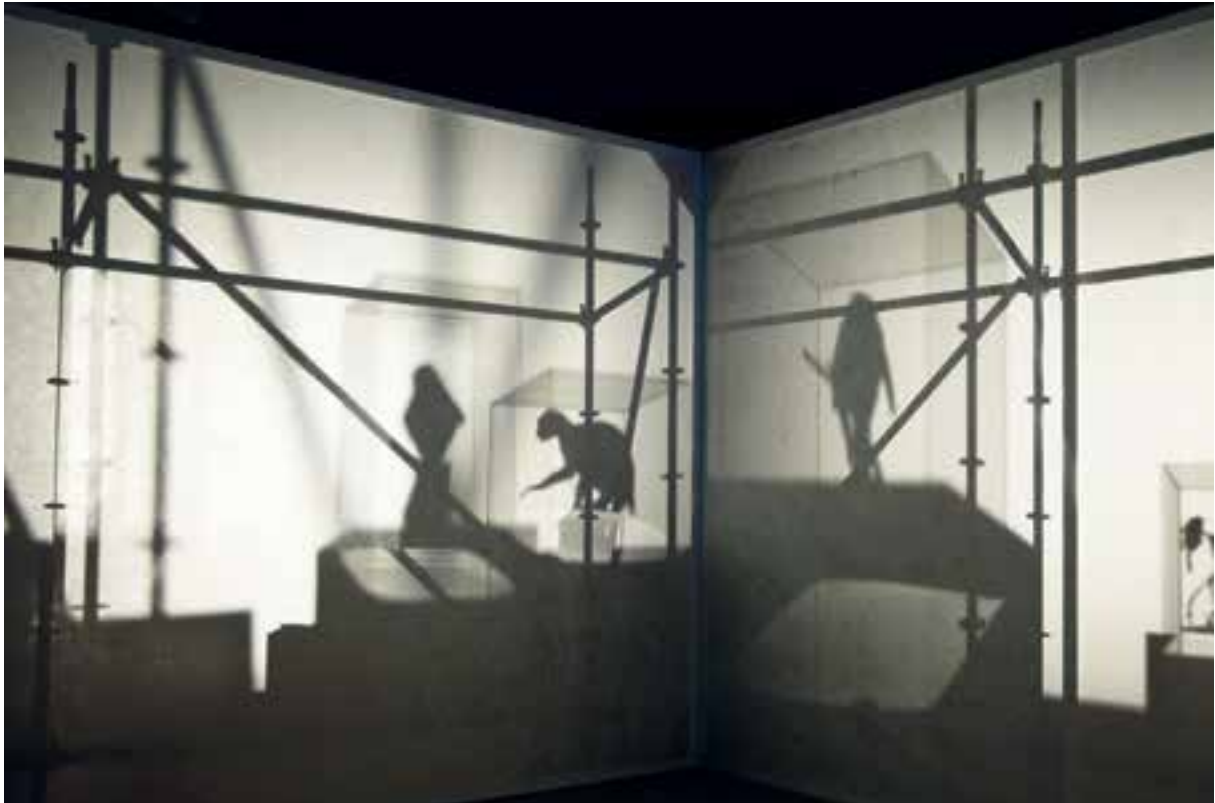
Mutta eihän salaliitoista ole mitään todisteita? Aivan. Siinä näette, miten ovelia ne ovat. Koska salaliittoja ei voi todistaa, niitä ei tarvitse todistaa... ”Uusi salaliittoteoria” ei vaadikaan todisteita. Se perustuu oletuksiin ja ennen kaikkea *toistoon*. Riittää, että väitteet ovat ”riittävän tosia”.⁶ Tämän kiteyttävät Donald Trumpille tyypilliset fraasit ”monet ihmiset sanovat...” ja ”jotain omituista on meneillään...”.

Ei olekaan ihme, että uusista salaliitoista juuri QAnon pitää Trumpia viittasankarina, joka vielä päivänä eräänä pelastaa maailman Hollywoodin julkkisten, Hillary Clintonin ja Barack ”Hussein” Obaman johtamalta satanistien ja pedofiilien salaliittoa. Onhan juuri Trump toistuvilla viittauksillaan salaliittoihin luonut sitä sosiaalista todellisuutta, joka luo salaliittoteorioita. Jos käytäntö *luo* teorian, käytäntö ei voi todistaa teoriaa vääräksi?

Vai olisiko todisteita sittenkin, ja vieläpä aivan nämämme edessä? Torstaina 5.11.2020 presidentti Trump syytti tiedotustilaisuudessaan demokraatteja ja valtamedioita ”rannikolta rannikolle” ulottuvasta salaliitosta, vaalien varastamisesta ja petoksesta. Televisiokanavat ABC, CBS ja NBC katkaisivat välittömästi suoran lähettyksen Trumpin tiedotustilaisuudesta...

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 James Meek, Red Pill, Blue Pill. *London Review of Books*. Vol. 42, No. 20, 22.10.2020. Verkossa: lrb.co.uk/the-paper/v42/n20/james-meek/red-pill-blue-pill
- 2 Daniel Freeman, Felicity Waite, Laina Rosebrock, Ariane Petit, Chiara Causier, Anna East, Lucy Jenner, Ashley-Louise Teale, Lydia Carr, Sophie Mulhall, Emily Bold & Sinéad Lambe, Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine*, 21.5.2020. Verkossa: [cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/9D6401B1E58F146C738971C197407461/S0033291720001890a.pdf/coronavirus_conspiracy_beliefs_mistrust_and_compliance_with_government_guidelines_in_england.pdf](https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/9D6401B1E58F146C738971C197407461/S0033291720001890a.pdf/coronavirus_conspiracy_beliefs_mistrust_and_compliance_with_government_guidelines_in_england.pdf)
- 3 Karl Popper, *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset* (The Open Society and its Enemies, 1945). Suom. Paavo Löppönen. Otava, Helsinki 1974, 401.
- 4 Sama.
- 5 Russell Muirhead & Nancy L. Rosenblum, *A Lot of People Are Saying. The New Conspiracism and the Assault on Democracy*. Princeton University Press, Princeton (NJ) 2019, 26.
- 6 Sama, 3, 28.

VILLE LÄHDE

Miten olla ihmisiksi?

Pedagoginen tai ”politisoiva” ote taiteessa on vaikea laji, sillä ankkuroidessaan ajan-kohtaiseen taide on vaarassa menettää ne ulottuvuudet, jotka mahdollistavat radikaalimpaa toisin ja uudelleen ajattelua¹. Tästä hankaluudesta hypätään kuitenkin kovin helposti vieroksumaan ”poliittista taidetta” kertakaikkisesti ja julistamaan taidetta taiteen vuoksi. Se taas herättää vanhat syytökset porvarillisesta estetiikasta sun muusta, ja piiri pieni pyörii. Tästä nähtiin taannoin tuoreita esimerkkejä suomalaisessakin julkisuudessa, mutta syventyminen sananvaihtoon ei minua juuri innostanut. Kaikki on jo sanottu monta kertaa.

Taiteen poliittisuuden vaikeudesta ja riskialttiudesta ei voi vetää sitä johtopäätöstä, ettei moisiin hankkeisiin koskaan kannattaisi ryhtyä. Historialliset tilanteet ovat erilaisia: joskus huomion kiinnittäminen huomiotta jääneeseen aiheeseen on radikaali, ajattelemaan ja toimimaan sysäävä teko, joskus se voi taas ritualisoitua hampaattomaksi elepolitiikaksi, etenkin jos asia on jo

valmiiksi vakiintunut huolenaiheeksi. Herbert Marcusen varoitus syvällisemmän ajattelun mahdollistavan ”esteti- tisen ulottuvuuden” menettämisestä politisoitumisen myötä on osuva, mutta seuraus ei ole vääjäämätön². Koska hetket ja ilmiöt muuttuvat, tähän ei voi löytää yleistä sääntöä. Onnistuminen vaatii sekä taitoa että historiallisen tilanteen tajua.

Taiteilijakaksikko Gustafsson&Haapojan eli kuva- taiteilija Terike Haapojan ja kirjailija-dramaturgi Laura Gustafssonin teoskokonaisuus *Museum of Becoming* on osa vuodelle 2021 siirtynyttä Helsinki Biennaalia, mutta tapahtuman siirtymisestä huolimatta HAM otti sen tämän vuoden ohjelmaansa. Se koostuu kolmesta osasta: vuonna 2016 tehty *Museum of Nonhumanity* eli *Epäihmi- syyden museo*, taiteilijoiden tätä näyttelyä varten HAMin ja Helsingin kaupunginmuseon kokoelmista kuratoima näyttely *Jäämistö* sekä pitkä videoteos *Becoming*.

Kun kokonaistaideteos nimetään museoksi, on lähestymistavan pedagogisuus ilmiselvää. Näyttelyn kat- toteemoja ovat ihmisen moninaiset suhteet muihin

”*Becoming* kurottaa tästä hetkestä eteenpäin, ’nupullaan’ oleviin uudensuomalaisten elämisen ja ajattelun käytäntöihin.”

eläimiin, lajitovereihin ja muuhun luontoon, sekä erilaiset ajattelutavat, joilla erontekoa ja alistavia suhteita ylläpidetään ja oikeutetaan. Aiheet ovat sekä mahdollisuuksien suuria että jatkuvasti esillä nykyhetkessä, mikä tekee pedagogisen otteen onnistumisesta entistäkin vaikeampaa.

Museum of Nonhumanity jäi minulta aikanaan näkemättä, joten olin tyytyväinen sen sisällyttämisestä tähän kokonaisuuteen, vaikka vanhan teoksen uudelleenlämmitys onkin riskialtis veto. Museo koostuu samassa tilassa useille seinille heijastetusta ja näytöillä näkyvästä teksti- ja kuvavirrasta, joka etenee temaattisina vaiheina. Niiden välillä valkokankaat muuttuvat hetimitään klassisen kädellismuseon varjokuvaksi. Kokonaisuutta ei voi nähdä kerralla, vaan se vaatii vaeltelua, ja virran edetessä jotain jää väistämättä ensimmäisellä kerralla näkemättä. Teos kutsuu palaamaan tai viipymään kauemmin kuin runsaan tunnin teosyökin.

Materiaali kulkee kansalaissodan ”punahuorista” nykypäivän susikeskusteluun, eläinten tehotuotannosta keskitysleireihin ja kettutyöttelyyn. Tietoisien rajut rinnastukset toimivat, koska niitä ei tehdä pakotetusti vaan työstämällä erilaisia käsitteellistämisen tapoja, jotka yhdistävät suhdetta muihin eläimiin, vihollisiin tai alemmaksi koettuihin ihmisiin. Kuten Haapoja toteaa näyttelyn ohella julkaistussa *Nuppukirjassa*, esimerkiksi rasismin mielikuvasto on nivoutunut monin tavoin eläinsuhteisiin³. Teos konkretisoi niin ikään monia tapoja, joilla ”eläimellistäminen” on osa alistavia ihmisuhteita.

Vaikka *Museum of Nonhumanity* tarjoaa melkoisen informaatiomäärän, se ei iske päälle yhtenä hyökkäyksenä, jolloin päällimmäiseksi ei jää luennoimisen tunnelmaa. Temaattiset iskusanat, sitaatit, kuvat ja selittävät tekstit vaihtavat nopeasti paikkaa pakottaen kiinnittämään huomion moneen suuntaan yhtäaikaan. Kun yhtäällä tyylilaji on filosofinen, silmäkulmassa näkyvä kana-aterian valmistusohje nappaa katseen toisaalle. Jatkuvan assosiativisuuden ansiosta teoksesta ei välity yhtä yksiuotteista viestiä.

Kuratoitu näyttely *Jäämistö* jäi itselleni lähinnä hengähdystauoksi kahden pitkän videoteoksen välillä. Vahvan temaattisesti rakennetut kokoelmanäyttelyt miellyttävät minua hyvin harvoin, sillä niiden on vaikea välttää tiettyä väkijäsenyyden tunnetta. Näyttelyt jäävät lähes aina yksittäisten teosten varaan, kuten tämäkin.

Tuija Armisen teoksen *Oletko jo kuollut* (1998) äärellä vietin ilahduneena pidemmän aikaa.

Monituntista videoteosta *Becoming* ei ole tarkoitettukaan kerralla haltuun otettavaksi, kuten Haapoja toteaa⁴. Laajassa videoinstallaatiossa virtaavat maisemakuvat ja haastattelut, joista on toimitettu pois taiteilijoiden esittämät kysymykset. Nelisenkymmentä haastateltavaa tapailevat mukavan inhimillisen haavoittuvasti kysymyksiä ihmisenä olemisesta, erontekoa ja niiden kohteena olemisesta, eläimellisyydestämme, seksuaalisuudesta ja paljosta muusta. Laura Gustafsson kirjoittaa vastausten epävarmuudesta ja keskeneräisyydestä⁵. Sen ansiosta teos (tai se toista tuntia, jonka ehdin sen äärellä viettää) vältti pääosin esitelmöivien puhuvien päiden vaihtelun. Osa puheesta voi olla vaikeaa tai epämieluisaa kuunnella, osa naurattaa hippromanttisuudessaan, osa johdattaa uusille poluille.

Tarvitaan siis taitoa ja historiallisen hetken tajua. *Museum of Nonhumanity* katsoo mennyttä ja nykyistä hetkeämme ja etsii luonto-, eläin- ja ihmiseläinsuhteidemme käsitteellisiä juuria. Se tarttuu tärkeisiin oivalluksiin, vaikka en jaakaan Haapojan esittämää vahvaa kantaa, että esimerkiksi ympäristökriisi voidaan palauttaa tiettyihin käsitteellisiin rakenteisiin ja ajattelutapoihin⁶. Tämä kertoo tärkeän osan tarinasta mutta myös pakottaa ympäristöongelmien moninaisuuden yhteen sapluunaan ja ideakeskeisyydessään itse asiassa ohittaa sitä poliittista ja taloudellista historiaa, josta Haapoja muistuttaa eseesä alussa kritisoidessaan yksinkertaista ideaa antroposeenistä, ”ihmisen aikakaudesta”⁷.

Becoming kurottaa tästä hetkestä eteenpäin, ”nupullaan” oleviin uudensuomalaisten elämisen ja ajattelun käytäntöihin. Vaikka maisemakuvat tuovat teokseen ilmaa, huomio keskittyy väistämättä haastateltaviin, ja tunnelma muistuttaa dokumenttielokuvaa. Uudempi teos kulkee lähempänä pedagogisen problemaattisuuden rajaa, mutta välttää huojahtamisen sen yli nimenomaan siksi, että taiteilijaparin läsnäolo pysyy kevyenä, eivätkä he ole siivonneet teoksessa puhuvilta heidän inhimillistä vaillinaisuuttaan.

Teoskokonaisuus Museum of Becoming on esillä HAMissa 17.1.2021 asti.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Herbert Marcuse, *Taiteen Ikuisuus* (Die Permanenz der Kunst, 1977). Suom. Ville Lähde. niin & näin, Tampere 2011. Ks. myös Ville Lähde, Mikä on vikana politisoitussa taiteessa? *niin & näin* 1/2011, 51–56.
- 2 Sama.
- 3 Terike Haapoja, Miten olla ihmiseksi? Teoksessa *Nuppukirja* (Bud Book, 2020). HAM, Helsinki 2020, 8–19.
- 4 Sama.
- 5 Laura Gustafsson, Enemmän ei-tietämisen tilassa. Teoksessa *Nuppukirja* (Bud Book, 2020). HAM, Helsinki 2020, 20–24.
- 6 Haapoja 2020.
- 7 Ville Lähde, Ympäristöfilosofian yhtenäisyydestä. *Tiede & Edistys*, 2/2005, 113–139.

MIKKO IMMANEN

Adorno oikeistoradikalismien viehätyksestä

Theodor W. Adorno, *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin* (Aspekte des neuen Rechtsradikalismus. Ein Vortrag, 2019). Suom. Sauli Havu. Vastapaino, Tampere 2020. 86 s.

”Amerikka ensin” -tyyppisten mantrojen globaali suosio 2010-luvulla kielii suurten ihmisjoukkojen tarpeesta lääkittää järkyttyä omanarvontuntoaan avoimen rasistisella tai vähintäänkin ”toiset” ulossulkevalla ryhmäidentiteetillä. Miksi? Ilmiön ymmärtäminen vaatii nykyisen tieteellisen erikoistumisen myötä harvinaiseksi käynnyttä pyrkimystä kokonaishahmotukseen. Tällaisen tarjoaa Theodor W. Adornon (1903–1969) häkellyttävän ajankohdainen puheenvuoro yli 50 vuoden takaa.

Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin on Adornon Wienissä vuonna 1967 pitämä esitelmä, jonka aiheena on äärioikeistolaisen Saksan kansallisdemokraattisen puolueen (Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD) nousu seitsemään osavaltio-parlamenttiin Länsi-Saksassa 1960-luvun lopulla. Vaikka epäonnistumista vuoden 1969 liittopäivävaaleissa seurasi puolueen paluu marginaaliin, muukalaisvastaisen Vaihtoehto Saksalle -puolueen (AfD) menestyksen myötä Adornon vasta heinäkuussa 2019 julkaistu puheenvuoro nousi heti *bestselleriksi* Saksassa. Nyt se on luettavissa myös suomeksi Sauli Havun hienona käännöksenä.

Adorno tunnetaan synkistä historianfilosofisista pohdintoista holo-kaustin, stalinismin ja amerikkalaisen kulttuuriteollisuuden pimentämästä maailmasta, jossa järjen rippeitä löytyi vain harvojen taideteosten esteettisestä vastarinnasta. Vähemmälle huomiolle on jäänyt Adornon sodan jälkeinen rooli aktiivisena julkisena keskustelijana ja Saksan opastajana valistuksen ja natsimenneisyyden työstämisen tielle. Tässä roolissa hän

osallistui myös Ronald Inglehartin ”hiljaiseksi vallankumoukseksi” kutsumaan laajempaan kulttuurimurrokseen, jossa yleinen suvaitsevaisuus ja demokratiamyönteisyys 1960-luvulta lähtien vähitellen syrjäyttivät me-toiset-jakoihin nojanneet kovat nationalistiset arvot¹. Radikaalin oikeistopopulismien nousu on kuitenkin tuonut nämä arvot takaisin. Adornon analyysi äärioikeistolaisen NPD:n suosion syistä auttaa ymmärtämään AfD:n ja muiden pelottavan salonkikelpoisten ”etnonationalistien” vetovoimaa.

Mitä NPD silloin, sitä AfD tänään

Adornolle NPD:n suosio kertoi etupäässä ahdistuneesta keskiluokasta, jota kalvoi teknologisen kehityksen aiheuttama työttömyyden ja tarpeettomuuden pelko. Samoin AfD:n kannattajat kärsivät, objektiivisesta

taloudellisesta tilanteestaan riippumatta, status-ahdistuksesta ja yhteiskunnallisen putoamisen pelosta prekarisaation ja digitalisaation kiihdyessä².

Adornoa ei yllättänyt, että niin kutsutun *lunatic fringen* ohella NPD:tä kannatti iso joukko tavallisia saksalaisia. Olivathan he samaistuneet natsijärjestelmään sodan loppuun asti, ja menneisyyden työstäminen oli vasta alkutekijöissään, mistä kertoi NPD:n historiallisen revisionismin suosio. Vaikka seuraavina vuosikymmeninä tämä työstäminen eteni esimerkillisesti, Adornon huomiot ovat ajankohtaisia AfD:n polemisoissa äänekkäästi Saksan ”syyllisyyskulttia” vastaan. Adorno ei ehtinyt nähdä ”Aktion Neue Rechten” irtaantumista NPD:stä vuonna 1972, mutta hän pani merkille NPD:n kiinnostuksen kulttuuriseen vaikuttamiseen, josta sittemmin kehkeytyi myös AfD:n agenda ohjaava ”uuden oikeiston” *Kulturkampf* 1960-luvun punavihreää murrosta vastaan³.

Adornon mukaan oikeistoradikalismien ideologinen onttoisuus ei ollut este sen menestykselle. Tähän riitti yksittäisten tosiasioiden sotkeminen loputtomaan valheiden vyyhteen taitavin silmäkääntötempuin. Niin NPD kuin AfD varioivat jo natsien viljelemiä hokemia ”valehtelevasta mediasta” ja ”kulttuuribolševismista”. Oikeistoradikalismia vastustettaessa Adorno peräänkuulutti propagandan määrätietoisien järkipäistä purkamista. Vetoaminen ”ihmisyyteen” sen sijaan vain heitti vettä myllyyn. NPD:n kannattajat reagoivat ”Eläköön Auschwitz” -huudahduksin keskitysleireistä puhumiseen, muslimivastaiset pegidalaiset

puolestaan vastustivat ”Hukuttaa”-huudoin Välimerelle lähtevä pelastuslaivoja.

Psykologinen tarve, yhteiskunnallinen paine

Mutta propaganda saattoi purra vain, jos sille oli psykologista kysyntää. Miksi jotkut ihmiset kokevat mitättömyyttä ilman ulossulkevaa ryhmäidentiteettiä? Adorno viittaa esitelmässään teokseen *The Authoritarian Personality* (1950), jossa hän amerikkalaisten kollegoidensa kanssa kartoitti antidemokraattista ja rasistista potentiaalia Yhdysvalloissa toisen maailmansodan jälkeen. Kirjan ytimessä oli ajatus tietyistä persoonallisuustyyppistä, jonka korostunut tarve konventionaalisuuteen, vahvoihin johtajiin ja rankaisuhallukkuuteen normeista poikkeavia kohtaan kielivät potentiaalista kannattaa oikeistoradikaaleja liikkeitä.

Monet tarkkanäköiset nykytutkijat Ruth Wodakista Benjamin Moffittiin ja Cas Muddesta Jan-Werner Mülleriin toteavat oikeistopopulismia analysoidessaan sen psykologisen vetovoiman, mutteivät kykene, tai freudilaisuuden leimaa välttellessään halua, tarkastella tätä psykologista mekanismia tarkemmin⁴. Adornon teoriaa syytetään modernisaation häviäjiä ylenkatsovaksi, psykologisoivaksi vyön alle iskemiseksi, toisen tasaveroisen toimijuuden ja arvokkuuden epäämiseksi. Syytös on kuitenkin erikoinen ajattelija kohtaan, jolle ”kaiken totuuden ehtona on tarve antaa kärsimykselle ääni”⁵.

Olennaista on myös muistaa, ettei Adorno lopultakaan selittänyt oikeistoradikalismia tiettyjen yksilöiden henkilöhistorialla vaan niillä yhteiskunnallisilla puitteilla, joissa he kasvoivat ja elivät. Esitelmässään Adorno tosin vain sivuaa tätä aihetta viitaten pääoman keskittymistendenssiin, joka sysäsi ihmiset kehityksen objekteiksi muodollisen demokratian ja vapauden oloissa. Tähän läpitunkemattomaan yhteiskunnalliseen voimaan perustui siitä ahdistuvien väärinsuunnattu kauna

itse demokraattisia periaatteita ja syntipukeiksi valikoituvia vähemmistöjä vastaan.

Adorno ja uusliberalismi

Adornon filosofiaa leimannut melankolisuus johtui osin siitä, että hän näki vähän mahdollisuuksia yhteiskunnan kapitalistisen rakenteen muuttamiseen. Olemassaolon taistelun rauhoittuminen hyvinvointivaltion kultakaudella olisi saattanut muuttaa hänen käsityksiään, mutta tätä edistysaskelta hän ei ehtinyt näkemään. Nykyään Adornon huomiot ovat taas ajankohtaisia, kun jokaisesta koulitaan oman onnensa seppää (tai koodaajaa) murenevan solidaarisuuden kustannuksella. Juha Siltalan mukaan uusliberaali finanssipääoman vapauttaminen, niukuuspolitiikka, prekarisaatio ja reaali-palkkojen stagnaatio ovat luoneet juuri sellaiset status-ahdistusta ja sosiaalisen putoamisen pelkoa ruokkivat olosuhteet, jotka ajavat kompensoimaan taloudellista epävarmuutta episteemisellä varmuudella oman ryhmän puhtaudesta⁶.

Kuinka uhkaava nykyinen kehitys on? Ronald Inglehartiin ja Pippa Norrisiin tukeutuen voisi huomauttaa, ettei Adorno kyennyt ennakoimaan sitä sodanjälkeisen vaurauden mahdollistamaa kasvatustapojen inhimillistymistä ja koulutuksen yleistymistä, joka 1960-luvulta lähtien rokotti nuoremmat länsimaiset sukupolvet autoritäärisyyttä vastaan. Olisi huojentavaa ajatella autoritäärisyyden yleistymistä uusliberalismin paineessa ehkä sittenkin ohimeneväksi ilmiöksi tämän perustavamman kulttuurisen muutoksen rinnalla. Edelleen Inglehartiin ja Norrisiin nojaten voisi todeta, että niin paljon kuin Adornon painottama talous vaikuttaakin oikeistopopulismiin nousuun, toimii sen tärkeimpänä käyttövoimana ehkä sittenkin vanhempien ja vähemmän koulutettujen sukupolvien ”kulttuurinen vastaisuus” 1960-luvun vapautumisen ja kasvavan maahanmuuton moninaistamaa maailmaa vastaan⁷.

Sokeista pisteistään huolimatta

Adorno tarjoaa oikeistoradikalismiin tarkasteluun sellaiset tiedealarajat ylittävät käsitteelliset keinot, joiden rinnalla monet nykyanalyytit kalpevat. Adorno kritisoi erityistieteeksi muuttunutta filosofiaa siitä, että se leimaa ”turhiksi ne ainoat kysymykset, joiden vuoksi ihmiset kääntyvät filosofian puoleen”⁸. Aavistuksen liioitellen voisi sanoa tämän kritiikin pätevän myös psykologiaa ja yhteiskuntateoriaa kaihtavin populismianalyyseihin. Ne kertovat, mitä tapahtuu, mutteivät miksi.

Viitteet

- 1 Inglehart & Norris 2017.
- 2 Mushaben 2020, 17.
- 3 Weiss 2017, 15–38.
- 4 Abromeit 2017.
- 5 Adorno 1966, 29.
- 6 Siltala 2017.
- 7 Inglehart & Norris 2017.
- 8 Adorno 1966, 70.

Kirjallisuus

- Abromeit, John, A Critical Review of Recent Literature on Populism. *Politics and Governance*. Vol. 5, No. 4, 2017, 177–186.
- Adorno, Theodor W., *Negative Dialektik*. Suhkamp, Frankfurt 1966.
- Inglehart, Ronald & Norris, Pippa, Trump and the Populist Authoritarian Parties: *The Silent Revolution in Reverse. Perspectives on Politics*. Vol. 15, No. 2, 2017, 443–454.
- Mushaben, Joyce Marie, A Spectre Haunting Europe: Angela Merkel and the Challenge of Far-Right Populism. *German Politics and Society*. Vol. 38, No. 1, 2020, 7–29.
- Siltala, Juha, *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Otava, Helsinki 2017.
- Weiss, Volker, *Die autoritäre Revolte. Die neue Rechte und der Untergang des Abendlandes*. Klett-Cotta, Stuttgart 2017.

PÄIVI MEHTONEN

Puhuttua

Jorge Luis Borges, *Seitsemän iltaa* (Siete noches, 1980). Suom. Pentti Saaritsa. Aviator, Nurmijärvi 2020. 123 s.

Jorge Luis Borgesin (1899–1986) kertomuksessa ”Averroesia etsimässä” vanhenevaa arabifilosofia kiusaa ”filologinen” ongelma. Hän tulkitsee kreikkalaisen Aristoteleen koko tuotantoa, mutta ei pääse puusta pitkään tämän *Runousopin* kanssa. Ei Averroes eikä kukaan muu ”koko Islamin alueella” kykene selittämään sanojen tragedia ja komedia merkitystä. Oppineen ajatukset keskeyttää pihalta kantautuva pikkulasten elämöinti. Yksi leikkijä seisoo toisen olkapäällä esittäen mullahia, hänen kantajansa on moskeijan torni, muut esittävät seurakuntaa.

Kulttuurissa, jossa näyttämötaietta ei ollut samassa merkityksessä kuin antiikin Kreikassa, Aristoteleen teoria toimivien ihmisten ja ”elämän” jäljittelystä näyttelemällä oli vaikea. ”Averroesia etsimässä” muuntelee yhtä Borgesin kertomusten toistuvaa aihetta: mahdollisuuden näkemistä, ilman sen tunnistamista.

Oli pakko kaivaa esille ”Averroesia etsimässä” moneen lukijasukupolven vaikuttaneesta kokoelmasta *Haarautuvien polkujen puutarha*. Onko kertomuksissa yhä sitä lumovoimaa, josta Borges puhuu vastikään suomennetussa esitelmässään italialaisklassikko Dante Alighierista? Jos kirjailijalla ei ole lumovoimaa, ”kaikki muu on hyödytöntä”. Esitelmä sisältyy kokoelmaan *Seitsemän iltaa* (Siete noches, 1980), joka antaa suomenkieliselle lukijakunnalle tilaisuuden tutustua laajemmin klassikon ei-fiktioon, jatkona vuonna 2018 ilmestyneelle Borgesin teokselle *Oma-elämäkerta* (suom. Pentti Saaritsa).

Siinä missä ”Averroesia etsimässä” oli kuin olikin säilyttänyt lumovoi-
mansa, Borgesin myöhäiskauden esitelmät herättävät ristiriitaisia ajatuksia. Ne ovat dokumentti kirjai-

lijän viimeisten vuosien ajattelusta ja retrospektiivi: kooste jo aiemmassa tuotannossa toistuneista teemoista ja detaljeista. Paikoitellen myös jaarittelu ja itsestäänselvyyksiä. Fiktio ja ei-fiktio vertaaminen on tietysti kategoriavirhe, eikä minkään proosan tehtävä ole täyttää lukijan odotuksia. *Seitsemän iltaa* tarjoaa ohittamattoman tilaisuuden tarkastella *sille erityistä* esitystapaa, jossa puhuttu ja kirjoitettu solmiutuvat.

Mustavalkoinen tallenne vuodelta 1977: sokea kirjailija astelee saatettuna jyrkän pöydän ja tuolin ääreen. Ne on asetettu keskelle Buenos Airesin Teatro Coliseon valtavaa näyttämöä, suljetun esiripun eteen. Pöydällä ei ole muuta kuin vesilasi. Asetelma on jäykän juhlallinen ja ryhdikäs 78-vuotias puhuja näyttää pieneltä valtavissa puitteissa. Esitelmän jälkeen hänet saatetaan pois aplodien raikuessa. (Mitäpä Youtubesta ei löytäisi: Archivo Histórico de Radio y Televisión Argentina.) Ei keskustelua, ei kommentteja. Kirjallisen kuului-

suuden lähes beckettmäisen karujen esitelmien puitteista puuttui dialogi, jota puhuja esitelmissään käy elävien ja kuolleiden (enimmäkseen kuolleiden) kirjoittajien kanssa.

Aikansa hitaassa mediassa Teatro Coliseon esitelmistä tuli viraaleja. Niitä nauhoitettiin, levitettiin piiraattiiänitteinä ja julkaistiin lyhennelminä tai muunnelmina lehdissä. Muutama vuosi myöhemmin Borges (tai hänen lähipiirinsä) päätti täydentää esitelmät painokuntoon.¹

Luettuina *Seitsemän illan* esitelmissä kiinnostavat huomiota puhutun diskurssin osoittimet. Näistä ilmeisimpiä ovat siirtymät (”Muistamme”; ”Jos muistan oikein”; ”Kunpa pystyisin muistamaan”). Myös yleisön suorat puhuttelut toistuvat: ”Olen lähes kykenemätön abstraktiin ajatteluun, olette varmaan huomanneet että tukeudun yhtenäen sitaatteihin ja muistoihin” (82).

Tässä Borges osuu puhutun kielen ytimeen. Kielifilosofiassa ja retoriikassa oraalisen diskurssin piirteinä on pidetty muun muassa konkreettisuutta, toistoa ja tilanteisuutta (tässä-ja-nyt). Kirjoitettua kieltä taas luonnehtii abstrakti etäisyys ja epäempaattisuus; kirjoittajalle yleisö on aina jonkinasteinen fiktio.² Erottelu on yksinkertaistava, mutta avaa näkymän *Seitsemän illan* kirjalliseen esitystapaan. Se on usein tosiaankin kuin puheen transkriptiota. Ratkaisu ei ole tavanomainen, sillä usein puhe-esityksistä karsitaan toimitusvaiheessa pois puheen markkereita.

Borgesille niillä oli erityinen merkitys. Esitelmässä ”Sokeus” hän toteaa: ”Näin alkoivat anglosaksin opinnot, sokeuteni säestyksellä. Ja nyt on muistini täynnä muinais-englantilaisia elegioita ja eepoksia.

”Borges kiteyttää tajunnantilojen kielentämisen hienon toivottomuuden: hänen hirvittävin painajaisensa ei kerrottuna ’ole juuri mitään; uneksittuna se oli kauhea.’”

Olin korvannut näkyvän maailman anglosaksin kielen auditiivisella maailmalla” (115). Anglosaksin lisäksi Borges hallitsi muistinsa kognitiivisessa kirjastossa maailmankirjallisuutta myös lukuisilla muilla kielillä. Oraaliset siirtymäfraasit ja kielen äänteellinen materiaalisuus toimivat myös muistitekniikoina.

Borgesin nostot espanjankielisen kirjallisuuden valtavana perinnöstä eri mantereilta ovat antoisia. Liian harvoin näkee suomenkielisessä tekstissä nimiä kuten Francisco de Quevedo, ”oppimestari” Rafael Cansinos-Asséns, Horacio Quiroca, Marcelino Menéndez y Pelayo, ”suurin espanjalainen runoilija” Fray Luis de León, ”paras espanjankielinen prosaisti” (meksikolainen) Alfonso Reyes. Borges ei emmi ylistää superlatiivein kollegoitaan. *Seitsemän illan* rinnalla voi aiemmista suomennoksista lukea vaikka luentoa ”Argentiinalainen kirjailija ja hänen perinteensä”.³

Puhuttu ja kirjoitettu diskurssi eroavat (teoreettisesti) toisistaan myös siinä, että oraalinen ilmaisu on usein konservatiivista. Se pyrkii aiemman – vaikka vanhentuneenkin tai virheellisen – tietämyksen toistamiseen ja säilyttämiseen. Puolestaan kirjoitettu esitys on vapautunut muistelemisen ja muistamisen taakasta. Se voi keskittyä vähemmän ”traditionalistisiin” tehtäviin: suunnitteluun, monimutkaistamiseen, analyysiin.

Juuri traditionalismi tekee esitelmät ”taatuksi Borgesiksi” ja yllätykselliseksi, jo vuoden 1977 kontekstissa. Borgesin kannalta epäedullisena vertailukohtana tulee mieleen toinen puhuttujen esitysten kirja, Italo Calvinon *Kuusi muistiota tulevalle vuosituhannele*. Luennoiksi

kirjoitettuja tekstejä ei tosin koskaan esitetty, sillä Calvino kuoli juuri ennen esitelmämatkaa Harvardin yliopistoon. Siinä missä Calvino lukee maailmankirjallisuutta oman kirjoittajanpoetiikkansa lävitse, siis asioina joita *vain hän* voi kuvata, Borgesin tyyli on yleisemmin kuvaileva. Samalla kirjallinen tunnelmointi hämää kuvaa vaikkapa kabbalan tai buddhalaisuuden tosiasiallisesta historiasta. Esitelmä ”Tuhat ja yksi yötä” ylistää kirjallista kohdettaan samalla kun se antaa fabuloidun kuvan ”itämaista” ja niiden valloituksesta (Aleksanteri Suuri, keskiajan ristiretkeläisten tuliaisit kaukomailta, Marco Polon kirja, joka ”avasi meille itämaat”). Vaikka Borges pohtii yleistysten kuten ”itämainen” tai ”latinalaisamerikkalainen” ongelmallisuutta, fabuloiva kuva orientista säilyy. Kirjoitetussa alkaa häiritä se, minkä puhuttu sallii auliimmin: paluu vanhoihin käsityksiin, traditionalismi.

Italo Calvino arvosti Borgesian lyhyiden tekstien ja ”nopeuden” mestarina. Borgesin lause on kirkas, taloudellinen ja ilmava.⁴ *Seitsemässä illassa* tämä näkyy selvimmin silloin, kun Borges ei kuvaa vaan kertoo. Esitelmä ”Painajaisuni” on lahja unien ystäville, puhetta unesta keksimisenä ja ”asioita valmistelevana työnä” (39). Borges kiteyttää tajunnantilojen kielellistämisen hienon toivottomuuden: hänen hirvittävin painajaisensa ei kerrottuna ”ole juuri mitään; uneksittuna se oli kauhea” (41).

Borges rohkaisee esitelmissään kirjallisuudesta onnellistumiseen ja henkilökohtaiseen lukijasuhteeseen. Tämä ei merkitse sitä, että lukijan olisi samastuttava teokseen tai oltava yksimielinen kirjailijan ratkaisujen

kanssa. Borges ei ollut yksimielinen edes itsensä kanssa, kuten hän aiemmin suomennetussa esseessään ”Borges ja minä” esittää.⁵ Kirjallisuuden lumovoima on sitä, mikä tekstissä jää vaivaamaan ja mihin lukijan on palattava.

Tälle lukijalle paluun kohteina säilyvät fiktiiviset kertomukset, muistutuksena mahdollisuuksien samanaikaisesta läsnä- ja poissaolosta. Kertomus ”Averroesia etsimässä” tietenkin kiertyy lopulta kertojan omaan ponnisteluun. Minäkertoja tunnustaa itseironisesti, että hän yrittää kuvitella Averroesia suppein tiedoin (”Renanilta, Lanelta ja Asín Palaciosilta”), eikä ole sen kummempikin toinen, joka yritti kuvitella näytelmää ilman teatterin käsitettä.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Alastair Reidin johdanto teoksessa Jorge Luis Borges, *Seven Nights*. Käänt. Eliot Weinberger. Faber and Faber, London & Boston 1987, 1.
- 2 Puhuttu ja kirjoitettu piirteistä esimerkiksi M. Kleine, Ong’s Theory of Orality and Literacy. A Perspective from Which to Re-View Theory of Discourse. Teoksessa *The Philosophy of Discourse. The Rhetorical Turn in Twentieth-Century Thought*, Osa 1. Toim. C. Sills & G. H. Jensen. Boynton/Cook, Portsmouth 1992, 229–245.
- 3 Kokoelmassa Jorge Luis Borges, *Hääräntuuvien polkujen puutarha. Esseitä, juttuja, tarinoita*. Valinnut ja espanjan kielestä suom. Matti Rossi. WSOY, Helsinki 1969, 235–244.
- 4 Italo Calvino, *Kuusi muistiota seuraavalle vuosituhannele*. (Lezioni americane, 1988). Suom. Elna Suolahti. Loki-Kirjat, Helsinki 1995, 84, 181.
- 5 Borges 1969, 260–261.

TAIJA ROIHA

Kriittisiä näkökulmia yhteistekijyyteen

Hanna Kuusela, *Kollaboraatio. Yhteistekijyys nykykirjallisuudessa ja taiteessa*. Vastapaino, Tampere 2020. 239 s.

”[K]aikki content on cocreattu, kaikkea ei vain kreditoitu”, sanaillee kirjailija-esseisti Pontus Purokuru kaunokirjallisessa esikoisteoksessaan *Römaani*¹. Oli kysymys sitten taiteesta, kirjallisuudesta tai yritystoiminnasta, yhteistekijyyttä voidaan laajasti ymmärrettynä pitää nykykapitalismille ominaisena tuotannon muotona – tai sellaisena se usein halutaan ainakin esittää. Yhteisen tekemisen ympärille kasaantuu ”hyvää pöhinää” kuin *start up* -yrityksissä konsanaan, vaikka todelliset tekemisen olosuhteet voivat kiiltävän kuoren alla olla monessa suhteessa prekaareja ja eriarvoistavia tai muuten vain sisällöttömiä.

Juuri tällaisista kriittisistä havainnoista yhteistekijyyttä kohtaan ammentaa kulttuurintutkija Hanna Kuuselan tuore monografia *Kollaboraatio. Yhteistekijyys nykykirjallisuudessa ja taiteessa*. Tyyliltään esseistinen tutkimusteos asettaa tehtäväkseen pohtia, ”millaisin tavoin yhdessäkirjoitettu kirjallisuus voi olla merkityksellistä nykymaailmassa tai voiko se sitä olla ja kenelle” (28). Kyse ei siis ole mistään pienimuotoisesta näpertelystä, vaan vastausta haetaan juhlalliseltakin kalskattavaan, humanististen ihanteiden ytimessä lymyilevään merkityksellisyden kysymykseen. Taitavana kirjoittajana ja kriittisenä ajattelijana Kuusela onnistuu myös vastaamaan asettamiinsa kysymyksiin tavalla, joka on paitsi analyttisesti tarkka myös lukukokemuksena jouheva.

Kolme merkitystä ja yksi haamu

Kirjallisuuteen ja taiteeseen viit-
taavasta alaotsikostaan huolimatta

Kollaboraatio keskittyy pääosin kirjallisuuden saralla tehtyjen yhteistöiden tarkasteluun. Muiden taiteenalojen esimerkit ja taiteentutkimus toimivat teoksessa pääasiassa taustoittavana kontekstina kirjallisten kollaboraatioiden analyysille. Taiteenalana kirjallisuus on maineensa vastaisesti ani harvoin puhtaasti yksilöllisen ponnistelun tuotosta – onhan esimerkiksi ateljeekritiikin ja kustannustoimittamisen rooli mittaamaton ja usein piiloon jäävä, puhumattakaan kaikesta siitä materiaalista, minkä kirjailija työnsä saatossa ammentaa ympäröivästä maailmasta. Kuuselan erityisesti nykykirjallisuuden kollaboraatioihin keskittyvä teos ottaa yhteistekijyyteen kuitenkin kapeamman lähestymistavan. Käsitteen ilmaisuvoimaisuuden säilyttämisen nimissä (63) yhteistekijyys määritellään teoksessa kirjallisuudeksi, ”jonka kirjoittaminen on vaatinut taustalleen useamman kirjoittavan subjektin” (28). Kuusela määrittää teoksessaan

yhteiskirjoittamiselle kolme pääasiallista merkitystä: poliittisen, luovaa taiteilijuutta palvelevan yksilöllisen sekä taloudellisen merkityksen. Eri merkitysulottuvuuksien erottelu kokoaa yhteen runsaan esimerkkivalokadin erilaisista yhteistekijyyden muodoista ja yhteisvoimin synnytyistä teoksista aina Luther Blissett-projektista *Ihmiskokeisiin* ja edelleen Karri Kokon *Varjofinlandiaan*.

Silmiinpistävä ja kenties hieman ironistakin on, että teoksen vähiten tunnetut – ja samalla runsaimmat – tekstiesimerkit esitetään juuri taloudellista merkitystä huomiotaloudessa käsittelevässä luvussa ”Yhdessä huomion tähden”. Esimerkiksi teoksessa käsitelty, vuonna 2011 julkaistu kollektiiviromaani *Purunmeri* saattoi toki tekovaiheessaan tavoitella huomiota ja saadakin sitä osakseen, mutta vain kymmenen vuotta myöhemmin teoksesta ei löydy merkintöjä edes oman kustantajansa WSOY:n verkkosivuilta. Kenties osin tällaisistakin syistä johtuen Kuusela nimittää kolmatta merkityskenttäänsä paikoin myös merkityksettömyydeksi (31, 145). Kun huomioidaan myös Claire Bishopin² esittämä väite kollektiivisten taideprojektien kankeasta taipumisesta markkinoitaviksi tuotteiksi, sopii kysyä, olisiko taloudellisen merkityksen tai merkityksettömyyden sijasta osuvampaa puhua esimerkiksi taloudellisesta *pyrkimyksestä*, joka usein jää myös toteutumatta.

Kolmen pääasiallisen merkitystihentymän ohella yhteiskirjoittamisen yllä leijuu myös neljäs, ”haamumaiseksi” luonnehdittu poeettinen merkitys. Tällä potentiaalisella merkityksellä Kuusela viittaa yhteiskirjoittamisen kykyyn laajentaa ”kirjallisuudessa käytettävien keinojen varastoa”

”Näkemyksellisyys ei *Kollaboraati*ossa pelkisty ontoksi provokaatioksi vaan palvelee tarkoitustaan yhteistekijyyden merkitysten jäsentelyssä.”

sekä uudistaa ”kirjallisuuden tapaa olla kirjallisuutta” (185). Tämän merkityksen syvempi tarkastelu rajautuu kuitenkin kulttuurintutkimuksellisesti ja kirjallisuussosiologisesti orientoituneen *Kollaboraation* ulkopuolelle. Kuten Kuusela kirjoittaa, teoksessa ei käsitellä niinkään ”yhdessäkirjoitettua kirjallisuutta kuin puhetta yhdessäkirjoittamisesta ja yhteistekijyydestä” (33). Poettisen merkityksen ulkoistaminen on tutkimuksen rajaukseen nähden linjakasta, ja se on myös toteutettu tyylikkäästi: yhtäältä Kuusela ei väitä olevansa poetikantutkija, muttei toisaalta myöskään täysin sulkeista aiheen käsittelyä samaisella verukkeella. Lopputuloksena on ristivalotuksesta syntyvä joukko osuvia ja kriittisiä havaintoja poetiikan politiikasta, joiden soisi tulevan kirjallisuudentutkimuksen saralla laajemminkin noteeratuiksi.

Poettinen on poliittista

Erityisen tärkeänä voidaan pitää Kuuselan esittämää huomiota siitä, miten poeettisten keinojen uudistamista käsitellään kirjallisuuden saralla usein puhtaasti taiteellisenä innovaationa vailla poliittista kytköstä, tai tavalla, jossa tuo kytkös noteerataan mutta jätetään sivurooliin. Näin tullaan ohittaneeksi myös merkittävä osa avantgarden historiasta, joka on useimmiten voimakkaan poliittista. Kuuselan havainto ei toki ole suomalaisenkaan tutkimuksen kentällä ennenkuulumaton: samaa

viestiä ovat omilla tutkimusaloillaan aikaisemmin tuoneet ansiokkaasti esiin esimerkiksi taiteentutkija Tanja Tiekso ja tutkija-runoilija Antti Salminen.

Kysymyksenasetteluun sisältyy myös selvästi arvottamaan pyrkivä näkökulma, jonka tuominen akateemiseen keskusteluun tuntuu epääjanmukaisuudessaan raikkaalta. Aikana, jolloin lähes kaikkea pitäisi jaksaa lähestyä näennäisobjektiivisella uteliaisuudella ja mielenkiinnolla kritiikin ja arvottamisen sijaan, tuntuu ravistelevalta, että juuri akateeminen kirjoittaja ottaa tehtäväkseen käsitellä aihepiiriä selkeästi ja perustellusti omasta näkökulmastaan. Kuten Kuusela kirjoittaa: ”sivistyneessä taidekeskustelussa juuri mikään ei tunnu radikaalimmalta kuin sanoa, että jokin taideteos on huono, heikkotasoinen ja tuottaa todennäköisesti epätoivottavia seurauksia” (33). Näkemyksellisyys ei *Kollaboraati*ossa kuitenkaan pelkisty ontoksi provokaatioksi, vaan palvelee tarkoitustaan yhteistekijyyden merkitysten jäsentelyssä. Tällaiset äänenpainot ovat erityisen tervetulleita piskuisen kielialueen keskusteluihin, joissa kerran asemansa oikeanlaisissa piireissä vakiinnuttaneiden teosten tai tekijöiden asemaa tuntuu joskus hankalalta haastaa.

Kollaboraation myyтинmurtajamainen ydinviesti on, että yhteisöllisyyden retoriikalle rakentuvat hankkeet ovat lopulta ”ennemminkin omiaan tukemaan yksilöllistä taiteilijaa ja taiteilijuutta kuin yhteisöllisyyttä. Siksi niiden poli-

tiikka tai poetiikka ei ole niinkään yhteisöllisyyden vaan yksilöllisyyden politiikkaa ja poetiikkaa” (103). Kokonaisuudessaan *Kollaboraatio* on raikas ääni kirjallisuuskeskustelussa, jossa tietynlaisista poeettisista keiluista puhutaan usein yksinäisen ylistävään sävyyn, ihannoiden tapaa, jolla niiden ajatellaan tarjoavan katkoksen aikaisempiin kirjoittamisen muotoihin. Kuusela esittää vaivaannuttavan kysymyksen siitä, miksi näin on tehtävä – kuin lapsi, joka kertoo, ettei keisarilla ole vaatteita.

Toisaalta paikoin kärkkäälläkin osoittelevuudella saavutettavien ansiokkaiden havaintojen kääntöpuolena kollaboratiivisten hankkeiden ansiot jäävät teoksessa vähäiselle huomiolle. Voisi niin ikään väittää, että *Kollaboraation* kysymyksenasettelu itsessään – keskittyminen kollaboraatiopuheeseen kirjallisuuden sisältöjen sijaan – kutsuu luokseen pikemminkin kriittisiä havaintoja kuin esimerkkejä onnistumisista. Aikalaisanalyysien merkityksellisyydestä huolimatta tarvittaneen vielä humanistien niin ikään ihannoimaa ajallista etäisyyttä, jotta kokonaiskuva nykykirjallisuuden kollaboraatioista hahmottuu.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Pontus Purokuru, *Römaani*. Kosmos, Helsinki 2019, 26.
- 2 Claire Bishop, *Artificial Hells. Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. Verso, London 2012, 2.

KLAUS LAALO

Joulupukin monivivahteista taustaa

Eero Perunka, *Joulupukki. Tuhatvuotinen arvoitus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2020. 345 s.

Lapissa asuva kulttuurihistorioitsija ja poronomistaja Eero Perunka on kirjoittanut joulupukin historiaa ja monivivahteista taustaa ansiokkaasti käsittelevän kirjan, jossa itse pukin lisäksi käsitellään myös muita jouluolentoja, kuten poroja, tonttuja ja joulumuoria.

Joulupukin historia alkaa Pyhästä Nikolauksesta. Hänen kauppiasvanhempansa kuolivat ruttoon, ja hän tuli Myran piispana toimivan setänsä kasvatettavaksi. Hänestä tuli setänsä työn jatkaja, kun kirkon toimihenkilöt olivat päättäneet seurajaksi sen, joka ensimmäisenä astuu kirkkoon aamulla, ja Nikolaus oli ensimmäinen. Pyhästä Nikolauksesta on paljon kertomuksia, ja tunnetuin legenda liittyy lahjojen antamiseen: kun Nikolaus sai tietää, että kolme sisarusta oltiin myymässä iltaloon, koska heidän perheellään ei ollut varaa myötäjäisiin, Nikolaus pelasti työt lahjoittamalla perheelle vaihtokultaa. On eri versioita siitä, miten ja missä muodossa hän tämän kultalahjoituksen teki. Tavallisesti puhutaan kolmesta kultapallosta tai kultaa sisältävästä pussista, mutta Perunka lisää vaihtoehtoihin vielä kultahiekkaa ja -pölyn.

Teoksessa tärkeimpänä oppaana on Pyhä Nikolaus, luonnehtiin lahjojen antaminen joulupukkia olennaisesti. Perunka toteaa, että lahjat ovat siltana sadun ja toden välillä, sillä pukin kadottua joulun jälkeen toden maailmaan jäävät nimenomaan hänen tuomansa lahjat. Nikolaus myös puolusti tarmokkaasti oikeamielisyyttä ja vähäosaisia, joskus niin temperamenttisesti, että Perunka arvelee pyhimykseen tässä tarttuneen Saturnus-jumalan äkäisyyttä – roomalaiset juhlivat Satur-

nusta 25. joulukuuta, ja tätä talvikarnevaalia pidetään yhtenä joulun alkulähteenä.

Joulupukki tunnetaan eri puolilla erilaisilla nimillä. Hollantilaisten Sinterklaas ja amerikkalaisten Santa Claus ovat eräitä joulupukin versioita. Pyhän Nikolauksen ja joulupukin hahmot sekoittuvat sulavasti: pitkäpartainen Nikolaus muistuttaa sitä joulupukkia, joka useissa maissa tunnetaan, ja hän on lasten suojeluspyhimys, jonka perusajatus tulee pyyteettömästä lahjojen antamisesta tunteettomana ja pyrkimyksestä paimentaa lapsia kiltteyteen.

Martti Luther pyrki korvaamaan joulunvieton päähenkilönä esiintyvän lahjoja jakavan katolisen piispan Christkind-hahmolla. Tarkoituksena oli kääntää juhlijoiden ajatukset Jeesus-lapsen syntymäjuhlaan, mutta yritys ei menestynyt, koska vastasyntynyt ei kovin luontevasti istu lahjojenjakajan rooliin. Toisaalta katolinen piispakaan ei sopinut pohjoisen protestanttiselle alueelle joulun naamiolleikkiin, joten

tilausta oli jollekin uudelle. Suomessa tähän tilaukseen vastasi pukki, joka vanhastaan ilmestyi sydäntalven juhlan aikoihin. Tähän juhlaan oli tapana alkaa valmistautua talvipäivän seisauksesta eli Tuomaan päivästä 21. joulukuuta alkaen. Juhlaan kuului pukinpartainen puolieläin tuohinaamioineen, sarvineen ja lamasturkkeineen. Tähän vanhaan villiin hahmoon sulautui vähitellen Pyhään Nikolaukseen liittyviä inhimillisempiä piirteitä sekä tapa lahjojen antamiseen. Siirtymävaihetta havainnollistaa kirjassa kuvaus aateiston joulunvietosta 1800-luvulla: lapsia pelotti juhlaan ilmestyvä, perinteiseen tapaan villisti esiintyvä pukiksi naamioitunut henkilö, jonka tarkoitus oli nostattaa karnevaalihenkeä. Esiintymisen jälkeen ohjelmassa oli lahjojen jakaminen, joskaan tuolloin pukki ei vielä niitä jakanut.

Perunka yhdistää sulavasti erilahtoisia jouluperinteitä hahmottelemalla seuraavaa: joulun tapoihin talonpoikaisessa elämässä kuului, että asumuksen permannelle leviteltiin jouluna olkia, joissa lapset saattoivat temmeltää. Tällaisessa ympäristössä jouluevankeliumin tarina seimestä ja talliin majoitetuista vieraista kulkijoista oli luonnollinen. Äänten ja tuoksujen maailma oli valmiina niin jouluevankeliumille kuin Topeliuksen sadulle vuohipukista, joka mutustelee Jeesus-lapsen seimeen varatut tuoksuheinät. Tästä rangaistuksena se kiertää maailmaa ikuisesti jouluisin lahjoja lapsille jakaen. Tämä on toisenlainen luonteva versio joulupukin mahdollisesta kehityksestä nykyiselle.

Poronomistajana Perunka panna nostaa myös pukin porojen osuuteen useissa kohdin, laajimmin 33-sivui-

”Nykyinen joulupukki on kulttuurisynteesin synnyttämä hahmo.”

nessa poroja käsittelevässä luvussa. Monesti näiden porojen esitetään lentävän. Lapissa onkin lentämiseen monenlaista perinnettä alkaen lovinoidista, jotka osasivat ottaa linnun muodon ja lentää. Perunka käsittelee Michael Franzénin vuonna 1810 julkaiseman runon ”Spring min snälla ren” suomennosta ”Juokse porosein”, rinnastaa runon poron lentävään gaselliin ja kiteyttää: ”Franzénin poro on kepeä jaloistaan ja kohoaa lumelle kiidättäen taivaltajaa kohti unelmiaan.” (157) Perungan mukaan Franzénin runon esikuvana on Olaus Sirman runo ”Guldnasas njirrozán”, joka ilmestyi ensi kerran vuonna 1673 Johannes Schefferuksen teoksessa *Lapponia*. Sirman runon puhuja matkaa halki tunturimaiseman ajoporon vetämässä ahkiossa ja pyytää poroan kiidättämään heidät määränpäähän – vaikka sitten lentäen. Sirman runo tuli laajalti tunnetuksi, sillä se käännettiin englanniksi, saksaksi ja hollanniksi melkein välittömästi *Lapponian* ilmestymisen jälkeen ja julkaistiin esimerkiksi Englannissa vuosina 1711–1712 ilmestyneessä kulttuurilehdessä *The Spectator* useaan otteeseen sekä latinaksi että käännöksinä. Amerikkaan, jossa Santa Claus kulkee lentävien porojen vetämänä, Sirman runo lienee kulkeutunut englantilaisen, hollantilaisen ja saksalaisen kirjallisuuden mukana.

Joulun henkilögalleriaan kuuluvat olennaisesti myös tontut. Ruotsalaisen Viktor Rydbergin kirjallisen tuotannon ja piirtäjä Jenny Nyströmin kuvituksen mukaiset tontut liittyivät 1800-luvun lopulla mukaan globaaliin jouluperinteeseen, esimerkiksi Thomas Nastin ensimmäisten *Santa Claus* -grafii-

koiden osaksi. Alun perin hillityin värein kuvatut maalaistontut alkoivat ennen pitkää esiintyä punainen tonttulakki päässään joulukorteissa ja joululehdissä. Joululahjojen määrän kasvaessa tontut saivat myös lahjojen valmistajan roolin, sillä joulupukki olisi tuskin pystynyt yksin tuottamaan kaikkea.

1900-luvulla joulun ja joulupukin tarinaan yhdistyi lisää perheen piirteitä, kun joulupukin kumppaniksi ilmestyi joulumuori puuropatoineen. Samalla joulupukki etäännyti yhä enemmän katolisen piispan taustastaan.

Suomen ja Ruotsin välillä oli aikoinaan kilpailua joulupukin kotimaasta. Radion Markus-setä löysi Korvatunturin Suomen-puoleisen korvan joulupukin majapaikaksi, ja myöhemmin television Niilo Tarvajärvi peräänantamattoman sinnikkäästi asutti joulupukin pysyvästi Lappiin niin, että matkailuelinkeino on voinut hyödyntää tätä. Perunka kertoo seikkaperäisesti, kuinka Inarinjärven ohjuskriisin aikaan joulupukki otti vaarin julkisuudesta ilmestymällä jälle kansainvälisen median keskelle, ja ohjustakin nopeammin maailmalle kiiti Reutersin kuvapalvelun välittämä valokuva joulupukista jälle nostetun ohjusromun vieressä.

Nykyinen joulupukki on kulttuurisynteesin synnyttämä hahmo, jolla on joustavasti erilaisia rooleja eri puolilla. Perunka siteeraa Jorma Eton pienoisoromaania *Joulupukin päiväkirja*, jossa joulupukki kertoo olevansa rauhan ja hyvän tahdon tuoja siellä missä hänet sellaisena tavataan, mutta remuava, iloinen ukko siellä missä hänet halutaan nähdä joviaalina pyöreänä pullukkana; hän

voi myös olla ankara kasvattaja siellä missä sellaista tarvitaan, ja kaupallisuutta edistävä hahmo tavarataloissa, edelleen esimerkiksi vuodenvaihteen pakkasukko yhdessä maassa ja näkymättömänä sukia lahjoilla täyttävä hahmo toisessa.

Perungan kirja on perusteellinen kartoitus joulupukin taustasta. Perusteellisuutta kuvaa, että kirjassa on peräti 457 loppuviitettä, joista osin on lähdeviitteitä, mutta huomattava osa laajahkoja aihetta täydentäviä sivuhuomautuksia. Joskus laajoja sitaattejakin on ohjattu leipätekstin seasta viitteiden yhteyteen. Paikoin teksti on hyvinkin kaunopuheista, ja välillä tekijä esittää lennokkaita ideoita asiointilojen mahdollisista kehityskuluista. Hän myös selostaa muiden teorioita, mutta on kriittinen esimerkiksi Taylorin ja Crichtonin lentävien porojen teorioita kohtaan: ”heidän teoriansa kohoavat stratosfääriin tai ainakin irtaavat maasta new-age-tuulen teille” (179).

Kirjassa on kolme upeaa kuvallistettua perusteelliseen kuvateksteineen. Vaikka teos on laaja ja selvittää joulupukin taustaa monipuolisesti ja perusteellisesti, joulupukin syvin olemus jää lopulta kuitenkin arvoitukseksi – kuten alaotsikkokin jo antaa aavistaa. Viimeisessä luvussa Perunka toteaa: ”Joulupukin jälkien tutkiminen on kuin keväinen retki, jonka tarkoitus on edellisenä talvena hiihdetyn ladun etsiminen. Olet juuri saavuttamaisillasi etsimäsi, ja kaikki sulaakin pois tai osoittautuu omaksi kuvitelmaaksesi tai täydeksi humpuukiksi.” (303) Kuten Perunka huomauttaa, joulupukin jäljet kulkevat sadun ja toden laajoilla ja joskus jyrkilläkin rajamailla.

7/11

INTERNET EI UNOHDA MITÄÄN.

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

DAVIDE SISTO

VERKON MUISTI

Elämä ja kuolema somessa

(Ricordati di me. La rivoluzione digitale tra memoria e oblio, 2020)

Suom. Tapani Kilpeläinen

169 sivua

ISBN 978-952-7189-71-9

Sähkökirja 978-952-7189-72-6

27€

-25 % kestotilajalle

Sähkökirja 17 €

Menneisyys on pelkkä tarina, jota kerromme itsellemme, sanotaan. Mutta mitä tapahtuu, kun tarinaa ryhdytäänkin kertomaan verkossa myös somekavereille ja satunnaisille lukijoille? *Verkon muisti* yrittää ymmärtää, millaisen multistuksen sosiaalisen median yleistymisen on muistamisessa ja unohtamisessa aiheuttanut. Kun muisto on kerran viety verkkoon, se ei nimittäin olekaan enää muistajansa yksityisomaisuutta.

Italialainen filosofi Davide Sisto puntaroi, miten internetiin tallentaminen tekee muistoista alati läsnä olevia. Hän tuumii, miten kuolleen käyttäjän someprofiili voi alkaa elää omaa elämäänsä, ja pohdii, mitä verkossa odottavat muistot tekevät ajan mieltämiselle. Ajatuksiaan hän avaa esimerkeillä kulttuurin eri aloilta Schellingistä Metallicaan.

ESSI SYRÉN

Itäisen Berliinin ajankuva

Nellja Veremej, *Berliini on idässä* (Berlin liegt im Osten, 2013). Suom. Anneli Vilkkö-Riihelä. Antamo, Helsinki 2020. 244 s.

Pariisiin, New Yorkin ja monen muun suurkaupungin tavoin Berliini on ollut vuosikymmenten ajan lukuisten kaunokirjallisten teosten enemmän tai vähemmän romantisoitu tapahtumapaikka. Vastikään suomennettu Nellja Veremej'n romaani *Berliini on idässä* (Berlin liegt im Osten, 2013) on osa kaupunkia käsittelevien teosten jatkumoa, johon kuuluvat muun muassa Wim Wendersin elokuva *Berliinin taivaan alla* (Der Himmel über Berlin, 1987) ja Alfred Döblinin klassikkoromaani *Berlin Alexanderplatz* (1929) sekä Rainer Werner Fassbinderin 14-osainen, edellä mainittuun romaaniin perustuva televisiosarja (1980).

Nellja Veremej tarkastelee teoksessaan kaupunkia venäläisin silmin. Romaanin päähenkilö on Lena, maahanmuuttaja ja aikuisuuden kynnyksellä olevan tyttären yksinhuoltajaäiti, jonka menneisyys Neuvostoliiton maaseudulla ja Kaukasuksella sijaitsevassa nimettömäksi jäävässä kaupungissa limittyä romaanissa uuteen elämään yhdistyneessä Saksassa. Nimensä mukaisesti Veremej'n Berliini sijaitsee idässä, eikä romaanissa juuri sivuta 1980-luvun anarkistien Kreuzbergia tai Länsi-Berliinissä sijaitsevaa Kurfürstendammin prameaa ostoskatua, joiden kahviloissa ekspressionistit, Döblin mukaan lukien, viettivät aikaa ennen ensimmäistä maailmansotaa. Veremej sen sijaan antaa kasvot Alexanderplatzin lähistön asukkaalle, jotka ovat asuneet samoissa DDR:n aikana rakennetuissa kerrostaloissa vuodesta toiseen ympäröivän yhteiskunnan mullistuksista huolimatta.

Berliinin venäläiset kasvat

Romaanin päähenkilö 43-vuotias Lena on päätynyt Pietarissa tehdyistä yliopisto-opinnoistaan huolimatta työskentelemään vanhustenhoitajana Saksassa. Lenan aikuistuva tytär Marina, joka elää saksalaisen ja venäläisen kulttuurin välissä kuin kala vedessä, haluaa tähdätä korkeammalle ja lähteä Yhdysvaltoihin opiskelemaan elokuva-alaa. Toisin kuin tyttärensä, Lena on tiiviimmin kiinni venäläisessä kulttuurissa, vaikka hän kokee Berliinin kodikseen ja unelmien asuinpaikaksi. Lenan sosiaalinen piiri koostuu eri kansalaisuuksia edustavista työkavereista sekä venäläistaustaisten yhteisöstä, joista moni on muuttanut Saksaan 1990-luvun puolivälin levottomina vuosina.

Työssään Lenalle syntyy läheinen, ambivalentteja romanttisia sävyjä saava ystävyysuhde noin 80-vuo-

tiaaseen entiseen itäksalaiseen toimittajaan Ulf Seitztiin. Romaanin alkupuolella kaksikko viettää uutta vuotta yhdessä. Ajan tunne katoaa, kun he vaihtavat kokemuksiaan lapsuudesta Neuvostoliitossa ja kansallissosialistisessa Saksassa. Veremej'n osittain autofiktiivisessä teoksessa Ulfin ja Lenan yksityiskohtaiset ja elävät muistelmät kauniista ja traumaattisista elämäntapahtumista kasvavat yhtä merkittäviksi kuin romaanin nykyhetken tapahtumat. Vaikeat muutokset pakottavat Lenan pohtimaan omaa rooliaan sukupolvien ketjussa elämäntarinoiden välittäjänä ja kahden kulttuuripiirin välissä elävänä berliiniläisenä.

Romaanin ilmestyessä 2013 saksalainen lehdistö kategorisoi teoksen maahanmuuttajakirjallisuudeksi (*Migrantenliteratur*)¹. Nimike kuitenkin latistaa ja yksinkertaistaa teoksen monia keskenään limittyviä teemoja. Tapahtumia tarkastellaan maahanmuuttajan näkökulmasta, mikä tuo teokseen kiinnostavan ja myös poliittisesti merkittävän ulottuvuuden. Pääteemaksi kuitenkin nousee historia, menneisyyden olemus ja katoavaisuus. Veremej uskaltautuu kurottautumaan suoraan saksalaisen poliittisen historian ytimeen: toisen maailmansodan kokemuksiin pommitetussa Berliinissä sekä elämään jaetun Saksan itäisellä alueella.

Veremej tuo esille teemansa ja näkökulmansa jo heti ensimmäisellä sivulla ennen romaanin alkua siteeraamalla W. G. Sebaldia: ”Huomattava osa asutuksestamme on rakennettu länteen suuntautuvaksi ja olosuhteiden salliessa länteen päin siirtyväksi.” (5) Sitaatti teoksesta

Saturnuksen renkaat tiivistää hyvin Veremej'n romaanin jännitteisen itä-länsi-tematiikan ja myös Veremej'n tavan tarkastella menneisyyttä. Hänen aiheensa ovat samoja kuin Sebalдин, jonka tuotannon punainen lanka ovat historiaan ja muistamiseen liittyvät kokemukset. Saksalaisen kulttuurin kontekstissa 1900-luvun poliittiseen historiaan liittyy huomattavan paljon erilaisia tunnekerrostumia itsevarmuudesta ja aggressiosta suruun, pelkoon ja häpeään. Veremej'n romaanissa Berliini on lumoava suurkaupunki mutta myös 1900-luvun eurooppalaisen poliittisen historian polttopiste, *Brennpunkt*.

Teoksesta huokuu lämpö ja pyrkimys ymmärtää ihmisten toimintaa epäinhimillisissä ja julmissa olosuhteissa. Henkilöhahmojen raadollisia puolia ei pyritä piilotelemaan, mutta niihin suhtaudutaan pehmeästi. Stuart Tabernerin mukaan lukija saattaa jopa yllättyä romaanin anteeksiantavasta eetoksesta, joka selittää empaattisesti hyvää tarkoittavilla motiiveilla Ulfin menneisyyden suuret virheet kuten isänsä ilmiäntämisen ja toiminnan DDR:n valtakoneiston palveluksessa.² Vanhaa, haurasta ja yksinäistä miestä on kiusallista ja epämurkavaa vaatia vastuuseen teoistaan. Veremej'n valitsema näkökulma on raikas mutta samalla myös jopa liian ymmärtävä. Historian tapahtumat vyöryvät romaanissa henkilöhahmojen päälle ja yli. Näin Veremej kuitenkin sivuuttaa yksittäisten ihmisten merkityksen makro- ja mikrohistorian aktiivisina toimijoina.

Lämmin ja turvallinen Berliini

Romaanissa Berliini saa monia merkityksiä, eikä kaupunki typisty pelkäksi tapahtumapaikaksi vaan nousee omaksi henkilöhahmokseen. Berliini edustaa Lenalle yhtäältä myyttistä länttä, josta hän unelmoi Neuvostoliitossa asuessaan. Länsi ilmensi hänen neuvostoliittolaisissa mielikuvissaan paikkaa, jossa talvi on lumeton ja naiset pukeutuvat tyylik-

käästi trenssiin ja korkokenkiin (54). Yli 40 vuoden ikään elänyt Lena kokee kuitenkin yhteenkuuluvuutta itäisen kulttuuripiiriin, joka hänen ajattelussaan ylittää kaukaa Siperiasta Seitzin edustamaan Itä-Saksaan ja jota yhdistää pettymys kylmän kapitalismin voittokulkuun 1990-luvulla. Rosoinen Berliini on hänelle sekä menneiden unelmien länsi että kapitalismin keskellä lähes nostalgisen merkityksen saava itä. Veremej kuvaa vuonna 2013 tehdyssä haastattelussa Berliinin muurin murtumista ja sitä seurannutta Neuvostoliiton hajoamista traumaattisena kokemuksena monille venäläisille, jotka olivat menneinä vuosina kovanneet länteen. Maailma, jossa he olivat kasvaneet, näyttäytyi heille pysyvänä, kunnes yhtäkkiä kaikki mureni ympäriltä.³

Lenalta eivät jää huomaamatta Berliinin rujot puolet, kuten tyyliittömät makkaranmyyjät valtaviin DDR-kolossien keskellä tai räikeät seksikaupat 1900-luvun alun rakennusten ja itäsaksalaisten elementtitalojen puristuksessa. Kaikesta tästä huolimatta romaanin päähenkilön maailmassa Berliiniin tiivistyy valtavasti rakkautta ja turvallisuuden tunnetta:

”Pistän uuden kirjavan baskerin päähäni ja menen ulos, kaupunkiin, jonne olen aina paennut huoliani ja paha oloani. Kaupunki merkitsee minulle samaa kuin aikoinaan romantiikan edustajille vuoret ja metsät. Talot ovat minun kalliointani, ihmiset outoja puita, kadut itsepäisiä jokia.” (66)

Vaikka Berliini onkin teoksessa oma henkilöhahmonsansa, romaani ei sorru liian yksityiskohtaiseen kadunnimien ja muiden yksityiskohtien vyörytykseen. Romaanin teemat avautuvat myös kaupunkia tuntemattomille, vaikka Berliinin tuttuus tuokin lisäsyvyyttä lukukokemukseen. Ylenpalttisen yksityiskohtaisuuden sivuuttamalla teos onnistuu myös välttämään nostalgian sokerisen kuorruituksen.

Anneli Vilkkö-Riihelän suomenos on soljuvaa ja miellyt-

tävää lukea. Jos tekstiä haravoi tarkkaan, muutama pieni yksityiskohta särähtää korvaan. Lenan ja Elisabethin välisessä keskustelussa esitetty kysymys ”Kaikki järjestyksessä?” kalskahtaa varsin suoralta käännökseltä saksasta, kun suomeksi kysyttäisiin ehkä ennemmin ”Onko kaikki kunnossa?”. Berliininsä tuntevat huomannevat myös pienen lyöntivirheen Hallesches Tor -metroaseman nimessä (233). Nämä yksityiskohdat osuvat silmään lähinnä tarkassa lähiluvussa, eikä niillä ole sen suurempaa merkitystä kokonaisuuden kannalta. Tärkeintä on, että kääntäjä on luonut onnistuneesti Veremej'n kielen suomeksi.

Suomennoksen takakannessa mainostetaan, että kirjaa ”ei ole turhaan keuhuttu ’uudeksi *Berlin Alexanderplatziksi*”. Teoksen arvottaminen ja vertaaminen Alfred Döblin ja W. G. Sebalдин klassikoihin on liioittelua ja tarpeetontakin. Haastattelussaan Veremej toteaa Berliinin muuttuvan koko ajan hurjaa tahtia. Romaanissa mainittu venäläinen kauppa on kadonnut katukuvasta jo vuosia sitten, ja Rosa-Luxemburg-Platzin ympäristö, joka oli vielä 1900-luvun alussa työväenluokkaista aluetta suurine juutalaisvähemmistöineen, on nykyään täynnä kalliita luksusasuntoja. Nopean muutosvauhdin vuoksi Veremej'n romaanin kaltaiset ajankuvat ovat kirjailijan mukaan yhä tärkeämpiä.⁴ Tässä tavoitteessa hän onnistuu mainiosti.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Stuart Taberner, *Memories of German Wartime Suffering. Russian Migrant Nellja Veremej's Berlin liegt im Osten in Context. Monatshefte*. Vol. 110, No. 3, 2018, 406–427 (413).
- 2 Sama, 416.
- 3 Nicole Henneberg, *Die Häuser sind meine Felsen. Tagespiegel* 24.5.2013. Verkossa: tagesspiegel.de/kultur/eintreffen-mit-der-autorin-nellja-veremej-die-haeuser-sind-meine-felsen/8245928.html
- 4 Henneberg 2013.

ANNA OVASKA

Kärsimys ja kaunokirjallisuuden merkitys

Sari Kivistö, *Jobista Orwelliin. Kärsimys kirjallisuudessa*. Helsinki, Avain. 296 s.

”Ihmisen osana on kärsiä jatkuvasti kivusta ilman, että sille löytyy mitään selitystä.” (7) Yleisen kirjallisuustieteen professori Sari Kivistön teos lähtee liikkeelle kärsimyksen universaalista luonteesta. Aiheena ovat kaunokirjallisuuden tavat käsitellä haavoittuvuutta ja kärsimystä, ja ennen kaikkea yleisinhimillinen, monesti tuhoisa tarve löytää niille selitys: jokin merkitys, tarkoitus tai syy, joka kertoisi, mistä kärsimys johtuu ja miksi juuri minä kärsin. Usein päädytään sanomaan, että ”kärsimys opettaa”, tai luodaan tarina, jonka mukaan kipu on uhrin omaa syytä. Kaunokirjallisuus tarjoaa kuitenkin tilan, jossa kärsimyksen kokemuksia voidaan käsitellä lukitsematta niitä kaavamaisiin kertomuksiin ja selitysmalleihin. Kuten Kivistö kirjoittaa: ”Kaunokirjallisuuden suuri arvo on siinä, että se kuvaa kärsimyksen tarkoituksettomuutta.” (10)

Jobista Orwelliin -teoksen kirjallisuusanalyysit ponnistavatkin osin samasta huomiosta kuin jo kulttuurikriitikko Susan Sontag klassikkoesseessään ”Sairaus metaforana” (1978): eettisin ja rehellisin tapa lähestyä kärsimyksen, kivun ja sairauden kokemuksia on tarkastella niitä irrallaan metaforisista ja symbolisista merkityksistä. Kärsimyksen selittämistä ja sen tarkoituksen etsimistä tärkeämpää on kokemusten tunnistaminen ja kohtaaminen. Samalla kun kaunokirjallisuus tarkentaa katseen kärsimyksen mielettömyyteen, sillä on kyky tavoittaa kärsimyksen yksityinen kokemus: henkilökohtaiset merkitykset kahlitsevien kulttuuristen selitysmallien ja -kertomusten sijaan.

Kivistön teosta voi lukea myös johdatuksena länsimaisen kirjallisuuden historiaan kärsimyksen näkökulmasta. Alkupisteenä on *Jobin kirja* – ehkä maailmankirjallisuuden kuuluisin kuvaus viattoman ihmisen suunnattomasta kärsimyksestä vailla syytä – sekä siinä esiin nouseva teodikean ongelma: jos Jumala on hyvä ja oikeudenmukainen, miten selittää maailmassa oleva pahuus ja kärsimys? Kysymys (Jumalan) oikeudenmukaisuuden ja (ihimillisen) kärsimyksen välisestä ristiriidasta ja selitysritysten ongelmista kulkee läpi analyysien. *Jobin kirjan* rinnalla Kivistö lukee Jobin tarinan uudelleenkirjoituksia: Voltairen *Candidesta* Kafkan *Oikeusjuttuun* ja Aino Kallaksen *Reigin pappiin*; Herman Melvillen *Moby Dickistä* Albert Camus’n *Ruttoon*, George Orwellin *Vuonna 1984*:ään ja Toni Morrisonin *Sinisimpiin silmiin*. 1900-luvulla kir-

joitetuissa romaaneissa kärsimyksen syytä ei enää välttämättä etsitä Jumalan tahdosta, mutta samat miksi-kysymykset ja tarve selittää pitävät kertojia ja henkilöitä otteessaan.

Kivistön intertekstuaalinen luentatapa, jossa *Jobin kirjaan* palataan aina uudelleen analyysien edetessä, avaa uusia näkökulmia sekä Raamatun kertomukseen että moderneihin teoksiin. Analyysit paljastavat kauniisti, miten kaunokirjallisten tekstien lukeminen toistensa läpi voi rikastuttaa lukukokemusta ja tarjota uusia tulkintavaihtoehtoja.

Reitti luennasta toiseen kulkee esseistisesti ja epäkronologisesti, tietoa vähitellen kerryttäen ja kaunokirjallisia tekstejä temaattisesti tarkastellen: Aluksi käsitellään teodikeaa ja kosmista pahuutta tunnettujen klassikoiden valossa ja piipahdetaan myös vähemmän luetuissa suomalaisissa teksteissä, joissa ihminen kärsii yli-inhimillisten voimien ja luonnon armoilla. Tämän jälkeen tarkastellaan teoksia, joissa henkilöihmot toistavat Jobin tarinaa, mutta uskonnollinen asetelma on muuntunut maalliseksi. Kivistö kiinnittää erityistä huomiota siihen, miten naisten ja marginalisoitujen ihmisten kärsimys on sivuutettu kirjallisuudessa. Kirjan loppupuolen teemoja ovat kivun kääntäminen kieleksi, kivun ja vallan suhde, toisen ihmisen kärsimyksen kohtaaminen ja myötätunto sekä nykykulttuurille tyypilliset *self-help*-kertomukset ja tarinamallit, joiden avulla kärsimystä pyritään hallitsemaan. Käy selväksi, että myös nykyiset koettelemus- ja selviytymiskertomukset, joissa kärsimys ”voitetaan” ja kokija ”kasvaa”

yksilönä, kumpuavat yrityksistä etsiä kärsimykselle ihmistä suurempia selityksiä – pitkälti samaan tapaan kuin *Jobin kirjassa*.

Kulttuurisista kertomuksista kirjallisuuden moniäänisyyteen

Analyseissa nousee esiin, miten suuri merkitys kärsimystä kuvaavassa kirjallisuudessa on uskonnollisilla ja kulttuurisilla käsityksillä oikeudesta ja syyllisyydestä. Yritykset vastata teodikean ongelmaan näyttäytyvät Kivistön tulkinnassa laajana kulttuurisena kertomuksena, jonka mukaan kärsimyksellä on jokin ylempi tarkoitus. Ajatellaan esimerkiksi, että (koska Jumala on oikeudenmukainen ja hyvä) kärsimyksen on oltava rangaistus sen kokijan pahoista teoista. Erilaisia teodikea-selityksiä tarkastellessaan *Jobista Orwelliin* tarjoaakin tarkan luennan yhdestä länsimaisen kulttuurin hallitsevimmistä kertomusmalleista.

Kivistö tuo esiin, että jo *Jobin kirja* kuitenkin osoittaa teodikea-selitysten ongelmat. Siinä esimerkiksi Jobin ystävät pyrkivät jatkuvasti oikeuttamaan Jobin kärsimystä uskoen Jumalan oikeudenmukaisuuteen ja siihen, että Job ansaitsee kohtamansa onnettomuudet. Kivistö huomauttaa, miten *Jobin kirja* itsessään rikkoo muualla *Vanhassa testamentissa* toistuvaa ajatusta kärsimyksestä Jumalan rangaistuksena: Job kapinoi tällaisia tulkintamalleja vastaan, ja kirjassa osoitetaan, miten ystävien tapa sivuuttaa hänen kokemuksensa aiheuttaa lisää kärsimystä. Yksi tulkinta onkin, että suurimman kärsimyksen aiheuttaa lopulta Jumalan sijaan yhteisö, joka kiistää kärsivän ihmisen näkökulman.

Jobin tarinaa ja sen muunnelmia tarkastelevat analyysit osoittavat hyvin konkreettisesti, miten kulttuuriset kertomukset kiertävät ja vaikuttavat käsityksiin kärsimyksestä ja kivusta. Kulttuuristen kertomusten tarkastelu ei jää teoksessa myöskään teorian tasolle, vaan luennoissa nousevat esiin erilaiset tavat, joilla tarinat kärsimyksestä rangaistuksena

tai opetuksena toistuvat: ”Vanhaa tekstiä on mahdoton paeta, sillä se muovaa ihmistä, maailmaa ja kirjallisuutta.” (78) Samalla kaunokirjallisuus esittäytyy paikkana, jossa kulttuurisia kertomuksia ja selitysmalleja haastetaan. Viime vuosina on puhuttu paljon kirjallisuuteen olennaisesti kuuluvasta moniäänisyydestä: mahdollisuudesta esittää eri näkökulmia, ääniä ja kokemuksen tapoja. Kivistö antaa tälle moniäänisyydelle uudenlaisen kuvauksen käsitellessään teodikean kritiikkiä, antiteodikeaa, jonka mukaan ”pyrkimykset muotoilla kärsimyksen merkitys ovat eettisesti ongelmallisia” (14). Kaunokirjallisuudessa luotu antiteodikea on näin yksi tapa käsitellä lukkoon lyötyjen tulkintamallien vaaroja.

Kärsimys, (väki)valta ja rakenteet

Vähitellen kasvavan ja täydentyvän Job-analyysin ohella yksi teoksen kiinnostavimmista osuuksista on analyysi kivun ja vallan suhteesta. Orwellin dystopiaa käsittelevässä luvussa Kivistö kuvaa muun muassa Elaine Scarryn aiemmin tutkimaan ajatusta fyysisen kivun tuottamisesta vallan merkinä. Jos *Jobin kirjassa* Jumala osoitti valtaansa pakottamalla Jobin kärsimään, Orwellin romaanissa totalitaarisen järjestelmän valta rakentuu kiduttamalla ja manifestoituu yksilön kivun kokemuksessa. Kivun tehtävä on täyttää yksilön kokemusmaailma ja murskata tämän toimijuus, kyky ilmaista itseä ja kyky kuvitella tulevaisuutta. Samalla dystopia paljastaa, miten vaarallisia yritykset selittää ja oikeuttaa kipua äärimmillään ovat. Totalitaarisessa järjestelmässä kärsimys ei ole edes rangaistus, vaan kivun ainoa ”tarkoitus” on vallan ylläpitäminen. Yksilön kärsimyksellä ei ole merkitystä.

Hienoa läpi teoksen on myös tarkastelun kohdistaminen sortetussa asemassa olevien kärsimykseen. Hetkittäin analyysit kulkevat kuitenkin eteenpäin turhan nopeasti, ja esimerkiksi Morrisonin

tärkeän *Sinisimmät silmät* -romaanin luenta jää harmillisen lyhyeksi. Teos on yksi amerikkalaisen kirjallisuuden merkittävimpiä kivun ja kärsimyksen kuvauksia, ja se käsittelee ennen kaikkea kärsimystä, joka kumpuaa syvälle juurtuneesta, sisäistetystä rasismista ja arvottomuudesta. Romanin päähenkilö on yhteiskunnassa heikoimmassa asemassa oleva 11-vuotias Pecola-tyttö, jota pidetään rumana ja ”liian tummana” jopa mustien syrjityssä yhteisössä. Pecola on itse oppinut uskomaan, että syy piilee hänen omassa olemuksessaan: jos hänellä olisi ”siniset silmät”, kaikki olisi toisin. Tarinassa kuvataan moninkertainen tragedia ja trauma: Pecolan isä, alkoholisti ja itsekin yhteisönsä tuhoama, itseään halveksiva musta mies, raiskaa tyttärensä. Pecola tulee raskaaksi, lapsi kuolee ja hänen mielensä särkyy.

Kivistön luenta liittyy Morrisonin romaanin kärsimyskertomusten traditioon ja käsittelee sitä erityisesti kuvauksena toivon murtumisesta. Heti alun kehyskertomuksessa kertoja esittää Jobiakin vaivanneen kysymyksen: ”*Ei ole oikeastaan enää mitään sanottavaa – paitsi miksi.*” Analyysissa olisi kuitenkin voinut kiinnittää tarkempaa huomiota muun muassa kertojan tapaan hylätä miksi-kysymys heti sen asettamisen jälkeen: ”*Mutta koska miksi on niin vaikea käsitellä, on etsittävä turvaa siitä* miten.” Kuten Kivistö toteaa myöhemmin Orwellista, väkivaltaisissa, sortavassa yhteiskunnassa miksi-kysymysten esittäminen ei ole enää edes mahdollista: yksilön tehtävänä on vain uskoa, mitä hänelle on opetettu.

Morrisonin romaani kiinnittääkin lukijoiden huomion yhteiskuntaan, joka murskaa omat jäsenensä – siis rakenteisiin ja tuhoaviin kulttuurisiin kertomuksiin. Kertoja korostaa, että Pecolan tragedia ei ole selitettävissä, mutta samalla on tärkeä näyttää, *miten* tapahtumat tulivat mahdollisiksi. Kirjallisuudella onkin kyky yhtä aikaa estää yksilön kärsimyksen sivuuttaminen ja paljastaa kärsimyksen taustalla olevat kulttuuriset rakenteet.

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, essee-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaitavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000–40 000 merkkiä välilyönteineen ja viitteineen, kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyönteineen. Tieteellisissä tutkimus- ja kausartikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) vertaisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tunnusten käyttöön asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

**Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muo-
toilutoimintoja** (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursiivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’viherpiipertäjien’ filosofiakin.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursiviin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsitellen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätösikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetointia. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakulić 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan sukunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursiivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Kokoelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursiivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisuvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktivismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Ruokonen, Floora & Werner, Laura (toim.), *Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature*. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”